

Kampen om det kommunikativa rummet

Kristina Riegert

RAPPORT 191

KAMPEN OM DET KOMMUNIKATIVA RUMMET

– Informationskrigföring under
Kosovokonflikten 1999

Kristina Riegert

Utgiven av Styrelsen för psykologiskt försvar
ISSN 1401-2383
Stockholm 2002
Omslagsbild: Pressens Bild Fotograf: Stringer

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

SPFs förord	4
Författarens förord	5
Krigföring i informationsåldern	6
Syfte	7
Källor, underlag och disposition	8
Begreppsdiskussion	9
Fotnoter 1–31	15
NATOs informationskrigföring i kampen om Kosovo	16
Doktrin och verklighet	16
Fysiska och elektroniska attacker på den jugoslaviska infrastrukturen	20
NATOs mediehantering	22
NATOs PSYOPS	28
Aktivism, hacktivism och ekonomisk krigföring	32
Sammanfattning	34
Fotnoter 32–149	36
Jugoslaviens informationskrigföring i kampen om Kosovo	39
Förföljelse, censur och hot	39
Serbiska medier under konflikten: "They have hate, we have love"	42
Jugoslaviens PSYOPS	44
Reaktioner på NATOs informationskrigföring	46
Utländska medier i Belgrad	47
Användningen av Internet	49
Sammanfattning	51
Fotnoter 150–203	52
Svenska medier och svensk opinion	54
NATO-källor dominerar	54
Medlidande och mediernas logik	56
Den svenska opinionen	58
Sammanfattning	59
Fotnoter 204–234	60
Lärdomar från Kosovokonflikten	61
Framgångar och bakläxor	62
Vad kan man lära av NATOs mediehantering?	63
Vad kan man lära av NATOs PSYOPS?	64
Vad kan man lära av Jugoslavien?	65
Sverige på åskådarplats	66
Fotnoter 235–241	67
English Summary	68
Footnotes 242–281	76
Källor	78
Bilaga	84
SPFs senaste rapporter och meddelanden	85

SPFs FÖRORD

Styrelsen för psykologiskt försvar (SPF) har ägnat ett betydande forskningsintresse åt psykologisk krigföring och propaganda samt åt mediernas och nyhetsrapporteringens roll vid militära konflikter.

Väpnade konflikter förs idag med både militära och mediala medel. Att nyhetsmedierna har betydelse som instrument för opinionspåverkan är oomtvistat. Försök att styra och forma och att även manipulera opinioner är närmast en självklarhet för den stats- eller krigsledning som har makt och kontroll över nyhetsmedierna. Propagandamakarens möjligheter att nå ut inte bara till hemmaopinionen och fiendsidan utan också till en större omvärld är idag bättre än någonsin genom den medietekniska utvecklingen. Propagandan utformas ofta som en naturlig del av nyhetsrapporteringen.

Det är självklart av intresse för samhället och det civila försvaret att dokumentera och utvärdera krigshandlingar och konsekvenserna av sådana samt att så långt möjligt överföra gjorda erfarenheter till det svenska samhället och totalförsvaret. Sveriges deltagande i internationella fredsinsatser gör det angeläget att utvärdera hur informationsoperationer bedrivs och används och särskilt hur påverkan genom sådana sker på beslutsfattare och befolkning. Försök att styra omvärldsuppfattningen, perception management och psykologiska operationer, kan naturligtvis också vara verksamma medel inom ramen för internationella fredsoperationer samt bidra till konfliktlösning.

Den nu aktuella studien avser att fördjupa kunskaperna om informationsoperationer och informationskrigföring med Kosovokonflikten som bakgrund. Utöver den väpnade kampen kännetecknas konflikten av olika verksamheter för att avsiktligt vilseleda motståndaren, dominera informationsflödet, styra medierapporteringen och vinna opinionen. Eller med andra ord – att kunna behärska det kommunikativa rummet.

I föreliggande projekt studeras hur parter i ett modernt krig använder sig av propaganda och PR-tekniker som vapen med syftet att påverka varandra, respektive civilbefolkning och omvärld. I studien beskrivs bl.a. dels NATOs syn på informationsoperationer och vilka informationskrigföringsinsatser som gjordes under konflikten, dels Jugoslaviens motåtgärder. Särskild vikt läggs vid de strategier som användes i syfte att påverka bilden av kriget i medierna. I det sammanhanget studeras också utnyttjandet av Internet. En diskussion kring sambandet medierapportering och allmänhetens uppfattningar om konflikten ingår också i studien.

Jag vill tacka fil dr Kristina Riegert, verksam som forskare och lektor vid Södertörns högskola, för en mycket intressant och lärorik studie. Studien breddar, fördjupar och medvetandegör kunskaper om hur informationskriget fungerar utifrån medborgarens, dvs. från ett demokratiskt perspektiv.

Stockholm 28 juni 2002

Göran Stütz
Forskningschef, SPF

FÖRFATTARENS FÖRORD

Den här studien utgör en fristående del inom ramen för ett samarbetsprojekt mellan Styrelsen för psykologiskt försvar (SPF), Totalförsvarets forskningsinstitut (FOI) och Överstyrelsen för Civil Beredskap (ÖCB). Projektets övergripande syfte har varit att kartlägga vilka lärdomar det svenska civila försvaret skulle kunna dra av kampen om Kosovo mellan NATO och det forna Jugoslavien våren 1999. Försvarshögskolans Center for Information Operation Studies (CIOS) har försett studien med en underlagsskrift om de fysiska aspekterna av NATOs informationskrigföring. De vid CIOS verksamma experterna Arvid Kjell, Fredrik Konnander och Lars Nicander har varit till stor hjälp i förberedelserna för studien. Projektgruppens medarbetare Sten Ternblad och Petter Wulff, bägge vid FOI, har bidragit med värdefulla synpunkter på studien liksom Göran Stütz, forskningschef vid Styrelsen för psykologiskt försvar. Det är inte ofta man får en språkgranskare som är expert på sakområdet. Jag är därför särskilt tacksam för Paula Stenström som diskussionspartner och för hennes arbete med att förbättra rapporten. De brister som finns kvar är dock inte hennes ansvar.

Stockholm i juni 2002

Kristina Riegert

KRIGFÖRING I INFORMATIONSÅLDERN

Det sägs att vi lever i informationsåldern – att samhället i ökande grad kretsar kring information och kunskap, att varje del av moderna samhällen integreras av kommunikationsteknologier och informationssystem. Utvecklingen av kommunikationsteknologier under 1990-talet har också gett upphov till debatt om "globalisering". Med globalisering avses ökat ömsesidigt beroende mellan å ena sidan nationalstater och ekonomier, och å andra sidan den gradvisa urholkning av nationalstatens suveränitet till förmån för icke-statliga och globala ekonomiska aktörer. Globalisering har också använts för att beteckna hur olika världsdelar knutits närmare varandra via kablar och satelliter. Aldrig förr har vanliga människor kunnat betrakta händelser i andra delar av världen kontinuerligt och i realtid. Satellit-tv kanaler och Internet betecknas således som globaliseringsfaktorer, vilka medfört en ökad medvetenhet kring mediernas makt att skapa uppmärksamhet kring vissa händelser och bortse från andra. Detta avspeglar sig i att allt fler grupper – folkrörelser, miljögrupper, gerillaorganisationer, företag, myndigheter, internationella organisationer och terroristgrupper – kämpar om att synas i medieflödet.

Den informationstekniska utvecklingen har haft stor betydelse bl.a. för försvarsmakten eftersom den är beroende av civila kommunikationsnätverk. Och ökat beroende innebär ökad sårbarhet för informationsförluster vare sig det sker av en olyckshändelse eller medvetet genom till exempel informationsavtappning. Information har alltid varit av stor betydelse

för det fysiska kriget, men utvecklingen av kommunikationstekniker har skapat flera nya aspekter att ta hänsyn till. Datorberoende industrier och samhällssektorer måste skyddas från intrång av terroristgrupper och "hackers" som kan infiltrera datorer med virus, vilseledande information eller utöva utpressning mot företag och myndigheter. Vissa bedömare menar att den nya kommunikationstekniken har haft en utjämnings effekt mellan små och stora makter, och mellan statliga och icke-statliga aktörer. Klart är att utvecklingen har gjort civila samhällssektorer mer sårbara som potentiella mål för informationsattacker och att makt inte längre enbart kan definieras i termer av militär kapacitet.

Den informationstekniska utvecklingen väcker insikt dels om det ömsesidiga beroendet mellan militära och civila samhällssektorer (och därmed behovet av ökat samarbete¹), dels om sammanflätningen av nationella och internationella informationsmiljöer (och de juridiska problem detta för med sig). Enligt det amerikanska försvaret utgör informationssystem numera en global informationsinfrastruktur:

The growth of information systems and technologies offer continuing potential for exploiting the power of information in joint war fighting. The labels placed on information systems and associated networks may be misleading as there are no fixed boundaries in the information environment. Open and interconnected systems are coalescing into a rapidly expanding global information infrastructure.²

Den globala informationsinfrastrukturen innebär att det inte finns ett slagfält utan många, vilka i allt högre grad innefattar kommersiella och civila samhällssektorer. Enligt försvarsforskaren Douglas Dearth kan man tänka sig den globala informationsmiljön som ett kommunikativt rum (*battlespace*) där politiska, ekonomiska, diplomatiska och mediala resurser samt underrättelseaktiviteter används som verktyg för att få kontroll.³ Det finns ett militärt begrepp som ger uttryck för informationens allt viktigare roll i fred såväl som i kris och krig: *informationsoperationer*. I den amerikanska doktrinen för informationsoperationer (U.S. Joint Publication 3-13) definieras detta begrepp mycket brett som:

./../actions taken to affect adversary information and information systems while defending one's own information and information systems.

Informationssystem betyder här såväl datorbaserade och elektroniska informationssystem som mänskligt beslutsfattande processer. Tillika innefattar informationsoperationer en rad olika informationsaktiviteter – från fysisk utslagning till opinionpåverkan – som kan utföras både i fred, kris och krig. Begreppet är såpass omfattande att det är en omöjlig uppgift att behandla alla aspekter av informationsoperationer inom ramen för denna studie. Bara begreppsfloran på området är snårig, även för den som är insatt. Tyngdpunkten har dessutom oftast legat på fysiska eller datorbaserade aspekter av informationssystem snarare än mänskligt tänkande – själva målet med informationsoperationer.⁴ I slutet på detta kapitel görs därför en kortare introduktion av de för studien viktigaste begreppen. Den kanske vanligaste begreppsförvirringen har att göra med sammanblandningen av *informationsoperationer* och det mer vedertagna be-

greppet *informationskrigföring*. Informationskrigföring är helt enkelt sådana informationsoperationer som genomförs under kris eller krig för att främja särskilda politiska och militära mål. Eftersom studien handlar om NATOs och Jugoslaviens strid om Kosovo i april–juni 1999, kommer därför informationskrigföring att genomgående vara den vanligaste beteckningen.⁵

Striden om Kosovo kan knappast sägas vara ett typiskt krig, vare sig ur militärstrategisk, humanitär-interventionistisk eller politisk synpunkt. Men den illustrerar på ett utmärkt sätt kampen om det *kommunikativa rummet* i Dearths mening. Utöver det fysiska kriget präglades konflikten av kampen om att avsiktligt vilseleda motståndaren, dominera informationsflödet, styra medierapporteringen och vinna opinionen. Kosovokonflikten är även exempel på ett asymmetriskt krig där den militärt svagare parten utnyttjade främst psykologiska och massmediala verktyg. Mediernas närvaro i krig bidrar till att flytta fokus från krigsskådeplatsen till hemmaopinionen. Detta ökar chansen att terrordåd, attacker mot datorsystem och utspel mot medierna blir effektiva asymmetriska vapen.⁶ Från det här perspektivet kan NATOs konflikt med Jugoslavien sägas förebåda framtida konflikter vad gäller informationskrigföringens framgångar och bakslag.

Syfte

Den här studien avser att fördjupa, bredda och medvetandegöra generella kunskaper om informationsoperationer och informationskrigföring genom att analysera hur det kom till uttryck under Kosovokonflikten. Syftet är i första hand att beskriva och diskutera den mänskliga sidan av informationskrigföringen, det vill säga hur NATO och Jugoslavien utnyttjade de perceptions- och mediemässiga

aspekterna av informationskrigföring i kampen om att påverka attityder och beteenden hos varandra, medierna och den allmänna opinionen. Denna del av informationskrigföring kallas även *Perception Management* ("perceptionsstyrning"), vilket är ett centralt begrepp för studien.

Genom att kartlägga och analysera hur parterna i konflikten försökte påverka attityder och beteenden hos varandra, respektive civilbefolkning och omvärlden, är avsikten ytterst att ta reda på vilka lärdomar man kan dra från konflikten med utgångspunkt i svenska förhållanden.

Källor, underlag och disposition

Studien bygger på öppna källor såsom amerikanska och brittiska försvarsdepartementens rapporter, parlamentariska utredningar, tidskriftsartiklar, litteratur av försvarsteoretiker och militärer som skriver om informationsoperationer och informationskrigföring. Bland svenska källor har bl.a. Försvarshögskolans nyhetsbrev utnyttjats såväl som en underlagsrapport framställd av Center for Information Operations Studies vid Försvarshögskolan specifikt för denna studie.⁷ Det bör poängteras att de Internetartiklar som kommit till användning uteslutande är hämtade från kända källor – antingen nyhetsorganisationer, statliga myndigheter, försvarsorienterade publikationer eller icke-statliga organisationer (Non-Governmental Organisations, s.k. NGOs).

Kapitlet om Jugoslaviens informationskrigföring under konflikten bygger på intervjuer genomförda av författaren i Belgrad, rapporter från serbiska medieforskare, samt journalisters redogörelser vad gäller nyhetsmediernas möjligheter att verka före och under konflikten. Tanken med intervjuerna är att få information om den jugoslaviska sidans propaganda, censur och PSYOPS direkt från politiker,

forskare och journalister för att kunna kontrollera uppgifter som rapporterades i internationella nyhetsmedier. En annan tanke är att ytterligare följa upp knapphändiga uppgifter om Internetanvändningen under Kosovokonflikten. Kapitlet fokuserar därför på situationen i Serbien snarare än i Kosovoprovinserna.

På grund av det föränderliga läget i Jugoslavien vid tiden för intervjuerna (juni-juli 2001) blev antalet intervjuade begränsat till oberoende journalister, forskare och representanter för icke-statliga organisationer i Serbien. Nyckelpersoner och andra från de styrande partierna inom Milosevic-regeringen under 1999 var inte tillgängliga. Ett sätt att kompensera för bortfallet av officiella jugoslaviska källor är att redovisa studier av den serbiska medierapporteringen under NATO-bombningarna, inte minst för att serbiska medier vid den tiden uteslutande speglade den officiella serbiska ståndpunkten. Så som Malešič (1997) uttrycker det:

In a totalitarian state /.../propaganda activity is merely a complementary weapon, the ethics surrounding it are identical to those of the regime as a whole, and its methods are determined by the aims of the political movement/.../ Propaganda is employed as an instrument of control over society. Propaganda and ideology, words and deeds, are closely knit. In a totalitarian state it is almost impossible to divorce propaganda from principles and coercion from persuasion.⁸

Detta kompletteras med intervjuer och annan litteratur från i huvudsak demokratiska krafter i Serbien. De intervjuade företrädare bl.a. oberoende journalistorganisationer och medieföretag (press, radio och Internet) och icke-statliga organisationer som verkar för ett demokratiskt samhälle. Dessa personer är uteslutande nyckelpersoner som hade varit

med om att grunda sina respektive medieföretag eller organisationer.⁹

I studien beskrivs dels NATOs syn på informationsoperationer och vilka informationskrigföringsinsatser som genomfördes under konflikten, dels Jugoslaviens motåtgärder. Särskild vikt läggs vid de strategier som respektive krigförande part utnyttjade i syfte att påverka bilden av kriget i medierna. I det sammanhanget studeras också huruvida Internet kom till användning. Vidare kommer de utvärderingar som gjorts av framför allt NATOs informationskrigföring och vilka lärdomar man dragit att diskuteras. Ett tredje led är att studera hur de svenska medierna rapporterade om kriget och hur det kan sägas ha påverkat den svenska allmänhetens uppfattning om konflikten. Den avslutande delen sammanfattar resultaten och diskuterar vilka lärdomar man kan dra från konflikten avseende militären, medierna och det civila samhället.

Begreppsdiskussion

Informationsoperationer (IO)

Informationsoperationer är en paraplybeteckning för olika aktiviteter – fysiska, elektroniska, ekonomiska, militära, politiska och psykologiska – som idealt koordineras på en övergripande strategisk politisk nivå. Uppdelningen mellan fysiska och psykologiska attacker brukar kallas för de *hårda* och *mjuka* delarna av informationsoperationer men i praktiken är dessa två aspekter svårskiljbara. Målet är att påverka en motståndares eller annan aktörs omvärldsbild och beslutsfattande genom att kontrollera information, informationsflöden eller informationssystem. Det kan till exempel ske i syfte att stärka den egna sidans stridsmoral, övertyga neutrala aktörer om den egna saken eller att underminera motståndarens vilja att föra krig.

NATO och Sverige har definierat IO-begreppet något snävare än amerikanerna som citerades i förra avsnittet. Enligt en svensk regeringsproposition består informationsoperationer av:

/.../ samlade åtgärder i fred, kris och krig till stöd för politiska eller militära mål genom att påverka eller utnyttja motståndares eller annan utländsk aktörs information och/eller informationssystem medan man samtidigt utnyttjar och skyddar egen information och/eller informationssystem.¹⁰

NATOs definition avviker från den svenska såtillvida att man uttryckligen avser påverka *beslutsfattare* snarare än aktörer i största allmänhet, vilket kan innefatta t.ex. medier eller befolkningsgrupper.¹¹ Oavsett ordalydelse så är huvudsyftet med IO att påverka det mänskliga beslutsfattandet i politiska, ekonomiska eller militära sammanhang i fred, kris eller krig. De flesta aktiviteter som samlas under beteckningen informationsoperationer är inte nya i sig – vad som tillkommit under 1990-talet är en ny ”verktygslåda” med informationstekniska verktyg för att skruva i de gamla skruvarna.

Avsikten med de nya informationsoperationsdoktrinerna är att samla, dirigera och på ett intelligent sätt koordinera olika informationsrelaterade insatser till en sammanhållen strategi, integrerad med andra militära insatser för att påverka bestämda målgrupper i önskvärd riktning. Den starkaste kritiken bland försvarstänkare handlar just om bristen på ett sådant övergripande strategiskt synsätt i tillämpningen av den nya doktrinen.¹² Problemen beror inte enbart på försvarsorganisationernas inneboende byråkratiska tröghet, utan på att målet med att påverka motpartens förmåga till rationellt beslutsfattande inte

automatiskt ger svar på vilka medel (vilken kombination av IO-aktiviteter) man behöver sätta in. Dessutom förespråkar IO-doktrinen att ökat samarbete bör etableras mellan den politiska ledningen och berörda civila myndigheter å ena sidan, och den militära verksamheten å andra sidan – vilket kan vara lättare sagt än gjort.

Det bör poängteras att de aktiviteter som ingår i informationsoperationer inte är olagliga. Att föra fram ett budskap, försöka övertyga andra om ens egen version av verkligheten på mer eller mindre raka sätt är vanliga element i det moderna samhället. Samtidigt har informationskrigföring som mål (på den strategiska nivån) att påverka motståndarens verklighetsuppfattning och därmed beteende. Det innebär i detta sammanhang att distinktionen mellan krigförande och icke-krigförande parter, mellan militärer och civila kan bli svår att upprätthålla. Å andra sidan sägs målsättningen med informationsoperationer vara att reducera det fysiska våldet på bägge sidor.

At the strategic level, these targets include both combatants and noncombatants. The interposition of a false reality ultimately may be as wrongful and inhumane as the wanton destruction of crops. To unhinge a noncombatant from reality, especially when the effects cannot be known or controlled, may be no less wrongful than to force another into starvation or cannibalism. Said another way, the principles of just war and just conduct in warfare need to be evaluated whenever strategic warfare is contemplated/.../ The problems remains a twofold one: determining the morality of an information warfare campaign waged at the strategic level and restricting the use of information weapons to the operational level.¹³

Szafranski och flera andra forskare menar att dessa aktiviteter inte behöver vara mer moraliskt förkastliga än andra vapen. Samtidigt

ställer det nya krav på eftertänksamhet i planeringen.

Vanligen görs det en distinktion mellan defensiva och offensiva informationsoperationer. *Defensiva informationsoperationer* handlar om att skydda och försvara egna informationsprocesser och informationssystem, och därmed den egna förmågan till rationellt beslutsfattande. *Offensiva informationsoperationer* går ut på att i motsvarande mån påverka en eventuell utländsk motståndarens information och därmed minska dennes förmåga till rationellt beslutsfattande. Eftersom den här studien fokuserar på NATOs bombningar av Jugoslavien och Jugoslaviens motåtgärder kommer studien, som tidigare nämnts, att koncentrera sig på s.k. informationskrigföring, vilket här betraktas som offensiva informationsoperationer.

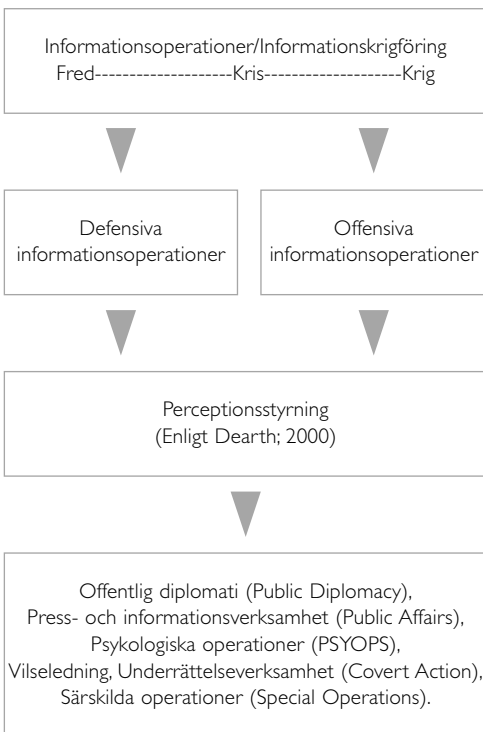
Informationskrigföring

Informationskrigföring är i likhet med informationsoperationer en sammanfattande beteckning för en rad olika aktiviteter. Och egentligen är det ingen större skillnad mellan dessa begrepp annat än när aktiviteterna genomförs och varför. Informationskrigföring är, som nämndes tidigare, enkelt uttryckt informationsoperationer som genomförs under kris eller krig för att främja särskilda politiska och militära mål. Den i sammanhanget kände försvarsforskaren Martin Libicki undviker att ge en exakt definition på begreppet informationskrigföring. Istället beskriver han dess olika delar: ledningskrigföring, informationsbaserad krigföring, elektronisk krigföring (i Sverige även kallat telekrigföring), hackerkrigföring, ekonomisk krigföring och cyberkrigföring.¹⁴ Informationskrigföring kan vara allt mellan att vilseleda en motståndare, blockera finansiella tillgångar, förvirra befälhavare på slagfältet, störa kommunikationslinjer mellan ledningen och de operativa en-

heterna, angripa elförsörjningen, teletrafiken, och/eller motståndarens kommunikationssystem, manipulera massmedier och under rättelseverksamhet m.m. Informationskrigföring innefattar alltså både attacker mot fysiska system för informationsdistribution och kommunikation, och attacker som syftar till att störa eller kontrollera motståndarens omvärldsbild och tillgång till "korrekt" information.

Perceptionsstyrning

I den omfattande litteratur som behandlar informationsoperationer är överlappningen som sagt stor mellan definitioner av olika begrepp. För att undvika en utdragen diskussion om vad som i praktiken är små skillnader mellan olika författare är analysen i den här studien upplagd efter de verksamheter Campen och Dearth (2000) underordnar begreppet *Perception Management* (perceptionsstyrning) enligt följande logik:

Figur 1. Begreppshierarki i denna studie.

Begreppet Perception Management definieras i den amerikanska doktrinen som:

*Actions to convey and/or deny selected information and indicators to foreign audiences to influence their emotions, motives, and objective reasoning; and to intelligence systems and leaders at all levels to influence official estimates, ultimately resulting in foreign behaviours and official actions favourable to the originator's objectives.*¹⁵

Den svenska motsvarigheten, perceptionsstyrning, räknar in beslutsfattare, soldater och befolkningsgrupper i främmande nationer, inte enbart motståndarens. Perceptionsstyrning handlar helt enkelt om att på ett intelligent sätt påverka människors "känslor, avsikter och verklighetsbild". Detta kan göras genom att styra information till en bestämd mottagare, eller tvärtom utestänga den tänkta mottagaren från viss information. Hur detta hanteras hänger givetvis samman med vilka målgrupper budskapet är riktat till. I krigstider är det till exempel inte bara fråga om hur soldater, befälhavare och andra beslutsfattare upplever möjligheten att vinna kriget, utan det gäller att övertyga dem som sitter på åskådarläktaren, t.ex. civilbefolkningen inom och nära stridsområdet, journalister och världsoinionen.

*The ability to receive and share information globally has created societies wherein actor and audience become one and the same. To observe is to be part. As such, events have become boundless, determined not by the details of what actually occurs but by the way in which they are mediated, received and interpreted.*¹⁶

Kampen om det *kommunikativa rummet* kan med andra ord vara lika viktigt som det fysiska kriget eftersom den förra är avgörande för hur den senare upplevs utanför stridsområdet,

särskilt när det gäller s.k. allianskrig. Det är en kamp om olika opinioner – världsoptionen, hemmaopinionen och motståndaropinionen och här spelar massmedierna och Internet en nyckelroll. Parallellt med bägge sidors försök att påverka hur ett krig framställs i medierna, har journalistiken en egen logik vilken går ut på att dramatisera, förenkla, tematisera, polarisera och personifiera händelser och aktörer.¹⁷ Det ligger framförallt i parternas intressen att se till att deras versioner av "verkligheten" blir den förhärskande i medierna, och att olika publikter accepterar och tror på denna. Olika budskap riktas till olika målgrupper; kampen om att övertyga fiendesidans beslutsfattare, medier, och befolkning handlar främst om att få dessa att inse det lönlösa i att fortsätta kriga och ge efter.

Som framgår av figur 1 består perceptionsstyrning enligt Dearth (2000) av i alla fall fem olika delar:

- informationsverksamheter gentemot nyhetsmedier och allmänhet (s.k. Public Diplomacy och Public Affairs, här kallat *mediehantering*),
- psykologiska operationer (PSYOPS),
- avsiktlig vilseledning,
- särskilda operationer (Special Operations) och
- underrättelseaktiviteter (Covert Action).¹⁸

Mediehantering

Verksamheten inom begreppet *Public Affairs* (PA), eller *Public Information* (PI) som man säger inom NATO, syftar på civila och militära myndigheters information till, och relationer med, medier och allmänhet. I PA ingår också den interna informationen mellan militära enheter. Målet med PA-verksamhet är att informera allmänheten om regeringens agerande, politik och ställningstaganden. I takt med kommunikationsteknologins utveckling har både civila och militära beslutsfattare

insett att det behövs alternativ till öppen kontroll (censur) av medierna. Dearth menar att västerländska militärorganisationer fortfarande ligger efter när det gäller insikt i hur nyhetsmedierna fungerar – vilket han exemplifierar med att de som blir PA-officerare i USA är duktiga amatörer som placerats dit "mest som en eftertanke". Problemet tillspetsas då dessa vanligen är "junior officers", vilket innebär att de inte ingår i beslutsfattande instanser. Dessutom har det visat sig att PA-officerare sällan har tillgång till information på ett tidigt stadium, och därför inte har kontroll över hur informationen presenteras eller utformas. Konsten att utforma budskap handlar om fingertoppskänsla där kunskap om mediernas behov kombineras med uppbyggandet av en relation med representanter för olika medier.¹⁹

En annan aspekt av perceptionsstyrning kallar Dearth för *Public Diplomacy* (PD). Därmed avses medvetna utspel gentemot medierna i syfte att övertyga "audiences of the thrust and wisdom of one's policies, intentions, and actions".²⁰ Hit räknar Dearth såväl traditionell diplomati, presskonferenser, pressreleaser, intervjuer och andra aktiviteter anordnade för att framställa militären och den egna sidans politik i gynnsam dager. En aspekt av Public Diplomacy är beslutsfattarens utspel i medier i syfte att skicka signaler till motståndaren, eller vilseleda denne om ens intentioner. Här noterar Dearth vikten av att presentera och anpassa sitt budskap efter olika typer av publikter samtidigt, t.ex. nära allierade, tillfälliga partners, neutrala makter och motståndaren.

Public Affairs och Public Diplomacy sammanfaller nästan helt med vad som brukar kallas PR (Public Relations), Media Management eller t.o.m. propaganda. Det handlar om politiska, ekonomiska eller militära strategier för att påverka och hantera medierna så att ett önskat budskap når ut till målgrupperna, ut-

format på sändarens snarare än på mediernas villkor. I den här studien är uppdelningen mellan Public Affairs, Public Diplomacy och PR onödig, varför de fortsättningsvis kommer att diskuteras ihop under rubriken *mediehantering*.

Psykologiska operationer (PSYOPS)²¹

Olika, om än i vissa delar sammanfallande, definitioner av *psykologiska operationer* används i USA och NATO.²² Den amerikanska definitionen specificerar inte aktiviteterna eller vilka situationer man avser utan istället *vem* som omfattas av den, nämligen utländska aktörer:

Operations planned to convey selected information and indicators to foreign audiences to influence their emotions, motives, objective reasoning, and ultimately the behaviour of foreign governments, organizations, groups, and individuals. (Den amerikanska definitionen av PSYOP)²³

NATOs definition är bredare och här anges att psykologiska aktiviteter kan äga rum i freds-, kris- eller krigstid, och att de kan riktas mot fientliga, neutrala eller vänskapligt sinnade aktörer för att gynna politiska eller militära mål:

Planned psychological activities in peace, crisis and war directed to enemy, friendly and neutral audiences in order to influence attitudes and behaviour and achievement of political and military objectives. (NATOs definition av PSYOPS.)²⁴

Gemensamt för dessa definitioner är att det är en samling aktiviteter som syftar till att inplantera och förstärka attityder och beteenden som är gynnsamma för sändaren. Psykologiska operationer kan utgå från olika beslutsnivåer – från de högsta militära beslutsinstanserna till det taktiska befälet. Det kan också bedrivas under fredstid eller i upptakten till, under och efter en konflikt i syfte att stödja de egna politiska målen eller militära aktiviteter.²⁵

Psykologiska operationer i Dearths tappning är i princip identiska med den klassiska definitionen av *propaganda*. I litteraturen på området är det annars vanligt att propaganda ses som en underavdelning till psykologiska operationer eftersom propaganda mer specifikt handlar om hur ett budskap innehållsmässigt utformas eller manipuleras. Skillnaden mellan dessa två begrepp kommer från den gamla betydelsen då psykologiska operationer riktades mot fienden på slagfältet, medan propagandan däremot ansågs vara riktad mot civila både i de krigförande länderna och i omvärlden. Medie- och kommunikationsutvecklingen har dock medfört en insikt om att informationshantering måste ske på flera fronter, vilket bland annat inneburit att gränserna mellan civila och militära arenor blivit diffusa.²⁶ Ett exempel på hur utvecklingen har passerat begreppsanvändningen har att göra med distinktionen mellan psykologiska operationer på strategisk, operationell och taktisk nivå. Om t.ex. ett militärt befäl eller en beslutsfattare påverkas av mediebilder som kommer i realtid från krigsskådeplatsen har dessa nivådistinktioner mindre relevans. Defense Science Board Task Force menar att gamla definitioner i den nya informationsmiljön är ett växande problem:

While neither the definition nor the purpose of PSYOP has significantly changed since the end of the Cold War, the nature of the conflict, the available technologies, the socio-political environment, and the character of the operations involving military forces have all changed dramatically.²⁷

När psykologiska operationer verkar inom en global informationsmiljö där internationella medier följer utvecklingen dygnet runt, är det svårt att exempelvis blockera informationskanaler. Är dessutom de inhemska medierna

snabba, så drar de lätt fördelar av det övertag de har av att kontrollera informationsflödet.

I den här studien kommer psykologiska operationer att användas för att beskriva olika aktiviteter eller tekniker för att få ut *propaganda-budskap* inom ett visst geografiskt område.²⁸ Vanliga inslag är att släppa flygblad, tillverka och sända egna radio- och tv-program, bruk av högtalare för att stödja en fredsbevarande operation, tillverkningen av produkter såsom serietidningar, affischer och andra trycksaker. Det handlar om att få ut budskapet på ett sätt som underlättar för andra delar av operationen. Givetvis skiljer sig psykologiska operationer avsevärt åt sinsemellan beroende på om man befinner sig i fred, kris eller krigstid, om det handlar om en fredsbevarande operation eller en militärattack, ifall mottagaren består av militära enheter eller civila, om dessa är vuxna eller barn o.s.v. I ett senare avsnitt beskrivs vilka typer av psykologiska operationer NATO använde i Kosovo.

Avsiktlig vilseledning

Den sista av Dearth's aspekter av perceptionsstyrning som beskrivs i denna studie är *vilseledning*. Medan de andra delarna av perceptionsstyrning går ut på att föra fram sitt budskap på ett någorlunda rättframt sätt är vilseledning avsedd att *förvränga* motståndarens bild av verkligheten. Men vilseledning behöver inte vara detsamma som att ljuga, det kan också vara att avleda uppmärksamheten eller att dölja något. Man kan säga att vilseledning innebär en kalkylerad verklighetsförvanskning.²⁹ En svensk militär definition lyder:

*Verksamhet som syftar till att ge motståndaren eller annan aktör ett felaktigt beslutsunderlag för att få honom att disponera sina resurser på ett för våra avsikter gynnsamt sätt.*³⁰

Vilseledning handlar ofta om att undanhålla motståndaren korrekt information, ge motståndaren en felaktig verklighetsuppfattning och få motståndaren att agera på det sättet "deceptören" avser. Det gäller att utnyttja motståndarens svagheter på ett avsiktligt sätt och dra fördel av lyckosamma omständigheter.

Vilseledning kan ta olika former, men är i huvudsak inriktad mot olika typer av beslutsfattare d.v.s. mot motståndarnas uppfattningsförmåga. Vanliga vilseledningstekniker är att (des)informera, uppförstora eller minimera ens avsikter eller militära styrka. Man kan försöka skapa osäkerhet hos motståndaren så att denne tunnar ut sina resurser i olika riktningar. Dearth beskriver det enligt följande:

*One may simulate by showing the false through mimicking in order to imitate reality, inventing to create something that appears to be real, or decoying to divert the opponent's attention. On the other hand, one may dissimulate by hiding what is real, through masking to make something invisible, repackaging to disguise something to appear to be something else, or dazzling to addle or confuse the opponent.*³¹

Vidare kan vilseledning delas upp i strategiska, operativa eller taktiska nivåer beroende på aktivitet. I den här studien är det den *strategiska*, d.v.s. den nationella, säkerhetspolitiska nivån som är av intresse. Dearth menar att vilseledning bör integreras med andra aktiviteter såsom fysiska attacker, psykologiska operationer eller mediehantering för att uppnå maximal effekt. Precis som med informationskrigföringen bör perceptionsstyrning ses som en integrerande strategi, som styrs *uppifrån och ner* och inkludera politiska, ekonomiska och militära sektorer för att kunna ha önskad effekt.

Fotnoter I-3 I

- 1) Se Wik (2000).
- 2) Joint Chiefs of Staff (1998), Glossary, GO 9.
- 3) Dearth (2000).
- 4) Ehlers (1999).
- 5) Beteckningen Kosovokonflikten används eftersom det handlar om en kamp mellan Jugoslavien och NATO för kontroll över Kosovoprovinserna och för att särskilja den från tidigare Balkankonflikter under 1990-talet.
- 6) Ignatieff (2000: 192).
- 7) Kjell (2001).
- 8) Malešić (1997: 34).
- 9) Intervjupersonerna lovades anonymitet, men de intervjuades organisationer och företag finns listade i bilagan.
- 10) Regeringens proposition 1999/2000: 86. s. 36.
- 11) NATO definierar informationsoperationer i januari 1999 som "Actions taken to influence decision makers in support of political and military objectives by affecting other's information, information based processes, C2 Systems, and CIS while exploiting and protecting one own information and/or information systems." Operations Center of Information Studies vid Försvarshögskolan.
- 12) Se exempelvis Bass (1999).
- 13) Szafranski (1995: 8-9).
- 14) Libicki (1995: 7).
- 15) Från Joint Pub 1-02. Definitionen är hämtad från Joint Chiefs of Staff (1998) Den svenska definitionen lyder: "Aktiviteter på strategisk/politisk nivå riktade mot främmande nation(ers) befolkning och beslutsfattare på alla nivåer i syfte att påverka känslor, avsikter och verklighetsbild, så att mällandets agerande och officiella inställning blir till förmån för avsändaren." Definitionen har föreslagits inom ramen för ett för Försvarshögskolan och Styrelsen för psykologiskt försvar gemensamt uppdrag beträffande studier av aktiva åtgärder för skydd mot informationskrigföring; "Förslag till svenska definitioner", ASTA 3. 1999-01-04. s. 2.
- 16) Driscoll (2000: 166).
- 17) Det medför att mediebilderna av ett krig *inte* sammanfaller med krigets "verklighet". Ignatieff (2000).
- 18) De två sistnämnda aktiviteterna kommer inte att kunna diskuteras här eftersom dessa traditionellt har omgärdats med sekretess och denna studie bygger enbart på öppna källor.
- 19) Dearth (2000: 154).
- 20) Ibid.
- 21) NATOs förkortning för psykologiska operationer. Den amerikanska förkortningen är PSYOP – alltså utan s.
- 22) Den definition som fastställdes av NomenFM 1999 är snävare än de utländska motsvarigheterna eftersom tyngdpunkten ligger på militära situationer: "Verksamhet som syftar till att påverka uppfattningar och attityder för att ytterst ändra beteendet hos motståndarens militära chefer och förband eller andra aktörer på ett för våra avsikter gynnsamt sätt."
- 23) Joint Chiefs of Staff (1996). Detta för att den s.k. Smith Mundt Act hindrar regeringspropaganda från att riktas mot den egna befolkningen.
- 24) MC402. (Final Decision) NATO *Psychological Operations Policy*. Military Committee, 16 September 1997. NATO unclassified.
- 25) För en svensk definition av PSYOP, se Stenström(1997: 11).
- 26) Taylor (1997: 150-151).
- 27) Report of the Defense Science Board Task Force (2000).
- 28) Malešić (1997: 36).
- 29) Sjøstedt & Stenström (2002:11).
- 30) Furustig m.fl (2000: 31).
- 31) Dearth (2000: 157).

NATOs INFORMATIONSKRIGFÖRING I KAMPEN OM KOSOVO

Utgångspunkten för den här delen är en beskrivning av NATOs och USAs informationskrigsföringsdoktriner så som de såg ut vid tiden för konflikten. I ljuset av dessa beskrivs sedan de faktiskt genomförda delarna av informationskrigsföringen. Avsnittet om de fysiska attackerna bygger till stor del på en underlagsskrift framtagen vid Försvårshögskolan.³²

Större delen av kapitlet ägnas dock åt perceptionsstyrningsaspekterna av informationskrigsföringen: NATOs hantering av nyhetsmedierna och Internet, genomförda psykologiska operationer och vilseledning. NATOs mediehanteringsstrategi beskrivs utifrån några frågor: Vilka budskap försökte man föra ut till nyhetsmedierna och allmänheten? Hur såg man på mediernas roll i propagandakriget? Vilka externa krafter anlätades för att föra ut dessa budskap? Redovisningen baseras till stor del på den tidigare NATO-alesmannen Jamie Sheas offentliga skrifter samt på en intervju författaren gjort med Shea rörande erfarenheterna under konflikten. Därefter diskuteras NATOs psykologiska operationer och hur Internet kom att användas under konflikten. Genomgående ges exempel på NATOs utvärdering av sina informationsoperationer under kriget och vilka lärdomar man i efterhand har dragit.

Doktrin och verklighet

Enligt expertuttalanden och de utvärderingar som gjorts angående NATOs informationskrigsföring misslyckades man med att plan-

lägga, koordinera och integrera informationskrigsföringen med de övriga delarna av den militära operationen.³³ Detta måste anses vara en grundläggande brist, för trots enskilda framgångsrika inslag på såväl taktisk som operationell nivå, är informationskrigsföring främst en *integrerande strategi* – ett tänkesätt som för samman militära och civila aktiviteter inom den nya globala informationsinfrastrukturen.

Det främsta skälet till att man inte lyckades under Kosovokonflikten hade förmodligen att göra med att NATO formulerade det gällande policydokumentet bara några månader innan stridheterna inleddes.³⁴ NATOs policy vad gäller informationsoperationer formulerades av Military Committee i dokumentet MC-422 (15 december 1998) och blev godkänd i januari 1999 av North Atlantic Council. NATO Information Operations Working Group upprättades och i denna ingick representanter för medlemsländerna och personal främst ur NATOs militära gren.³⁵

Enligt generalmajor José Gardeta, NATO Operations Division, inkorporerar NATOs IO-doktrin traditionell ledningskrigsföring (C2W) med alliansens politiska konsultationsprocess – skillnaden är att tyngdpunkten numera ligger på information.³⁶ Detta mot bakgrund av att den militära ledningsinfrastrukturens informationssystem inkorporeras med civila kommunikationsnätverk i allt snabbare takt, och den politiska beslutsprocessen inom NATO spelar en central roll för informationsoperationer på den strategiska nivån.³⁷ Command and Control Warfare (C2W)

eller *ledningskrigföring* innefattar militära aktiviteter som syftar till att förhindra motståndarens ledning från att få den information som krävs för att kunna göra korrekta bedömningar av resursanvändning och tilldelning.³⁸ Det som skiljer ledningskrigföring från informationskrigföring är målet:

*IO and IW target the cognitive processes of the adversary's decision-makers to shape their behavior to conform to the security interest and desires of the US and its allies. IO and IW include all C2W capabilities plus the relatively new discipline of computer network attack. The related activities of civil affairs (CA) and public affairs (PA) support IO and IW.*³⁹

På den strategiska nivån skall IO stödja NATOs mål genom att påverka motståndarsidans politiska, militära, ekonomiska och informationsmässiga aktiviteter. På den operationella nivån kan IO stödja sådana mål genom att störa eller förstöra fiendens kommunikationslinjer, logistik och ledningsfunktioner. På den taktiska nivån är det specifika mål som stöds.

I mars 1999 fanns det enligt Gardeta dåliga förutsättningar för att utveckla effektiva informationsoperationer. Till att börja med saknades medvetenhet om hur informationsoperationer skulle integreras i existerande politiska och militära strukturer. Dessutom saknades en "common NATO understanding of Info Ops or the requirements for establishing a campaign."⁴⁰ Eftersom alliansen fattar beslut genom konsensus är det en komplicerad process att få godkännande att genomföra informationskrigföringsinsatser. Därefter vidtar problem som har att göra med NATOs multilaterala men decentraliserade struktur. Ett större problem för NATO är vad som brukar kallas för "interoperability" eller kompatibilitet, det handlar inte enbart om teknisk kompatibilitet utan även om taktik och orga-

nisation. Enligt det brittiska försvarsdepartementet var den bristande operativa samverkan inom NATO under Kosovokonflikten (inte bara på IO-området) bl.a. en följd av att de enskilda länderna inte hade kompatibla system för säker luftburen kommunikation.⁴¹ Då Jugoslavien ansågs besitta tillräckligt avancerad teknik för att avlyssna flygtrafiken kunde känslig information inte utbytas fritt, vilket bidrog till att NATOs beslutscyklar förlängdes.⁴²

En annan begränsning har att göra med att NATO saknar en egen underrättelseverksamhet:

*The Alliance does not possess the organic capability to collect and process the data required for developing intelligence. Additionally, there is no joint Military/Political intelligence apparatus in place in NATO. And to top it off, the intelligence requirements for Info Ops are different from those traditionally found in the military.*⁴³

Koalitionsbildningar i sig försvårar en effektiv informationskrigföring eftersom flera IO-aktiviteter har, "/.../ett mycket högt sekretessvärde och kunskap där delas inte ens inom NATO-alliansen".⁴⁴

En effektiv informationskrigföring hade krävt samverkande politiska och militära mål på den strategiska nivån, vilket saknades enligt vissa kritiker:

There was both a strategic failure in the disconnect between political and military objectives and a military failure in focusing on outputs rather than outcomes. The strategy adopted by NATO could reasonably guarantee neither the halt of ethnic cleansing nor self-governance for the Kosovars and a stable peace./.../ As Ivo Daalder and Michael O'Hanlon put it, "The stated goals of the bombing campaign were the three Ds: demonstrating NATO resolve, deterring

attacks on the Kosovar civilians, and failing that, degrading the Serb capacity to inflict harm on the Kosovars. But the military objectives of the bombing campaign were only indirectly related to the overriding political objective of achieving 'a durable peace.'"⁴⁵

Även om målet med den militära kampanjen – att tvinga president Milosevic att dra tillbaka de serbiska styrkorna från Kosovo – stod klart, så rådde det inom alliansen ingen samtycka beträffande hur detta skulle gå till. Medlemsländernas olika juridiska system påverkar exempelvis uppfattningar om vad som är lagliga mål när det gäller användningen av vissa former av offensiva aktiviteter, särskilt i situationer som ännu inte utvecklats till militära konflikter.⁴⁶ Frågor kring tillämpning, proportionalitet och legalitet, i synnerhet när det gäller bombningar av infrastrukturella mål, hade inga klara svar. Det fanns t.ex. politiskt bestämda begränsningar på piloternas lägsta tillåtna flyghöjd och när de kunde släppa sina last. Att utöver detta skapa en gemensam policy inom alliansens nitton stater avseende informationskrigföring skulle vara en svår uppgift.

USA

Av det sagda förstår vi att NATO hade ett ramverk för informationsoperationer men ingen struktur för genomförandet när flygkampanjen inleddes i mars 1999. USA hade kommit längst i utvecklingen av en doktrin för informationsoperationer och hade i vissa fall ensamt ansvar för olika delar av informationskrigföringen under konflikten. Dock tyder allt på att den amerikanska försvarsmakten uppvisade liknande brister i fråga om strategisk planering och integrering av informationskrigföring i övriga militära aktiviteter.

USAs *Joint Publication 3-13: Joint Doctrine for Information Operations* behandlar hela

spektrumet av informationsoperationer. Dock ägnas relativt lite utrymme åt mänskliga beslutsprocesser, samarbete med det civila samhället och nyhetsmedierna trots att dessa kan spela en avgörande roll för huruvida man lyckas uppnå strategiska politiska mål eller inte.⁴⁷ Den amerikanska doktrinen skiljer sig från NATOs på så sätt att man syftar till att uppnå: "the capability to collect, process, and disseminate an uninterrupted flow of information while exploiting or denying an adversary's ability to do the same".⁴⁸ Det åstadkoms, enligt doktrinen, genom att integrera offensiva och defensiva informationsoperationer, underrättelseverksamhet och andra informationsrelaterade aktiviteter så att man kontinuerligt har tillgång till aktuell, korrekt, och relevant information. Det poängteras att detta förutsätter ett samarbete mellan den amerikanska regeringen, försvaret, andra regeringsorgan, samt USAs allierade eller koalitionspartner.

Försvarstänkaren Zachary Hubbard skriver att amerikanska informationsoperationer inte hade hunnit utvecklas till en sammanhållen nationell policy vid tiden för Kosovo-konflikten. En nationell policy hade inneburit att beslut fattats på högre nivå eftersom:

*"much of a national IO campaign must take place in the interagency environment, outside of a regional commander in chief's span of control. Often, the Department of Defense (DOD) will not have the lead in IO".*⁴⁹

Den amerikanska ledningens egen utvärdering av informationsoperationer under Kosovo-konflikten pekar på brister i den strategiska planeringen: ".../ the conduct of an integrated information operations campaign was delayed by the lack of both advance planning and strategic guidance defining key objectives".⁵⁰

Under pågående konflikt togs ett ameri-

kanskt steg mot att utveckla IO på strategisk nivå med the Presidential Decision Directive (PDD) 68, som inrättade "en styrgrupp på nationell nivå för samordning av information för att påverka främmande opinioner och för "att motverka propaganda riktad mot USA".⁵¹

Under Kosovokonflikten satte USA samman en så kallad IO-cell; ett speciellt team för informationsoperationer i enlighet med vad som förespråkas i *Joint Publication 3-13*. Det var första gången en sådan grupp hade organiserats – och den lydde under amerikanskt befäl "Joint Task Force – Nobel Anvil".⁵² Gruppen bestod, enligt en talesman för USAs marina styrkor i Europa, av militär expertis med kunskap om allt från traditionell elektronisk krigföring som t.ex. störning av fiendtlig radar, till intrång i militära datanätverk och attacker mot informationsinfrastrukturer.⁵³ Enligt Gary Pounder fanns det flera såna IO-enheter "tasked to integrate – and employ – such diverse tools as civil affairs, electronic warfare, intelligence and public information".⁵⁴ I en rapport från den amerikanska marinen prisades IO-enheternas verksamhet samtidigt som det underströks att de var för oerfarna och för dåligt tränade för att planlägga och utföra koordinerade IO-attacker.⁵⁵ Koordinationproblemen berodde inte enbart på IO-personalen utan var också en konsekvens av övriga militära verksamheters bristande förståelse för informationsoperationer. Den förre operativa chefen för luftkriget, Admiral Ellis, menar att man hade kunnat halvera Kosovokonflikten tidsmässigt om det amerikanska försvarsdepartementet haft bättre strategisk vägledning och tydligare definierade mål för informationskrigföringen.⁵⁶

Storbritannien

Storbritannien hade ännu inte utvecklat en fullständig IO-doktrin, men spelade en avgörande roll i NATOs mediehantering. I en rap-

port utgiven av det brittiska parlamentet beskrivs informationsoperationer som ett relativt nytt begrepp inom såväl militära som utrikespolitiska sammanhang. Ett resultat av detta är att informationskrigföringsinsatser endast utnyttjades i begränsad omfattning under Kosovokonflikten.⁵⁷ Trots att Storbritannien ansågs ligga längre fram på IO-området än de övriga allierade ägde man alltså inte kompetens att integrera strategier i planläggning och utförande. Man påminner om att det krävs en viss mognad för att sammanföra IO-aktiviteter i en operationell miljö så att de traditionella försvarsgrenarna kan samverka inom en gemensam operation. Enligt Ellis var ett specifikt problem under Kosovokonflikten att de som bar ansvaret för IO var: "/.../ too junior and from the wrong communities to have the required impact on planning and execution".⁵⁸

Som ett resultat av erfarenheterna från Kosovokonflikten utvecklar det brittiska försvarsdepartementet en IO-doktrin som sägs vara under bearbetning. Strukturerna som nu inrättas sägs kunna säkerställa att framtida informationsoperationer blir fullt integrerade i planering och operationer.⁵⁹

För att sammanfatta det som finns skrivet om IO-doktrinerna och deras tillämpning under Kosovokonflikten kan det konstateras att: (1) informationsoperationer fanns som en utvecklad doktrin i USA men var inte koordinerad på nationell nivå, (2) det råder samstämmighet om att det fanns brister i planeringen och att klara strategiska mål för informationskrigföringen saknades, (3) även om NATO hade ett ramverk till en IO-doktrin "på papperet", var den inte utvecklingsbar vid tiden för konflikten. Dock anses enskilda informationskrigföringsinsatser ha varit lyckade.

Fysiska och elektroniska attacker på den jugoslaviska infrastrukturen

Enligt William Church, chef för Centre for Infrastructural Warfare Studies, använde man ett spektrum av IO-relaterade vapen framgångsrikt under Kosovokonflikten.⁶⁰ Fysiska och elektroniska attacker hör till de IO-relaterade vapen som NATO lyckades bäst med. En stor del av de mål som attackerades under konflikten bestod av kommunikationssystem. Attackerna verkade ha som främsta syfte att slå ut kommunikationslinjer mellan ledningen och soldaterna på fältet. Inledningsvis utgjorde målen främst militära ledningssystem, som t.ex. radio- och radiolänkstationer, men i ett senare skede attackerades även civila radio- och tv-stationer.

Den mest uppseendeväckande attacken på en civil tv-station var då NATO bombade den statliga televisionbyggnaden (RTS) i Belgrad den 23 april. Det hade länge florerat rykten om att NATO skulle angripa byggnaden, men trots hot och varningar, dog sexton civila till följd av attacken. NATO motiverade attacken med att den serbiska televisionen öste ut grov propaganda och dessutom användes anläggningen för militär kommunikation. Protester från bl.a. västerländska människorättsorganisationer, folkrättsexperter och journalistförbund lät inte vänta på sig. Attacken var kontroversiell också inom NATO. Exempelvis deltog inga brittiska piloter i uppdraget.⁶¹ Att slå ut RTS-stationen var ett sätt att demonstrera NATOs makt över den serbiska regeringen samtidigt som det hindrade den serbiska propagandan från att nå ut till befolkningen, om än tillfälligt. Efter det att fredsavtalet under tecknats erkände amerikanska officiella källor att RTS-stationen valts ut som mål för dess "värde ur propagandasynpunkt".⁶² Resultatet blev istället att NATO beskyldes för censur och brott mot Genèvekonventionen för att ha attackerat civila mål.

Trots att kommunikationssystem slogs ut lämnades många tele-, mobil-, dator- och Internetsystem relativt intakta. I augusti 1999 gjorde Human Rights Watch en skadeinventering som visade att endast tre av totalt 30 serbiska telefonsystemnoder förstörts och att samtliga tre kontrollstationer för mobilnätverk var oskadda.⁶³ Detta gjorde det möjligt för serberna att utnyttja både telefoni och Internet för att kommunicera med varandra och sprida budskap till omvärlden. Jugoslavien-sympatisörer lär enligt uppgift ha förvarnat den serbiska ledningen om flygraider via telefon efter att ha observerat alliansens flyg lyfta från baserna, vilka i huvudsak ligger i Italien.⁶⁴

NATOs officiella förklaring till sin önskan att hålla Internet öppet var dels oron för att åtgärderna skulle vara ett brott mot internationell lag, dels att det serbiska folket, via Internet, skulle få en sann bild av de serbiska krigsförbrytelseerna i Kosovo.⁶⁵ Andra förklaringar som nämns är att NATO behövde den tekniska infrastrukturen för att utföra nätverksattacker, för kommunikationsavtappning i underrättelsesyfte samt att det fanns utländska intressen i det jugoslaviska telekombolaget Telekom Srbija.⁶⁶ Men taktiken har också kritiserats av bl.a. NATOs europeiska överbefälhavare General Wesley Clark. Han menar att en total "elektronisk isolering" av president Milosevic hade kunnat tvinga regimen till underkastelse utan en bombkampanj.⁶⁷

En annan form av fysisk informationskrigföring som NATO använde var s.k. grafitbomber eller "mjuka bomber". Grafitbomber sprider grafitremsor över ledningar i ställverk och transformatorstationer för att orsaka kortslutning i syfte att störa eller slå ut elförsörjningen. Metoden med grafitbomber var beprövad sedan Gulfkriget, men nu användes ett nytt spridningssätt. I Irak sändes grafitbomberna i huvudsak med kryssningsmissiler medan spridningen i Kosovo skedde med en ny platt-

form, BLU-114, som släpptes från B2-plan och därefter navigerades till målet genom GPS-systemet. Fördelen med detta nya system, förutom den lägre kostnaden, är att plattformarna upptäckts senare av fiendesidans radar-system än vad som gäller för kryssningsmissiler. Tidsfaktorn är viktig i sammanhanget eftersom motståndaren annars medges möjligheter att reducera skadeeffekterna genom att helt enkelt stänga av transformatorstationerna innan de når målet.⁶⁸

Attackerna syftade främst till att slå mot militära mål för att skada den jugoslaviska arméns ledningskapacitet. Angreppen medförde dock att cirka 70 procent av landets elförsörjning tidvis slogs ut vilket fick till effekt att tv-sändningar såväl som den civila vattenförsörjningen, främst i Belgrad, gick ner. Enligt vissa bedömare var syftet med att slå mot den jugoslaviska infrastrukturen att beröva civilbefolkningen elkraft för att därigenom skapa intern press mot Milosevicregimen.⁶⁹ Mot detta talar dock förhållandet att attackerna riktades mot eldistributionen och inte elproduktionen varför skadorna relativt snabbt kunde repareras och elförsörjningen ofta kunde komma igång samma dag som attackerna skedde.

Diskussionen kring informationsoperationer under Kosovokonflikten har främst kretsat kring vilka metoder NATO använde för att attackera det serbiska luftförsvaret. Företrädare för det amerikanska flygvapnet har påstått att elektronisk krigföring genomfördes i stor skala, vilket i slutänden gjorde det jugoslaviska luftförsvaret tandlöst. Levian citerar en amerikansk flygofficerare som ger ett exempel:

'Air Combat Command,' he added, 'has been conducting a lot of Information Warfare activity. By that I mean getting into their computer system and screwing it up //...// into their microwave

*net. You can insert viruses and deceptive communications. They can't log onto their computers, they can't fire in a reliable mode'.*⁷⁰

Church menar också att:

*./.../ senior United States Air Force officers have described extensive cover system intrusions-hacking into the Yugoslavian air defense systems to degrade their response capabilities ./.../*⁷¹

Helt säkert är att traditionell störsändning och vilseledande kommunikation mot radar-systemen genomfördes. De amerikanska flygvapengeneralerna Doyle Larson och Thomas McInerney säger att den inrättade IO-cellen genomförde långt mer sofistikerad informationskrigföring mot det jugoslaviska luftförsvaret än enbart störsändningar. Trots att luftförvarssystemet var mer hårdvaru- än mjukvarubaserat, och därmed svårpåverkat av cyberattacker, är McInerney övertygad om att IO-cellen genomförde sofistikerade attacker mot det jugoslaviska datasystemet.⁷² Ett annat tecken på detta är att flera källor hänvisar till uttalanden från talesmän inom alliansen som menar att virus planterades in i datasystemen.⁷³ Dessutom genomfördes fysisk bekämpning av data- och radaranläggningar med kryssningsmissiler: "NATO's tactic was to attack the air defence system's command-and-control structure in addition to its early warning radars and SAM sites."⁷⁴

I huvudsak genomfördes elektronisk krigföring, exempelvis störsändningar eller vilseledande meddelanden, från flygande telekrigsplattformar. En framgång under operationen lär ha varit EC-130H *Compass Call*, ett ombyggt Herkulesplan, med förmåga att såväl störa och snappa upp som att i nära realtid manipulera fiendens elektroniska signaler. Ett problem med dessa flygplan är att de är långsamma och sårbara och varför man nöd-

gades operera från långa avstånd. Detta minskade förstas effektiviteten. Enligt Pentagon var en lösning på detta problem att använda obemannade farkoster, s.k. UAV (Unmanned Aerial Vehicles), som relästationer till Compass Call. Dessa gick över det fientliga territoriet för att på korta avstånd och med hög effekt sända och snappa upp kommunikation. All form av identifikation, analys och manipulation av signalerna genomfördes sedan på Compass Call-plan. Både det amerikanska flygvapnet och marinen ansåg att detta samspel med UAV och bemannade plattformar var ett effektivt sätt att bedriva informationskrigföring. Däremot bedömer bägge försvarsgrenarna att Compass Call är ett föråldrat system som har begränsad kapacitet avseende nya former av informationskrigföring, t.ex. att penetrera och attackera de fientliga data-systemen genom Internetlänkar.⁷⁵

NATOs mediehantering

De militära IO-verksamheter som i den här studien går under den gemensamma beteckningen *mediehantering*, d.v.s. Public Affairs (PA) och Public Diplomacy (PD), består av strategier och rutiner som utarbetats för informationsförmedling till massmedier och allmänhet så att det önskade budskapet når fram. En annan del av Public Affairs är att sköta den interna informationen. Inom NATO följer PA-verksamheten bestämda riktlinjer, t.ex. under vilka omständigheter information kan släppas till medierna, i vilka situationer medier kan följa militära aktiviteter på fältet, vilka faciliteter man kan erbjuda medierna, vilken samverkan man ska ha med civila organisationer på plats.⁷⁶

Enligt den amerikanska informationsoperationsdoktrinen har mediehanteringen en viktig stödjande roll:

*The news media and other information networks' increasing availability to society's leadership, population, and infrastructure can have significant impact on national will, political direction, and national security objectives and policy.*⁷⁷

Dock har det visat sig att koordinationen mellan mediehanteringen och de andra militära enheterna varit problematisk trots att doktrinen föreskriver PA-representation inom de s.k. IO-cellerna. Under Kosovokonflikten var PA-deltagandet i IO-planeringen ytterst begränsat beroende på ömsesidigt byråkratiskt motstånd.⁷⁸ Enligt Gary Pounder är amerikansk PA-personal oroliga för att deras trovärdighet kan komprometteras i mediernas ögon om de uppfattades vara en del av en militärkampanj. Samtidigt exkluderades PA-personalen i IO-planeringsmöten med motiveringen att det inte fanns någonting som dessa "behövde veta". Bristen på kontinuerlig uppdatering av läget lär därför ha försvårat PA-personalens arbete.⁷⁹ Inom NATO kompileras bilden ytterligare genom en uppdelning mellan militär och politisk PA-verksamhet, även om det finns ett nära samarbete mellan dessa i krissituationer. Det finns också speciella PA-rådgivare till NATOs högsta militära chefer. Här diskuteras huvudsakligen mediehanteringen såsom den administrerades av NATOs presskontor i Bryssel (Office of Information and Press) under Kosovokonflikten.⁸⁰

Presskontoret

När konflikten inleddes var Jamie Shea NATO-utesman och chef för ett *presskontor* med fyra anställda. Under konfliktens gång blev det uppenbart att presskontoret hade alldeles för få anställda för att kunna hantera den oväntade stora mängd av journalister som ansatte högkvarteret i Bryssel då NATO började sina attacker mot Jugoslavien. När de

militära stridigheterna upphört arbetade 35-40 personer vid det nyupprättade *Media Operations Center*. Presskontoret hade som främsta uppgift att presentera, förklara och motivera alliansens agerande, politik och ställningstaganden för medier och allmänhet. NATO-alesmannen, tillsammans med Press and Media Service, skulle kungöra officiella uttalanden, arrangerade presskonferenser, ge bakgrundsbriefingar, ordna intervjuer med NATO-tjänstemän, upplåta sin radio- och tv-utrustning till journalister, samt bistå personalen vid NATO-högkvarteret i Bryssel med en daglig urklippstjänst. Presskontoret hade också i uppdrag att hjälpa medlemsländerna att förklara NATOs roll och policy för sina respektive befolkningar.

Under Kosovokonflikten bestod 95 procent av all informationspersonal på presskontoret av civila. Övrig militär PA-personal kom från SACEUR och Military Committee. Enligt NATOs fd talesman Jamie Shea är PA-personal främst engagerad i fredsbevarande operationer:

*./.../ the real role of the military public affairs specialist is on the ground with peace support operations like in Bosnia, Kosovo, Macedonia. They are less visible at the Headquarters level, such as here at NATO HQ because the information is essentially political in nature.*⁸¹

De flesta militära bedömare anser att "mediekriget" var en av de mindre lyckade delarna av NATOs kampanj mot Jugoslavien. Den slutsatsen framgår också av flertalet utvärderingar om Kosovokonflikten. En av förklaringarna är att konflikten var det första i sitt slag – med avseende på att det var nitton nationella beslutsfattare, medier och publikationer att ta hänsyn till. NATOs mediehantering hade karaktären av att pröva sig fram: man gjorde misstag, men blev successivt bättre på att hantera

de egna interna kommunikationsproblemen, att utforma olika budskap till medierna och också på att överblicka konsekvenserna av de egna misstagen under konfliktens gång.

Bristande trovärdighet

Den övergripande mediehanteringsstrategin hos västerländska demokratier, och därmed också hos NATO, bygger på att skapa trovärdighet – d.v.s. att informationen så långt som möjligt speglar "verkliga" förhållanden. Enligt Hubbard: "The success of a PA operation depends significantly on the ability to maintain absolute credibility".⁸²

Just bristen på trovärdighet blev presskontorets stora problem. Enligt Zachary Hubbard ifrågasattes NATOs version av händelserna på tre plan: om det verkligen fanns en flyktingkatastrof innan NATO hade börjat bomba eller om det var NATO som förorsakade denna, ifall huvudparten i den jugoslaviska armén var intakt trots att NATO hävdade motsatsen och, slutligen – på grund av olika faktafel – om NATO försökte dölja sanningen om bombanfallet mot två kosovoalbanska flyktingkonvojer den 14 april där över 70 människor dödades.

Huruvida dessa händelser är Kosovokonfliktens bestående intryck på allmänheten kan diskuteras. Ur trovärdighetssynpunkt är det viktiga att man sänder entydiga budskap. På grund av samordningsproblem och informationsbrist framförde NATO istället motsägelsefulla budskap vilket väckte misstänksamhet hos både medier och allmänhet. Det som brukar föras fram i litteraturen som exempel är att Jamie Shea bedyrade att tv-huset i Belgrad inte skulle anfallas bara några dagar innan huset faktiskt bombades. Vidare hävdade NATO först att enbart militära mål skulle anfallas och att NATO gjorde "enorma ansträngningar" för att undvika civila offer. När konflikten vidgades till att omfatta infrastrukturella mål såsom fabriker, regeringsbyggnader

der och broar verkade det som om man hade glömt dessa utfästelser.

Konsten att nyttja flyktingsituationen

Å andra sidan lyckades NATOs presskontor dra nytta av sitt engagemang i flyktingsituationen vid Kosovos gräns till Makedonien och Albanien. Enligt IO-doktrinen skall de civil-militära samordnarna (CIMIC) tillsammans med PA-verksamheten bistå informationskrigföringen så att en befälhavare har möjlighet att utöva inflytande över civila ledare och befolkning inom ett ansvarsområde.⁸³ Hubbard menar att de civil-militära samordnarna spelade en avgörande roll när det gällde att få stöd från Albanien och Makedonien. Framförallt lyckades detta genom att NATO hjälpte till att organisera den massiva humanitära insatsen som blev nödvändig i dessa länder. När bombkampanjen inleddes fanns det 5 000 soldater på plats i Makedonien. Styrkan var avsedd som grunden till en fredsbevarande styrka som skulle sättas in efter en förhandlingslösning. Under pågående konflikt skickade NATO ytterligare styrkor till Albanien i syfte att förhindra en spridning av konflikten. Dels i avskräckningssyfte och dels för att göra det lättare för humanitära organisationer att operera i det otillgängliga området. FNs flyktingkommission och övriga humanitära organisationer var oförberedda på de stora flyktingvågor som välldes över gränserna. Enligt den brittiska parlamentsutredningen räddade NATO den humanitära operationen genom att bygga flyktingläger och vägar, dela ut mat och förmödenheter och genom att samordna de ca 270 humanitära organisationer som fanns på plats.⁸⁴

För NATOs presskontor var det viktigt att lyfta fram organisationens engagemang i flyktingkatastrofen. "To be honest, it was something we had an interest in advertising", säger Jamie Shea. Presskontoret anordnade till och med officiella besök i flyktinglägren, exempel-

vis politiker från NATO-länder och fruarna till den amerikanska presidenten och den brittiska premiärministern.⁸⁵ Budskapet man ville få ut var förstås att NATO inte bara bombade utan också gjorde ansträngningar för att rädda liv. Flyktingssituationen avledde även medias intresse från NATOs militära taktik, inte minst eftersom den humanitära krisen var mer tacksam ur mediesynpunkt. En annan fördel med rapporteringen var att kosovoalbanernas lidande och den serbiska militärens grymhet blev uppenbar, vilket ytterligare bidrog till att rättfärdiga den militära kampanjen.

Media Operations Center

Jamie Shea har senare framträtt i television, intervjuats och hållit en mängd föredrag om NATOs mediehanteringsstrategi och vilka lärdomar man dragit från Kosovokonflikten. NATO-bombningarna av två albanska flyktingkonvojer nära Djakovica den 14 april 1999 blev en vändpunkt för presskontoret. Först förnekade NATO ansvaret för katastrofen och skyllde på serberna. Sedan presenterades en videoinspelning med någon som påstods vara piloten som fällde bomben varför NATO till slut fick erkänna ansvaret. Incidenten som fick tidningsrubriker fyra dagar efter bombningarna berodde delvis på bristen på information och samordning mellan militära och civila grenar inom NATO.⁸⁶

Till följd av "konvojincidenten" började medierna i ännu högre grad att ifrågasätta NATOs trovärdighet. Detta ledde till att en "insatsstyrka" inrättades under ledning av den brittiska primärministerns pressekreterare Alastair Campbell och president Clintons talskrivare, Jonathan Prince.⁸⁷ Professionella mediebevakare sattes in som följde nyhetsbevakningen alla tider på dygnet och snabbt kunde sammanfatta vad som skrevs och sades. Genom att förse medlemsländerna med samma pressmaterial och bilder och ha

dagliga telefonkonferenser åstadkoms bättre samordning av budskap mellan NATOs huvudstäder. Dessutom förbättrade man informationsutbytet och samspelet mellan den militära och den politiska grenen av NATO.⁸⁸ Det faktum att man behövde förstärka informationsavdelningen mitt i den pågående konflikten framställdes dock i engelska tidningsrubriker som "spin doctors from Nr. 10 take over NATO information effort". Rubriceringen *spin doctors* antydde att NATO var mer intresserade av budskapets utformning än av dess sanningshalt. En lärdom av detta menar Shea var att presskontoret måste förstärkas redan då en konflikt är under uppsegling.⁸⁹

I ett framträdande direkt efter flygkampanjens slut beskrev Shea Media Operations Centers nya funktioner:⁹⁰

- Grid-planning events, co-ordination, de-confliction
- Media monitoring – all media – home and opponent
- Rebuttals
- SHAPE liaison/military information
- Drafting, research and analysis/message formulation.

Ockupera etern

Första punkten om att planera evenemang handlar om att organisera aktiviteter som kan sysselsätta journalister med de budskap NATO vill ha fram och att samordna den utåtriktade verksamheten så att olika aktiviteter inte krockar med varandra. Enligt Jamie Shea var mantrat under Kosovokonflikten att *ockupera etern*.

*Our credo at NATO was just to be on the air the whole time, crowd out the opposition, give every interview, and do every briefing!.../We occupied the whole day with our information.*⁹¹

Förutom NATOs dagliga presskonferenser fanns det briefingar från USA och Storbritannien. Det brittiska försvarsdepartementet erbjöd en briefing varje morgon, och senare på eftermiddagen (europeisk tid) hölls olika amerikanska presskonferenser: från Pentagon, utrikesdepartementet och Vita huset. Förutom presskonferenser arrangerade NATO också intervjuer för journalister och resor till flyktinglägren runt Kosovo. Presskontoret förberedde också stillbilder och videofilmer på kartor, flygplan, bombsikten, nedslagningsplatser, etc.

NATOs presskontor prioriterade främst tv och radio när det gällde att föra ut sitt budskap. Tidningarnas ledarsidor ansågs främst vara till för eliterna: "Därför använde vi oss så mycket av tv. När det gäller att förklara för vanligt folk är det ett mycket bättre medium än dagstidningar, som främst vänder sig intellektuella".⁹²

NATOs presskontor uppmanade således medlemsländernas ledare att framträda så mycket som möjligt i tv, och försökte koordinera dessa framträdanden så att de inte sändes på samma tider som andra NATO-aktiviteter ("de-confliction") och för att maximera den tid NATO syntes i etern. Enligt Shea gjorde nästan alla ledare i alliansen dagliga framträdanden i television under konflikten. Publikens förtroende för en ledare ansågs bygga på att han eller hon syntes i medierna medan "osynliga" ledare kunde misstänkas ha något att dölja. Principen var att beslutsfattarna måste dominera medierna, inte tvärtom.⁹³

Utöver presskonferenser tillhandahöll presskontoret så kallade "off-the-record briefings" och "overnight written updates". Eftersom det inte fanns nyheter att förmedla varje dag fick presskontoret stå berett med bakgrundsinformation och andra aktiviteter av olika slag. Under konfliktens gång lärde man sig att ha en briefing i bakfickan för att kunna

reagera på "breaking news" eller desinformation. Syftet med att "ockupera etern" var, enligt Shea, att öka möjligheterna att bestämma dagordningen med tema och information som gynnar sändaren. Det gällde att dra fördel av att de nyhetsmedier som har 24-timmars bevakning vill fylla etern så enkelt och billigt som möjligt. NATO försökte utnyttja "nyhetstorkan" med presskonferenser, "dagens tema" och "dagens intervju". Tanken var att om journalisterna är upptagna är chansen mindre att de ger sig ut och söker efter egna vinklar och egna nyheter, enligt Shea.⁹⁴

En "enad front" mot Milosevic

I kampen om att få medierna på sin sida finns det tre olika opinioner som parterna spelar mot: hemmaopinion, opinionen hos fienden respektive hos allierade eller vad som ofta benäms "världsoptionen". Den andra och tredje punkten i Sheas uppräkningslista gällde att bevaka vad som skrevs om konflikten i olika nationella medier och förbereda sig på att bemöta spekulationer och påståenden som kan vara skadliga för alliansen och dess sammanhållning. En av NATOs mediehanteringsstrategier var *upprepping* – att repetera orsakerna bakom alliansens agerande, vad man ville uppnå, och varför man har valt den förda politiken. Det gjordes inte bara för att stärka moralen hos de egna krigförande, utan också för att understryka alliansens enighet inför Jugoslavien och omvärlden. Att NATO stod enig bakom den lägsta gemensamma nämnaren – bombkampanjen – betonades för att få ut budskapet om sammanhållningen inom alliansen. Detta gjordes dels för att bemöta mediernas spekulationer om huruvida den negativa opinionen i Italien och Grekland skulle påverka dessa länders stöd för bombningarna, dels för att det verkligen fanns omfattande meningsskiljaktigheter

bakom kulisserna. Detta kom ut initialt i nyhetsrapporteringen och framställdes som en möjlig splittring inom alliansen.⁹⁵ Spekulationerna närde president Milosevics förhoppningar om att kunna splittra alliansen, vilket bidrog till hans fortsatta motstånd under den militära kampanjen.⁹⁶

Efter det att Media Operations Center inrättats fanns det möjlighet att följa den internationella debatten på ett helt annat sätt än tidigare. Ett inslag i kontorets arbete blev t.ex. att skriva insändare och debattartiklar signerade av olika NATO-representanter och föra in dem i olika tidningar. Och när det gäller att få in debattartiklar i tidningar är det enligt Jamie Shea fördelaktigt att utnyttja de kontakter man har hos medierna: "Mycket i den här branschen handlar ju om kontakter och, ärligt talat, tjänster och gentjänster. Om du gör en journalist en tjänst kan du ibland "casha in" den genom att få något tillbaka /.../".⁹⁷

En lärdom från Kosovokonflikten är att informationsinsatserna fokuserade för mycket på de stora länderna USA, Storbritannien, Frankrike och Tyskland. Man borde hellre ha följt opinionstrender i länder där man visste att opinionen var emot NATO och formulerat aktiva strategier för att motverka detta.

*We will need in future a team to monitor the situation in certain sensitive Allied and Partner countries and to devise specific media campaigns in co-operation with the national authorities.*⁹⁸

En informationskampanj fungerar naturligtvis inte på samma sätt överallt. Opinionen kommer t.ex. att mobiliseras olika i olika länder beroende på politiska, historiska eller kulturella faktorer. Enligt Shea kan en informationskampanj spela en betydande roll i ett opinionsläge som är någorlunda jämt (40-60 för/60-40 mot) men i lägen där en större majo-

ritet är emot kommer ingen kampanj att kunna göra någon skillnad. I det här sammanhanget påpekar Shea, att budskap måste utformas olika efter de politiska och opinionsmässiga förutsättningarna i olika länder.⁹⁹

Dålig förkunskap om motståndaren

Enligt det brittiska försvarsdepartementet gällde det att få ut sitt budskap till befolkningen i de allierade länderna, till Milosevic och hans anhängare, till kosovoalbanerna och till andra i regionen.¹⁰⁰ NATOs presskontor var mindre ambitiöst – målgrupperna uppges ha varit den allmänna opinionen och elitopinionen i medlemsländerna samt den jugoslaviska politiska ledningen. För att nå den förstnämnda var etermedierna huvudkanalen, medan tidningar sades vara viktiga för att nå eliterna. Vad gäller inriktningen på Milosevic-regimen förstod NATO att ledningen följde västerländsk satellit-tv och hoppades att man skulle kunna påverka genom att visa upp beslutsamhet, enighet och den förstörelse som man kunde och hotade med att åstadkomma.

Att nå opinionen i motståndarlandet är en viktig del av den psykologiska kampen. Främst vill man övertyga dem om att man under inga omständigheter kommer att ge upp. Jamie Shea menar att den jugoslaviska opinionen var svår att påverka eftersom NATO helt enkelt inte fick komma till tals i de serbiska nyhetsmedierna.¹⁰¹ Det är fortfarande en öppen fråga huruvida man lyckades övertyga den jugoslaviska ledningen om NATOs beslutsamhet (om man nu över huvud taget lyckades påverka den). Än viktigare var nog NATOs begränsade kunskap om motståndaren. Det var t.ex. först flera veckor efter stridigheternas början som man lyckades hitta någon som kunde bevaka de serbiska nyhetsmedierna.

*Milosevic's propaganda sometimes caught us by surprise. If we had had this expertise from the beginning, we could have anticipated some of Milosevic's moves and learned to counter them better.*¹⁰²

NATO hade helt enkelt behövt bättre förkunskaper för att kunna utforma och nå ut med sitt budskap till den allmänna opinionen i Jugoslavien, inte minst med tanke på hur man skulle bemöta felaktiga påståenden. NATO var nämligen oförberett på den jugoslaviska propagandaoffensiven vilket gjorde att man spenderade mycket tid med att tillbakavisa missvisande påståenden. Man var reaktiv snarare än proaktiv. Dessa brister går tillbaka på att den serbiska opinionen inte ingick i NATOs mediehanteringsstrategi från början.

Koordinationsproblem försvårade mediehanteringen

I listan över Media Operations Centers uppgifter framgår det att presskontoret bör ha ett nära samarbete med NATOs militära ledning SHAPE (Supreme Headquarters Allied Powers Europe). Informationen från SHAPE måste vara både entydig och aktuell, vilket inte var fallet under Kosovokonflikten. Bristen på information, motsägelsefulla budskap och faktafel om felriktade bomber påverkade NATOs trovärdighet. Trycket från medierna och krångliga beslutsvägar gjorde att man var tvungen att gå bakvägen via beslutsfattare på mycket hög nivå i de olika NATO-huvudstäderna för att få fram information snabbt. Det fanns också tillfällen då Shea vägrades information som senare offentliggjordes av Pentagon.¹⁰³ Enligt det brittiska parlamentets utredning var NATOs krishanteringsrutiner undermåliga, i synnerhet vad gäller insamling av relevant information, snabbt beslutsfattande och informationshantering. Det fanns

t.ex. tillfällen under konflikten då inte alla medlemsländerna hade tillgång till samma information vilket ledde till att man ibland hade olika uppfattningar om strategiska beslut.¹⁰⁴ Av dessa exempel framgår det att presskontoret ingalunda var en prioriterad instans – varken inom NATO eller hos medlemsländerna. Problemen kan ses som ett uttryck för de förutnämnda bristerna i planering och samverkan mellan NATOs militära och politiska grenar. Sheas slutsats var: "In the future there has to be a unit at SHAPE which is responsible for investigations and rapidly answering requests for information from NATO".¹⁰⁵

Vad gäller information och sekretess fanns problem. Det hängde dels ihop med att NATO-länderna hade olika inställningar till hur mycket information som kunde offentliggöras om kampanjen. Framförallt USA var obenäget att dela med sig av information till sina allierade. Pentagon hade vad Pounder kallar "a limited-release policy" som innebar att man hemlighöll information om NATO-truppförflyttningar. Dessutom fanns det bara en enda högt uppsatt militärföreträdare för NATO som fick intervjuas av medierna – Supreme Allied Forces Commander Wesley Clark. Men eftersom Clark var upptagen med att föra krig kunde han inte ge intervjuer, vilket givetvis skapade problem.¹⁰⁶

Enligt amerikanska uppgifter ska amerikansk PA-personal ha fått direktiv att understrika "US participation in a coalition effort designed to stop the enemy from killing innocent civilians /.../" samtidigt som det kom motsatta direktiv från centralt håll, d v s att amerikanerna borde dra ner på sina informationsinsatser "because the allies felt overshadowed".¹⁰⁷

Further, the tactical and operational level units had no guidance on an overall game plan for the

*PA effort. Apparently, each unit, each command, each level of supervision had an idea of how best to conduct public affairs within its realm, but no one agency provided the bigger picture. Everyone knew what to do, but no one knew why.*¹⁰⁸

Grantham kritiserar framförallt den bristande strategiska "Public Affairs vision" för operationen vilket innebar att den amerikanska PA-personalen inte fick vägledning om det övergripande målet med sin informationsverksamhet.

NATOs PSYOPS

NATOs mål med psykologiska operationer (PSYOPS) är att påverka uppfattningar och attityder hos fienden, allierade och neutrala opinioner för att ytterst uppnå politiska och militära mål. Som vi har sett kan psykologiska operationer indelas i olika beslutsnivåer (strategisk, operationell, eller taktisk) vilket givetvis påverkar hur operationen ser ut.

NATO-doktrinen delar in psykologiska operationer i olika slags PSYOPS som organisatoriskt underordnas antingen medlemsländerna eller NATO-befäl.¹⁰⁹ Långsiktiga och politiska PSYOPS planeras och genomförs av individuella medlemsländer. Sådana operationer kan t.ex. handla om att få stöd från vänligt sinnade och neutrala aktörer, samtidigt som man underminerar potentiella motståndarnas vilja och förmåga att strida. Det som kallas för *Psychological Consolidation Activities* (PCA) är också på medlemsländernas ansvar. PCA syftar till att få stöd av hemmaopinionen för att underlätta handlingsfrihet.

Däremot har NATO-befäl ansvar för två andra typer av PSYOPS: stridsanknutna (Battlefield Psychological Activities) respektive fredsfrämjande PSYOPS (s k Peace Support Psychological Operations). *Stridsanknutna psykologiska operationer* utgör en del av den militära operationen på slagfältet och skall

planeras och koordineras med framför allt ledningskrigföringsaktiviteter.¹¹⁰ Syftet är att underminera motståndarsidans offervilja och förmåga att föra krig. *Fredsfrämjande psykologiska operationer* däremot utgör:

./.../ en integrerad del av fredsfrämjande operationer utformade så att de befrämjar stämningen och viljan till samarbete mellan parterna i en konflikt och de civila i området, skyddar de egna styrkorna samt underlättar genomförandet av den fredsfrämjande operationen.¹¹¹

Det framgår här att psykologiska operationer i fredstid eller under fredsbevarande operationer har ett helt annan fokus än de som används under krigstid – bl.a. kan NATO-befäl koordinera och genomföra humanitära- och nödhjälpsinsatser. NATO-doktrinen understryker att stridsanknutna och fredsbefrämjande PSYOPS borde utföras i nära samarbete med Public Affairs och Civil-Military Cooperation (CIMIC) aktiviteter, däremot får inte enskilda medlemsländer "target the international media, friendly nations or forces or civilian audiences outside the area of operations".¹¹² Detta är nämligen NATOs presskontors arbetsområde.

Psykologiska operationer är alltså ett övergripande begrepp för aktiviteter som måste *skräddarsys* för varje enskild operation. Det är avgörande för framgången att man identifierar utmärkande egenskaper hos målgruppen, formulerar budskap och teman som kan tänkas höras, förpackar budskapet på rätt sätt och ser till att man kan sprida sina budskap på ett tillfredsställande sätt. Det understryks ofta att PSYOPS inte handlar om att ljuga utan om planerade informationsaktiviteter som sätts in vid en viss tidpunkt för att underlätta för andra operationer.

Under Kosovokonflikten sköttes NATOs PSYOPS-kampanjer av amerikanerna. De

använde sig av klassiska PSYOPS-metoder, huvudsakligen genom tv- och radiosändningar från flygplanet EC-130E "Commando Solo" samt genom spridning av flygblad. Båda typer av operationer initierades först ett par veckor efter det att flygattackerna inletts. Det tog dock en månad för NATO att utveckla en adekvat kampanjplan.

Commando Solo

Commando Solo är i grunden samma plattform som Compass Call, men istället för telekrigs-kapacitet är den specialutrustad för psykologiska operationer med etersändningskapacitet för TV, AM, FM, och kortvåg samt radiofrekvenser som används vid militär kommunikation. USA använde *Commando Solo* till att sända entimmesprogram fyra gånger dagligen, innehållande meddelanden och nyheter blandat med europeisk popmusik. Flygplanet opererade från baser i Ungern och flög på ca 6 000 meters höjd i banor drygt 100 km från Belgrad för att undvika det serbiska luftförsvaret. Avståndet var för stort för att tv-sändningarna skulle nå Belgrad. Dessutom medförde de kuperade terrängförhållandena att tv-sändningarna inte hade tillräckligt bra kvalitet. Det fanns även tekniska problem med eteröverföringen mellan *Commando Solo* och PSYOPShögkvarteret i Fort Bragg, North Carolina.¹¹³

Plattformen och tekniken runt denna var i sig inte det enda skälet till att operationerna betraktades som misslyckade. Även de utsända programmen ansågs undermåliga. PSYOPstyrkan var sammansatt av en liten pool av amerikansk armépersonal med bristande mediekompetens:

"./.../U.S. PSYOP forces have difficulty making intelligence collection requirements known and accessing intelligence. In addition, PSYOP personnel are often untrained in civilian marketing, polling and media production skills".¹¹⁴

Om syftet var att neutralisera de serbiska regeringsstyrda medierna genom att lägga in NATO-sändningar finns ingenting som tyder på att man lyckades. Erfarenheterna från Kosovo har lett till diskussioner om huruvida Commando Solo över huvudtaget bör ingå i IO-arsenalen i framtida konflikter. Man diskuterar också hur man bör gå tillväga för att öka kvalitén på PSYOPS-produkter och hur man bättre kan dra fördel av underrättelseverksamheten. Defense Science Board Task Force rekommenderar följande:

- Etablera en särskild stabsorganisation på strategisk nivå i Pentagon för planering och samordning av verksamheten inom det militära, samt mellan militära och civila organisationer inom den amerikanska förvaltningen.
- Öka kontakter med underrättelseorganisationerna och utbildning i underrättelsetjänst för att bättre kunna stödja utvecklingen av PYOPS-produkter.
- Öka användandet av kommersiella leverantörer för att öka kvalitén på produkterna.
- Följ den tekniska utvecklingen inom kommunikationssystem för att öka kompetensen och förståelse för medier och medieproduktion.¹¹⁵

Flygblad

Flygblad var den andra formen av psykologiska operationer som användes. Flygbladens innehåll varierade beroende på målgrupp. NATO släppte sammanlagt 104,5 miljoner flygblad med 34 olika tema i 31 olika versioner.¹¹⁶ De första släpptes över norra Jugoslavien den 3 och 4 april och innehöll en förklaring till varför NATO tog till bombningar. Den 10-11 april släpptes ett annat lass med budskap om vilka villkor som måste uppfyllas för att NATO skulle upphöra med bombningarna. I mitten av april började man sikta in sig på de serbiska enheterna i Kosovo. I slutet av måna-

den släppte man fler flygblad över militära förband längs gränserna till Kosovo. Den 9 maj spreds flygblad över tolv städer i Jugoslavien. Den 26-27 och 29 maj återkom man till de militära styrkorna med flygblad med hot om rättsliga följder för brott och uppmaningar med att inte lyda illegala order.

I vissa flygblad uppgavs namnen på de jugoslaviska befäl som NATO "höll ett öga på". Enligt Friedman försökte NATO utnyttja klyftan mellan den jugoslaviska armén och inrikesministeriets polis eftersom "the police are considered to be more loyal to President Slobodan Milosevic and are better equipped and often receive better treatment than their army counterparts". Flygbladen följde alltså det klassiska "söndra och härska"-temat. Bl.a. hävdades att armén skulle anklagas för militärpolisens illgärningar. De viktigaste ämnena var:

- uppgifter om NATOs överväldigande styrka,
- uppmaningar till serbiska styrkor att desertera,
- Milosevic och de serbiska ledarnas kriminella handlingar,
- hot om rättsliga följder för militära enheter, och
- förklaringar till NATOs avsikter och syfte med bombningarna.

Det fanns även flygblad som angav fem radio och tv-frekvenser där man kunde höra och se NATO-sändningar. Flygbladen ger prov på olika typer av öppen (vit) propaganda, t.ex. skrämselfpropaganda och splittringspropaganda. Budskap om överväldigande styrka har som mål att demoralisera fienden genom att inge en känsla av hopplöshet. Skrämselfpropaganda handlar om att få: ".../soldaterna att tvivla på den egna saken, känna oro för familj och vänner, tappa förtroende för den egna ledningen, etc".¹¹⁷

En annan avsikt är att minska motstånd-

res effektivitet och få soldater att desertera. Enligt Stenström är syftet med splittringspropaganda att "så frön av misstänksamhet som kan växa till felriktad energi" såsom i exemplet där NATO försökte åstadkomma splittring mellan polis och militär i Kosovo. Seigel uppger att 60 procent av flygbladen riktades mot militärer och resten mot civila.¹¹⁸ Ett antal flygblad visade bilder av president Milosevic med texter som pekade ut att han och hans regering levde lyxliv och var korrumperade, att de störtade landet i fattigdom och isolation, och att hans politik i Kosovo var ett brott mot mänskligheten. Flygbladen med texten, *No gasoline, no electricity, no trade, no freedom, no future*, ovanför ordet *Milosevic* var ämnat som en varning om att man tänkte bomba elnätet, menar Friedman, men klart var de också till för att vända folket emot Slobodan Milosevic.¹¹⁹

I det här sammanhanget är det värt att påpeka att det fanns en samstämmighet mellan budskapen i flygbladen och budskapen från NATOs presskontor (vilket inte nödvändigtvis hade avsedd verkan), exempelvis:

- NATO anfaller Milosevic-regimen och är inte efter ute att straffa det serbiska folket.
- Beskrivningar av brott som de serbiska militära enheterna begått i Kosovo, bland annat mot kvinnor och barn.
- Beskrivningar av NATOs goda avsikter och den serbiska ledningens vägran att godta en fredlig lösning.
- Svartmålning av president Milosevic.

Såsom nämnts förut är mediehanteringsverksamheten definitionsmässigt åtskild från psykologiska operationer men det finns de som menar att det krävs ett bättre samarbete mellan dessa två verksamheter. Vissa förespråkar t.ex. att "the release of information to the public could be adjusted to reinforce the perceptions which PSYOPS seek to establish".¹²⁰

Samtidigt är det inte alls självklart att budskap som fungerar på västerländska medier

och opinioner fungerar *på samma sätt* gentemot fientligt inställda mottagare. Det framgår av flera källor att flygbladen inte spelade på strängar hos den serbiska befolkningen. Enligt en talesman för den jugoslaviska armén var de klumpiga, amatörmässigt utförda och visade på en kunskapsbrist om den jugoslaviska kulturen, bl.a. var språket stelt och grammatiken ibland direkt felaktig.¹²¹

För lite vilseledning?

Som nämndes inledningsvis handlar *strategisk vilseledning* om aktioner som går ut på att ge motståndaren en felaktig verklighetsuppfattning. Detta kan man t.ex. göra genom att ge den tänkta mottagaren ett oegentligt beslutsunderlag, undanhålla honom eller henne korrekt information eller uppförstora eller minimera sina avsikter. NATO utnyttjade strategisk vilseledning i liten utsträckning under Kosovokonflikten, åtminstone om man får tro de öppna källorna. Att president Bill Clinton tvärtom uttalade sin ovilja att sätta in marktrupper i Jugoslavien offentligt, kritiserades av ett antal observatörer redan tidigt i konflikten. Den amerikanska ovilligheten att sätta in marktrupper, kopplat med förväntningar om att flyganfallen skulle kunna avslutas inom några dagar, "removed a critical element of uncertainty and danger from Milosevic's assessment of the Alliance's intentions".¹²² De välpublicerade meningsskiljaktigheterna mellan medlemsländerna i början på bombkampanjen, bidrog också till att ge den jugoslaviska regeringen anledning att tro att alliansen var beredda att ge vika innan dess mål uppnåts. Enligt bl.a. Cordesman försökte NATO senare i konflikten smyga in hotet om en markoffensiv med hjälp av strategiska läcker:

Further the growing media and British discussion of a NATO ground option, and decline in the

*clarity with which NATO denied that it would ever carry out a ground option, partially corrected the negative impact of NATO early and categorical reject of this option. This was reinforced by the build-up of European land forces in Albania and Macedonia for protection and humanitarian missions, and to prepare for peace making.*¹²³

NATOs överbefälhavare Wesley Clark försökte likaså få Jugoslavien att tro att marktrupper skulle sättas in från Albanien. Task Force Hawk bestod av 5 000 soldater och 24 Apache helikoptrar och förflyttningen var enligt Ignatieff "as much a feint as anything else, designed to tie down Serb forces near the Albanian border and convince Milosevic that a ground option was in preparation".¹²⁴ Huruvida denna vilselningssmanöver hade någon effekt finns det inga uppgifter på.

Viss hackerkrigföring förekom också i vilselningssyfte. USA lär bl.a. ha gjort intrång i serbiska luftförsvarsdatasystem för att plantera falsk information i syfte att skydda luftangreppen. Detta gjordes först efter att ett par amerikanska plan hade skjutits ner. Aktiviteterna lär ha försenats dels med anledning av operatörernas svårigheter att identifiera rätt mål för attackerna, dels på grund av byråkratiskt krångel, vilket bl.a. medförde att det tog lång tid att få attackerna godkända.¹²⁵ Den amerikanska militären vill inte fastställa effekterna av dessa intrång, men troligen kommer man att förbättra planeringen och övningar inför liknande informationsoperationer i framtiden.¹²⁶

Aktivism, hacktivism och ekonomisk krigföring

Den amerikanska vice försvarsministern, John Hamre, är en av många som har betecknat Kosovokonflikten som det första *nät- eller cyberkriget*. Huruvida Internet användes som medel för underrättelseinhämtning och attack-

er mot infrastruktursystem framgår inte av offentliga källor. Däremot utnyttjades Internet energiskt av grupper på båda sidor för aktivism och hacktivism.

Med *aktivism* avses informationskampanjer på nätet som stödjer det egna agerandet, vilket bedrevs av bägge parterna i form av intensiva propagandakampanjer genom elektroniska publikationer, e-post och nya Internetsidor. Exempelvis skickade civila server stora mängder e-post till europeiska journalister och andra intressenter med upplysningar om hur hårt NATO-angreppen slog mot det civila samhället.¹²⁷ *Hacktivism* är en sammansmältning av "aktivism" och "hacking", vilket går ut på att ta sig in i datasystem och slå ut eller förändra motståndarens information på nätet. Datavirus, trojaner (skadliga funktioner gömda i oskyldiga program) och logiska bomber (gömda funktioner i program som slår till när vissa körvillkor uppfyllts) används som angreppsmedel. Hacktivism förekom på båda sidorna under konflikten, främst genom webbhacking och överbelastningsattacker mot webbservrar.¹²⁸ Dock finns inget som tyder på att dessa attacker var organiserade eller styrda av de inblandade regeringarna, snarare av enskilda individer eller organiserade hackersammanslutningar. De flesta attacker rörde sig om lågkvalificerade angrepp som syftade till att slå ut Internetsidor eller ändra innehållet i dessa. Det amerikanska försvaret utsattes också för en rad "välorganiserade" intrångsförsök under konflikten men dessa tycks inte ha resulterat i några allvarliga konsekvenser.¹²⁹

Tre dagar efter att bombkampanjen inleddes utsattes presskontorets webbplats för så kallade "pinging", d.v.s. attacker som får en dator att automatiskt och upprepat ringa upp andra datorer. Dessutom förde hackers in ett antal macrovirusar i e-postsystemet. Överbelastningsattacker förekom också, bl.a. e-postbom-

bades NATO med cirka 2000 meddelanden om dagen. Ett av problemen var att webbplatsen var kopplad till NATOs e-postnätverk, vilket försvårade reparationsarbetet. Som ett resultat av de serbiska hackerintrången låg NATOs webbplats nere i tio dagar.¹³⁰

Även icke-serbiska hackers lär ha agiterat för fred genom att ta sig in och byta ut innehållet på flera officiella webbplatser. Enligt Fox News bröt sig amerikanska hackers in på NATOs webbplats och införde meningar som *Tell your governments to stop the war*. Fox rapporterade även om en grupp vid namn *Kosovo Hackers* som ersatte minst fem serbiska webbplatser med den svartröda Free Kosovo banderollen.¹³¹ Hackergruppen *Dutch Threat* tog sig in på en jugoslavisk webbserver och bytte ett anti-NATO budskap mot ett pro-NATO budskap.¹³² Enligt uppgift fanns det en hacker från Kalifornien som översvämmade "den jugoslaviska regeringens huvudwebbplats med en halv miljon e-postmeddelanden, varpå webbplatsen kraschade".¹³³ Andra liknande attacker förekom från amerikanska hackergrupper.

Efter NATOs bombning av kinesiska ambassaden i Belgrad den 8 maj 1999 genomfördes samordnade attacker mot USA och de allierade styrkornas nätverk. Attackerna var huvudsakligen överbelastningsattacker och vandalisering av innehållet på officiella amerikanska webbplatser. Energidepartementet, DOE (www.doe.com), Inrikesdepartementet, DOI (<http://www.doi.gov>) samt Vita huset (www.whitehouse.gov) utsattes för attacker. Enligt Dorothy Denning var den främsta metoden att placera in texter och bilder som inte hörde hemma på webbplatsen. Inrikesdepartementets webbplats lär ha visat en bild på tre journalister som dödades vid anfallet tillsammans med bilder på kinesiska protester och en kinesisk flagga. *Washington Post* rapporterade att man hade hackat sig in på ener-

gidepartementets hemsida med orden: "Protest U.S.A.'s Nazi action! Protest NATO's brutal action! We are Chinese hackers who take no cares about politics/.../[sic]".¹³⁴

Vita husets webbplats låg nere tre dagar på grund av en s.k. DOS-attack ("denial-of-service").¹³⁵ Chefen för det amerikanska flygvapnets informations- och kommunikationssystem – Generalöjtnant William Donahue – har hävdad att flera cyberangrepp kunde spåras till kinesiska IP-adresser. Donahue ville inte spekulera i om det var den kinesiska regeringen som stod bakom angreppen – men noterade att den kinesiska regeringen har stark kontroll över Internet. Ett faktum som gör att flera bedömare menar att angreppen åtminstone var kända av, och möjligen även uppmuntrades av, den kinesiska statsledningen.¹³⁶

Enligt det amerikanska nyhetsmagasinet *Newsweek* ska president Clinton ha godkänt en plan som gick ut på att destabilisera Milosevic genom att låta CIA slå mot den jugoslaviska elitens utländska bankkonton.¹³⁷ Enligt artikeln hade den amerikanska under rättelsetjänsten identifierat bankkonto på Cypern och Malta, och i Grekland och Ryssland, på vilka bl.a. Milosevic lär ha haft miljontals dollar. Idén möttes emellertid av stark kritik från olika håll och av flera olika skäl. För det första skulle en sådan operation innebära intrång i andra länders tele- och banksystem vilket skulle kunna leda till ansträngda relationer med vänligt sinnade stater samt underminera det internationella banksystemet. För det andra varnade man för att operationen på sikt skulle kunna öppna dörren för andra aktörer att genomföra motsvarande cyberangrepp, vilket i förlängningen skulle kunna drabba amerikanska medborgare och banker. För det tredje varnade amerikanska jurister för att attacken kunde underminera de diplomatiska förbindelserna med övriga NATO-

allierade vilket kunde få en kontraproduktiv effekt och t.o.m. förlänga konflikten. För det fjärde fanns det antagligen ett backup system hos bankerna och ingreppet hade antagligen avslöjat amerikanernas förmågan att ta sig in i datorsystem.¹³⁸

NATOs presskontor försökte aldrig påverka opinionsbildningen inom medlemsländerna eller Jugoslavien via Internet, eftersom mediet ansågs vara för nytt och osäkert för att man skulle vara säker på att nå ut till massorna. Jamie Shea sammanfattande denna lärdom på följande vis: "I think the lesson is that you cannot rely on the Internet for spreading your message/.../ Internet is the new medium. The message doesn't get across there".¹³⁹ Samtidigt ägnade presskontoret mycket tid åt att tillbakavisa rykten som spreds via Internet, såsom t.ex. att NATO skulle använda biologiska vapen mot Jugoslavien. Internet ansågs alltså inte vara ett lämpligt medium för att få ut NATOs budskap samtidigt som presskontoret befann sig på defensiven för att åtgärda hackerattacker och osanna rykten som spreds via Internet.¹⁴⁰

Legala aspekter på informationsoperationer

De legala aspekterna av informationsoperationer var inte heller klarlagda vid tiden för konflikten början.¹⁴¹ Det fanns ingen samlad, utarbetad och godkänd plan för informationsoperationer i USA förrän mot mitten av Kosovokonflikten, då Pentagon gav ut handboken – *Assessment of International Legal Issues in Information Operations*. Enligt handboken strider inte cyberattacker mot rent militära mål mot krigslagarna. Däremot ansågs informationsattacker mot uppenbara civila mål vara olagliga. Handboken varnar också för risken av att en amerikansk användning av IO-vapen skulle kunna medföra att fler stater börjar betrakta informationsoperationer som

ett nationellt säkerhetshot vilket i förlängningen skulle kunna utlösa en global rörelse som verkar för ett internationellt förbud mot dessa vapen.¹⁴²

John Arquilla, IO-expert på Naval Postgraduate School i Kalifornien, menar att ett annat skäl till återhållsamheten var att amerikanska fiender troligtvis skulle besvara en informationsattack med samma medel, vilket skulle kunna vara förödande för USA och dess allierade eftersom dess teknologiska system är mer sårbart än motståndarens. Arquilla hävdar också att Pentagon troligtvis hackade in sig på jugoslaviska datorer men istället för att fördärva dem utnyttjades de som avlyssningsposter.¹⁴³ Ytterligare ett skäl till USAs restriktiva hållning till informationskrigföring sägs vara att Jugoslavien helt enkelt inte erbjöd möjligheten till alla former av informationskrigföringsattacker eftersom de inte är så starkt IT-beroende. Vid tiden för konflikten hade Jugoslavien relativt liten Internetinfrastruktur. Inte ens försvaret använde vid den här tiden datanätverk som kommunikationsmedel i någon större utsträckning.¹⁴⁴

Sammanfattning

Som helhet betraktas Operation Allied Force, framförallt av de brittiska och amerikanska försvarsdepartementens utvärderingar, som en framgång för NATO. Det beror till stor del på att det bara var några få dödsfall bland de egna och ett minimum civila dödsfall bland serber och albaner. Den interna kritiken går bl.a. ut på att den militära framgången inte gagnade de politiska målen, d.v.s. en varaktig rättvis fred i Kosovo. Många menar också att NATO misslyckades i olika specifika avseenden under konflikten gång. Informationskrigföringen är ett sådant avseende.

Som framgår av det som sagts tidigare har den skarpaste kritiken varit att informationskrigföring varken planerats, integrerats eller

koordinerats på den strategiska nivån vilket gjorde att olika IO-aktiviteter förekom *ad hoc*, ibland långt in i konflikten.¹⁴⁵ De informationsrelaterade attackerna mot det jugoslaviska luftförsvaret, ledningssystemen och mot el-distributionen ansågs vara framgångsrika, medan NATOs mediehantering och PSYOPS var mindre lyckade. Enligt Admiral Ellis var den jugoslaviska taktiken:

*./.../the sporadic use of air defense assets; deceptive media campaigns; deliberately increasing the risk to NATO pilots of collateral damage; and developing political cleavages between NATO allies.*¹⁴⁶

Dessa taktiker rör sig i mångt och mycket om att manipulera perceptioner för att åstadkomma en fördel. Detta i ett läge då NATOs presskontor hade för lite kunskap om den jugoslaviska ledningen, om bakgrunden till konflikten, problem med att få information från den militära delen av NATO samt ingen möjlighet att bevakade de serbiska medierna. Den brittiska regeringen har särskilt uppmärksammat problemet med den bristande informationsberedskapen på mediehanteringsområdet och de lärdomar som dragits:

*Changes in NATO headquarters procedures include the recognition of the need for reinforcement of the media operations section during a crisis, to help meet the demand for rapid information flow.*¹⁴⁷

Att NATOs presskontor var underbemannat och oförberett på den anstormning journalister som bevakade konflikten från Bryssel torde vara klart. Enligt Shea har NATO också lärt sig att:

The media is not an optional add-on; it is key. The NATO Press Service has to be more invol-

*ved in the scenarios and planning for crisis management exercises.*¹⁴⁸

Under pågående konflikt lärde sig presskontoret av professionella politiska kampanjarbetare hur medierna fungerar och hur en motståndare kan utnyttja medierna för sina syften. Här kanske man kan instämma i Cordesmans utvärdering: "NATO's leaders spent more time trying to reassure their own people than they did in trying to influence the enemy".¹⁴⁹ Uttalandet indikerar att NATO ofta var på defensiven t.ex. angående felriktade bombattacker, med civila offer som följd. Bombmisstagen filmades av jugoslaviska medier och spreds sedan via internationella medier.

NATOs psykologiska operationer föranledde skarpa uttalanden både under och efter konflikten. Främst handlade kritiken om Commando Solos överföringsproblem, undermåliga PSYOPS-produkter, dålig mediekompetens samt bristen på kunskap om den jugoslaviska kulturen. Det förutsattes att budskap som fungerade i västerländska medier och opinioner fungerar *på samma sätt* gentemot fientligt inställda mottagare, vilket visade sig vara felaktigt.

Huruvida NATO utnyttjade Internet för underrättelseinhämtning eller attacker mot infrastruktursystem framgår inte av offentliga källor. Däremot ansåg inte presskontoret att Internet var särskilt användbart vad gäller att nå ut med NATOs budskap. I USA diskuterade man möjligheten av att blockera den jugoslaviska regeringens utländska tillgångar (ekonomisk krigsföring) och att stänga av Jugoslavien från Internet, men dessa åtgärder vidtogs inte på grund av olika skäl, framför allt var de internationella rättsliga följderna oklara.

Fotnoter 32–149

- 32) Kjell (2001).
- 33) Se Hubbard (1999) eller Hammond (2000: 78-86).
- 34) Nedanstående beskrivning av informationsoperationer härstammar från perioden strax efter Kosovokonfliktens slut, dvs 1999.
- 35) Enligt Gardeta (1999: 113) ingick personal ur följande avdelningar inom NATO: Strategic Commands, Legal, PSYOPS, International Staff / Political Affairs, och NATO Information Security Subcommittee. Enligt Jamie Shea ingår inte NATO Information Office i NATO InfoOps Working Group. Telefonintervju med författaren, 29 november 2001.
- 36) Gardeta (1999: 105-111). Citatet är hämtad från s. 105.
- 37) Mollema (1999: 121).
- 38) Enligt NATO Psychological Operations Policy MC402 är *ledningskrigföring* (Command and Control Warfare) "The integrated use of all military capabilities including operations security, deception, psychological operations, electronic warfare, and physical destruction, supported by all source intelligence and Communication and Information Systems (CIS), to deny information to, influence, degrade or destroy an adversary's C2 capabilities while protecting friendly C2 capabilities against similar actions".
- 39) Hubbard (1999: 58).
- 40) Gardeta (1999: 113).
- 41) Verdon (2000: 1-2).
- 42) Ministry of Defence (2000: 41-42).
- 43) Gardeta (1999:111).
- 44) MUST (2000). Se också House of Commons (2000) Chapter. Conduct of the Campaign. Intelligence §189-190.
- 45) Hammond (2000: 84).
- 46) Gardeta (1999) ger exempel. Se också Mollema (1999).
- 47) Det sägs nästan som en eftertanke, "Other activities that may contribute to offensive IO include, but are not limited to, PA [public affairs] and CA [civil affairs]". Författarens parenteser. Joint Chiefs of Staff (1998) Chapter II. II-6.
- 48) Ibid: I-11.
- 49) Hubbard (1999: 58).
- 50) Thomas (2000:3) Citatet är från "Joint Statement on the Kosovo After Action Review" som presenterades av f d försvarsministern William S. Cohen och General Henry H. Shelton, Chairman of the Joint Chiefs of Staff.
- 51) MUST (2000). Under sektion 3.11 Informationskrigföring.
- 52) Gullbrandsson & Ternblad (2002).
- 53) Brewin (1999:a).
- 54) Pounder (2000: 58).
- 55) Kjell (2001).
- 56) House of Commons (2000) §227. Enligt rapporten är citatet är hämtad från Briefing to DOD audience, 1999.
- 57) Ibid.
- 58) House of Commons (2000).
- 59) Government Observations on the Fourteenth Report from the Committee (2001).
- 60) Church (odaterad) s. 1.
- 61) Ignatieff (2000: 194-195, 207).
- 62) Norton-Taylor (2000).
- 63) Fulghum (1999).
- 64) Fulghum, ibid. Se också Ignatieff (2000).
- 65) Denning (odaterad); Eriksson (2000).
- 66) Kekki, m.fl (2002: 15). Detta enligt författarnas intervju med en "Telekomrepresentant".
- 67) Borger (1999).
- 68) Levian (1999).
- 69) Church (odaterad) s.1.
- 70) Levian (1999: 49-50). Citatet i original.
- 71) Church (odaterad) s.1.
- 72) Brewin (1999a).
- 73) Se Levian (1999), Church (odaterad) och Brewin (1999:a).
- 74) Cook (1999).
- 75) Kjell (2001).
- 76) Se till exempel, Joint Chiefs of Staff (1998) Annex F to Appendix B. JOPES IO (Public Affairs) Guidance.
- 77) Joint Chiefs of Staff (1998), Introduction, I-17.
- 78) Pounder (2000).
- 79) Pounder (2000: 66).
- 80) NATO Handbook (2001: 222) Enligt NATO Handbook är Office of Information and Press uppdelad i en Information Service och en Media and Press Service. Den förra är i sin tur uppdelad i Planning and Publications Section, NATO Country Relations Section och Outreach and Partner Relations Section. The Director of Information and Press is Chairman of the Committee on Information and Cultural Relations.

- 81) Shea (2001).
- 82) Hubbard (1999: 58).
- 83) Hubbard (1999: 58).
- 84) House of Commons (2000 chapter III. §213-214. Det påpekas här att samarbetet med en part i målet (NATO) skulle kunna ha negativa konsekvenser för de humanitära organisationernas rykte om neutralitet och opartiskhet.
- 85) Shea (2001).
- 86) Ibid.
- 87) Riegert (2002: 21).
- 88) Shea (2001).
- 89) Shea (1999: 11).
- 90) Shea (1999).
- 91) Ibid. s. 11-12. Se också Sheas uttalanden i BBC2 Special programme. "How the War was Spun", *Correspondent*, 16 Oktober 1999.
- 92) Berg (2000). B. 2.
- 93) Shea (1999: 11).
- 94) Shea (1999: 15).
- 95) Riegert (2002).
- 96) Ignatieff (2000: 206).
- 97) Berg (2000). B. 2.
- 98) Shea (1999: 15).
- 99) Shea (2001).
- 100) Ministry of Defence, kap. 6, §6.21-6.24.
- 101) Shea (2001).
- 102) Shea (1999: 14).
- 103) Shea (1999: 14).
- 104) House of Commons, Chapter III. §207.
- 105) Shea (1999: 14).
- 106) Pounder (2000: 70-71).
- 107) Grantham (2000: 4). Grantham baserar en del av sina slutsatser på egen erfarenhet.
- 108) Grantham (2000: 9).
- 109) MC402. (Final Decision) *NATO Psychological Operations Policy*. Military Committee, 16 September 1997. NATO unclassified. Beskrivningarna återfinns under Section 4. Punkt 17.
- 110) Den svenska definitionen av sådana operationer lyder "att påverka motståndaren och civilbefolkningen i av motståndaren kontrollerat område inom stridsområdet, för att understödja de operativa och taktiska målen". (Nomen FM 1999).
- 111) MC402, op.cit. Översatt av Konnander, IKK, Försvarshögskolan, Stockholm 26 november 2001.
- 112) MC402 Section 4., punkt 18.
- 113) Kjell (2001).
- 114) Defense Science Board Task Force (2000: 13).
- 115) Konnander (2001); Kjell (2001).
- 116) Friedman (1999: 8).
- 117) Stenström (1997: 24).
- 118) Seigel (1999).
- 119) Friedman (1999).
- 120) Gardeta (1999: 109).
- 121) Arkin (1999). Se också Satchell (1999).
- 122) Citerad i Government Observations on the Fourteenth Report from the Committee (2001: ix).
- 123) Cordesman (1999: 30).
- 124) Ignatieff (2000: 98).
- 125) Kjell (2001: 5).
- 126) Fulghum (1999); Cook (1999).
- 127) Schimanski (1999). Mer om serbisk Internetanvändning i nästa kapitel.
- 128) Kjell (2001).
- 129) Kjell (2001: 7).
- 130) Shea (2001).
- 131) De bony (1999).
- 132) Messmer (1999).
- 133) *Mikrodatorn*, 6/2001.
- 134) Denning (odaterad).
- 135) Messmer (1999).
- 136) Brewin (1999b).
- 137) Citerade i Kjell (2001).
- 138) Berkowitz (2000:10).
- 139) Shea (2001).
- 140) Ibid.
- 141) Borger (1999); Berkowitz (2000).

- 142) MUST (2000). Ett exempel på krigsförbrytelse som handboken tar upp är att genom datamorphing lura de fientliga trupperna genom att skapa och distribuera en falsk situation, i vilken man proklamerar att det råder vapenstillestånd. Se också Berkowitz (2000: 11).
- 143) Borger (1999).
- 144) "U.S. Plots Cyberwarfare Strategy", Infowar.com 01/05/00, www.infowar.com/mil_c4i/99/mil_c4i_062299d_j.shtml
- 145) Government Observations on the Fourteenth Report from the Committee (2001: xxi).
- 146) Thomas (2000: 13-29).
- 147) Ministry of Defence, chapter 5, § 5.10. Kritik mot den brittiska MODs informationsberedskap ansågs befogad av regeringen varför man har vidtagit åtgärder för att säkra mediekunnig personal som kan sättas in vid krissituationer i framtiden. s. xxii.
- 148) Shea (1999: 15).
- 149) Cordesman (1999: 14).

JUGOSLAVIENS INFORMATIONSKRIGFÖRING I KAMPEN OM KOSOVO

I det följande belyses tre aspekter av det jugoslaviska informationskriget. Inledningsvis studeras den jugoslaviska regeringens kontroll över de inhemska nyhetsmedierna. Detta skedde framförallt genom introduktionen av den s.k. Law of Public Information i oktober 1998 och utvidgades senare med krigscensuren. Från oktober 1998 till mars 1999, då NATO-bombningarna inleddes, förekom regelbundna hot, arresteringar, trakasserier och mord mot medieorganisationer och enskilda journalister. Vissa oppositionella medier förbjöds, i andra fall försökte man fysiskt störa sändningar och distributionsvägar, och ett antal medier fick höga böter för smärre förseelser. Därefter diskuteras regeringstrogna nyheter och psykologiska operationer under själva konflikten. I det sammanhanget studeras även varifrån den serbiska befolkningen fick information under bombningarna, samt vilka utländska nyhetskanaler som ansågs vara trovärdiga och vilka uppgifter som ifrågasattes.

I en tredje del belyses Internets betydelse under konflikten. Internet användes flitigt för informationsinhämtning: för att få ut olika budskap, för att vidarebefordra rykten och vilseledning från Jugoslavien till omvärlden. Internet och e-post fungerade som en livlina för oliktänkare inom Jugoslavien. Inte bara för att hålla kontakt med varandra och med omvärlden, utan också för att skilja mellan rykten och sanningen under informationskriget.

Redovisningen baseras i första hand på intervjuer med serbiska journalister, akademiker och representanter för icke-statliga

organisationer verksamma i Belgrad, på akademiska och journalistiska rapporter publicerade under och efter Kosovokonflikten, samt på artiklar publicerade på Internet.¹⁵⁰ Efter som intervjuerna gjordes i den jugoslaviska huvudstaden gäller resultatet endast medierna i Belgrad. Situationen i övriga delar av Jugoslavien berörs endast då det finns uppgifter om en specifik händelse.¹⁵¹ Belgrad skiljer sig från övriga delar av landet genom att där fanns fler grupper som verkade för ett demokratiskt samhälle (inom den s.k. NGO-sektorn) och därmed även flera oberoende och oppositionella medier. Tillgång till satellit- och kabel-tv, samt till Internet är vanligare i Belgrad (med undantag för den mer utvecklade regionen Vojvodina).

Förföljelse, censur och hot

Sedan 1987 har det reformerade socialistpartiet med Slobodan Milosevic i spetsen insett värdet av att kontrollera medierna. Det statligt ägda etermediesystemet *Radio Television Serbia* (RTS) är dominerande inom det forna Jugoslavien och styrelsen väljs av regeringen.¹⁵² 1997 kontrollerade RTS uppskattningsvis 80 procent av Jugoslaviens radio- och tv-stationer. Övriga frekvenser kontrollerades av oppositionella eller oberoende medier.¹⁵³ Medielandskapet var alltså präglad av den politiska polariseringen mellan regeringstrogna medier och de nya oberoende medierna, vilket gjorde att de oberoende medierna som regel sågs som "oppositionella" snarare än självständiga och opartiska nyhetsförmedlare.

Anledningen till detta var att medierna ofta utsattes för press från oppositionspartierna i kampen mot den auktoritära regeringen, vilket gjorde att de tog ställning och därmed blev identifierade med den politiska oppositionen. Detta fick konsekvenser för journalisternas anseende både som trovärdiga källor i allmänhetens ögon men även för utvecklingen av ett pluralistiskt mediasystem, vilket är en förutsättning för ett demokratiskt samhälle.

I september 1998 förekom hårda strider mellan UCK-gerillan och serbiska trupper i Kosovoprovinserna. Den från USA utsände Richard Holbrooke förhandlade med president Milosevic om tillbakadragandet av serbiska trupper för att försöka dämpa situationen. NATO bestämde sig för att aktivera hotet om bombningar om inte den jugoslaviska regeringen gick med på det internationella samfundets krav. I det läget antog regeringen två dekret som i oktober 1998 blev lag, den s.k. *Law on Public Information*. Dessa påbud stred, enligt Association of Independent Electronic Media (ANEM) mot både grundlag och pressfrihet, och drabbade främst de nya oberoende medierna i landet.

Lagarna var genomgripande och drakoniska. Inget serbiskt nyhetsmedium fick vidare-sända hela eller delar av utländska produktioner med politiskt eller "propagandistisk" innehåll. Allt som ansågs "foment [ed] fear, panic and defeatism or negatively affect[ed] the readiness of the citizens to protect the integrity of the Republic of Serbia/..." var förbjudet innehåll.¹⁵⁴ Vidare beordrades medierna att fördöma andra medier som bröt mot lagen.

Tolkningsföreträdet för den nya lagen låg hos rättsväsendet och de medieföretag som ansågs bryta mot den dömdes inom 48 timmar. Därefter hade man 24 timmar på sig att betala böter eller riskera att stängas varvid också utrustningen beslagtogs. Böterna var orimligt höga och skulle betalas i tyska mark.

Ett flertal oberoende medieföretag gick i konkurs och vissa chefredaktörer fängslades.¹⁵⁵ Tre dagstidningar i Belgrad blev bannlysta under den nya lagen och två tidningar fick höga böter. Slavko Curuvija, ägare till bl.a. *Dnevni Telegraph*, blev bötfälld och sedan dömd till fängelse, men mördades på öppen gata mitt under NATO-bombningarna innan domen hann verkställas. Den vanligaste metoden för att bli av med oberoende etermedier var den "tekniska" förevändningen att stationen i fråga saknade sändningstillstånd eller licens. Under bombningarna kunde stationer även stängas om myndigheterna bedömde att en radiosändare användes "against the interest of national defence".¹⁵⁶

Den statliga televisionen dominerade även i Kosovo – såväl albanskspråkiga som serbiskspråkiga sändningar. Enligt ANEM försökte flera oberoende albanska radiostationer starta men fick aldrig tillstånd av myndigheterna. En station vid namn *Radio 21* lyckades sända via Internet och sedan via satellit. UCKs kanal *Radio Free Kosova* var en s.k. piratsändare och kunde därför inte hindras av regimen. När det gäller pressen var det flera kosovoalbanska tidningar som fick höga böter och tvingades stänga. Dessutom förekom fysiska hot och polisvåld mot albanska journalister i Kosovo. ANEM sammanfattar perioden så här:

*An atmosphere of fear was created six months before the NATO attacks by passing the Law on Public information which destroyed some independent media and tended to discipline the surviving ones by fear.*¹⁵⁷

NATO inledde sina bombanfall den 24 mars 1999. Samma dag publicerade den serbiske informationsministern Aleksander Vucic detaljerade "riktlinjer" för mediernas verksamhet under kriget. I praktiken var det ett sätt att införa krigscensur. Censuren innebar att alla

medier var ålagda att hålla öppet dygnet runt och att vara i ständig kontakt med statliga organ. Chefredaktörer var personligen ansvariga för att inget förbjudet innehåll publicerades. Alla nyhetsmedier granskades av censuren före publicering eller sändning, och dagliga möten hölls på informationsministeriet med chefredaktörerna för ledande medier.¹⁵⁸ Det står klart att regeringen förväntade sig att medierna skulle fungera som statens förlängda arm:

Every journalist in the field or in editorial offices must serve the current interests of the state and take part in reporting and notifying activities; Non-stop monitoring of the reports of the foreign media, especially of those radio stations whose signal could be received well on the territory of FR Jugoslavia /.../ (Formulering ur Law of Public Information).¹⁵⁹

Enligt chefredaktören för en oberoende tidning gick censuren till så att man ringde till sin kontaktperson på informationsministeriet och bestämde när man skulle lämna över en kopia av tidningen. Denna lästes vanligen av informationsministern själv eller hans närmaste man.¹⁶⁰ Eftersom redaktionen ofta kunde förutsäga vilka delar av tidningen som skulle strykas av censuren förberedde man alternativa sidor så att tidningen inte skulle försenas.

Informationsministeriets riktlinjer utgjorde en detaljerad styrning av nyhetsmediernas innehåll. Framförallt var man intresserad av vilka aspekter av kriget som skulle betonas och vilka aspekter som skulle tonas ner. Flera stora städer (Belgrad, Nis och Novi Sad) styrdes av oppositionen vilket gjorde att det fanns en spänning mellan den lokala och den nationella nivån vad gäller vilken typ av information skulle betraktas som "militär hemlighet" eller inte. Exempelvis läste man bara upp adressen på byggnaden när NATO bombade det militära högkvarteret. När det gällde civila

infrastrukturella mål var man däremot detaljerad och sanningsenlig.¹⁶¹ Uppgifter om stupade och sårade soldater eller poliser förbjöds. Soldater och poliser skulle kallas för "frihetskämpar" och militära aktioner beskrivas som "defensive activities or struggle to preserve or defend the country". UCK-gerillan gick under beteckningen "terrorister eller kriminella" och NATO skulle kallas för "angripare". I kommentarer eller analyser var medierna tvungna att betona att bombningarna bröt mot FN-stadgan, att de var ett brott mot de mänskliga rättigheterna och att omvärlden opponerade sig.¹⁶² Vissa namn fick överhuvudtaget inte förekomma – bl.a. oppositionsledaren Zoran Djindjic och den före premiärministern Milan Panic.¹⁶³ Censuren blev emellertid mindre noggrann allteftersom bombningarna fortskred, vilket gjorde att man lyckades "smyga in" små notiser i olika delar av tidningen.

Intervjuer i samband med den här studien bekräftar att de serbiska myndigheterna åstadkom en mycket hotfull stämning i sina försök att skrämja journalister till lydnad. En markering gjordes redan några timmar efter bombkampanjens inledning då den kända oberoende radiostationen *b92* stängdes och chefredaktören Veran Matic fängslades tillsammans med Steven Niksic, chefredaktören för den ansedda oberoende veckotidningen *NIN*. De släpptes senare utan att få veta varför de hade arresterats. Under den nästan tre månader långa bombkampanjen fängslades även andra journalister för smärre förseelser. En annan skrämsemetod var att skicka inkallelseorder till manliga journalister vilket var särskilt vanligt i Montenegro, enligt ANEM.¹⁶⁴ Enligt samstämmiga uppgifter var döds skjutningen av tidningsägaren Slavko Curuvija i april 1999 en vändpunkt: mordet tolkades som en varningssignal för oppositionella medier. Enligt en källa framkallade mordet en sådan

fruktan att många regeringskritiker gick under jorden eftersom "pure terror took over".¹⁶⁵

En drastisk metod i förtrycket av oppositionella nyhetsmedier i Serbien var paradoxalt nog ett resultat av NATOs bombningar. Eftersom NATO bombade flertalet av den statliga televisionens sändare och byggnader över hela landet kommanderades de oberoende mediernas sändningsfrekvenser och utrustning av det statliga radio- och tv-bolaget RTS. Därför kunde RTS vara tillbaka i etern bara några timmar efter att RTS-huset i Belgrad förstörts av NATO bomber. Senare under kriget, då det blev uppenbart att Milosevic skulle ge efter (och de oberoende medierna blev mera frispåkiga), utförde regeringen ett officiellt dekret om vidaresändning av RTSs nyhetsprogram.¹⁶⁶ Varje elektroniskt medium i Serbien tvingades alltså sända statliga nyhetsprogram – eller stänga verksamheten. NATOs bombningar av radio- och tv-stationer över hela Jugoslavien kan därför inte sägas vara effektiva när det gällde att slå ut den serbiska propagandaapparaten.

Serbiska medier under konflikten: "They have hate, we have love"

Enligt medieforskaren Jovanka Matic, verksam vid Institute of Social Sciences i Belgrad, kunde Belgradborna se elva tv-kanaler under Kosovokonflikten. Åtta av dessa producerade inga egna nyheter under perioden utan vidare-sände det regeringskontrollerade RTS-programmet. Tre kanaler – *TV Politika*, *BK* och *Studio B* – producerade egna nyhetsprogram, men hämtade sin information från den regeringskontrollerade nyhetsbyrån *Tanjug* samt bilder från RTS. RTS-anställda var de enda som hade tillstånd att fotografera bombmål under kriget.¹⁶⁷ De serbiska nyhetsmedierna beskrev NATO som en illegitim angripare. Budskapet var inlindat i en nationalistisk kod som kontrasterade serberna mot väst:

*Most Western nations – killers, death-disseminators, fascists, dictators, criminals, villains, bandits, vandals, barbarians, gangsters, vampires, cowards, perverts, lunatics, scum and trash – want to destroy the small but honorable, dignified, freedom-loving Serbian nation who never waged an occupation war/...!*¹⁶⁸

De onda ställdes mot ett enat folk som tappert försvarade sig: "They have hate, we have love; they have rockets, we have heart". Citatet ligger i linje med de serbiska mediernas sätt att förhålla sig till skeende och rapporteringen under tidigare Balkankrig. Marjan Malešićs analyser av krigspropaganda i Balkan under 1990-talet visar till exempel att serbiska medier innehåller konspirationshistoriska drag där hela världen är emot den tappra serbiska nationen, att man tillämpar anti-propaganda för att bemöta inslag i västerländsk rapportering samt diverse beskyllningar av motståndaren.¹⁶⁹ Under Kosovokonflikten riktades s.k. "hate speech" framför allt mot USA (president Bill Clinton och utrikesministern Madeleine Albright), men också mot de NATO-länder som deltog i bombkampanjen. Matic menar att metoden gick ut på att presentera ett fåtal fakta kring utvalda händelser och omgärda dessa med tolkningar gjorda av reportrar, politiker eller "människan på gatan". Nyhetsprogrammen inramade NATOs officiella uttalanden och aktioner genom att slå fast att dessa inte kommer att skrämja eller förminska det serbiska folkets förmåga eller vilja att försvara sig. Situationen för albanerna i det krigshärjade Kosovo ignorerades helt och hållet, däremot utvecklade man i detalj de olika protesterna mot NATOs bombningar runt om i världen.

Matic noterar att det narrativa mönstret hos medierna betonade attacker mot civila infrastrukturella mål snarare än antalet döda civila. Målen för attackerna uppges vara

skolor, minnesmärken, fabriker, sjukhus, och bostäder och dessa visades ofta upp med bränder kring området tillsammans med upprörda civila eller skadade personer. Det jugoslaviska försvaret visades sällan i bild men uppgavs skjuta ner ett stort antal NATO-flygplan. Endast två nedskjutna flygplanen visades i bild under hela kriget varav det ena var ett F-117 Nighthawk Stealth flygplan. Händelsen fick betydande medieuppmärksamhet under flera dagar.

Världsopinionen framställdes som negativ till bombningarna. Serbiska tv-bilder visade protestaktioner mot NATO i olika europeiska huvudstäder och runt om i världen. Enligt Matic spelade medierna upp förväntningar om att Ryssland skulle intervensera i kriget genom att visa bilder av ryska militära övningar och ryska skepp i Medelhavet. Titarnas uppmärksamhet fästes också på ryska protester, besöksgrupper, och studenter som besökte Belgrad under bombningarna. Ryssland framställdes som Jugoslaviens främsta stöd i kampen mot NATO.¹⁷⁰

De regeringskontrollerade medierna utnyttjade också felaktigheter i de västerländska nyhetsmediernas versioner av vad som hände i Kosovo, genom att visa bilder som tillbaka-visade NATO-uppgifter av olika händelser. Rykten, t.ex. om att tre kända kosovoalbanska intellektuella försvunnit och om att ett koncentrationsläger upprättats på ett fotbollsstadion i Pristina, bemöttes med en sändning från den kosovoalbanske ledaren Ibriham Rugovas hus där han intervjuades av utländska journalister och med en live länk från en tom fotbollsstadion i Pristina. Rapporter från Kosovo handlade enbart om NATOs bombning av provinsen och de förödande följderna för befolkningen där. Det var NATO-bombningarna som påstods orsaka flyktingströmmen ur provinsen. Andra rapporter gjorde gällande att flyktingar från Kosovo kom till

Belgrad och att de där blev väl omhändertagna av myndigheterna.

Medieforskaren Snjezana Milivojevic och kollegorna på Center for Media Studies har gjort en innehållsanalys av den statliga televisionens nyhetsprogram *Dnevnik 2* under hela flygkampanjen och funnit att rapporteringen kunde klassificeras enligt följande ämneskategorier i fallande frekvensordning: "resistance to NATO", "negative reactions worldwide", "military activities", "diplomatic activities", "everyday life". Det intressanta i det här sammanhanget är att den mest frekventa kategorin "resistance to NATO" utgjorde ca 40 procent av alla nyhetsinslag och att dessa huvudsakligen handlade om *civilt* eller *statligt* motstånd mot NATO och inte om det militära motståndet.

Rapporteringen om civilt eller statligt motstånd härstammar från Serbien snarare än från Kosovo. Civilt motstånd består enligt studien av organiserade aktiviteter såsom protestmarscher, rockkonserter, s.k. mänskliga sköldar på broar i städerna runt om i Jugoslavien, intervjuer med serbiska flyktingar, individuella aktiviteter organiserade i skyddsrum, etc. Det Milivojevic kallar för "statligt motstånd" består av t.ex. nyhetsinslag om hur statliga institutioner är i verksamhet trots krigstillståndet eller vad som görs för att hjälpa de drabbade.¹⁷¹

Milivojevics undersökning visar att drygt 60 procent av alla inslag som kategoriserades som "resistance to NATO" gällde civilt motstånd. Det betyder att en inte obetydlig del av nyhetsutbudet på serbisk tv handlade om olika manifestationer mot NATO-bombningarna. Även västerländska nyhetskanaler rapporterade om dessa till synes spontant organiserade gatuprotester, rockkonserter och broförsvarare. NATO-bombningarna hade snarare enat ett polariserat politiskt klimat och förenat människor än påskyndat den serbiska regi-

mens fall. Både inhemska och västerländska medier visade bilder av upprörda civila som samlades på gator och broar.

I likhet med Matics observation om de serbiska mediernas bild av omvärldens reaktion på bombningarna, kom Milivojevic och hennes kolleger fram till att en fjärdedel av inslagen i det serbiska nyhetsprogrammet *Dnevnik 2* handlade om "negative reactions world-wide". Inslagen handlade inte enbart om protester utan också om uttalanden från offentliga personer som kritiserade NATO, bl.a. den italienska skådespelerskan Sofia Loren. En annan metod var att citera respekterade västerländska medier såsom *Reuters*, *BBC* eller den brittiska tidningen *The Independent* när dessa fällde negativa omdömen om bombningarna. Generellt sett var budskapet i medierna att förutom stödet från större delen av den övriga världen, var även den allmänna opinionen i väst mot NATO-ledarnas beslut att bomba.

Hur framställde de serbiska medierna slutet på kriget? Enligt intervjuer som gjordes i samband med den här studien visade den statliga televisionen bilder av en välbehållen serbisk armé som drog sig tillbaka från Kosovoprovinen. Jugoslavien hade uppgetts gå med på en kompromiss med NATO eftersom man ville rädda befolkningen.

*So when all this army came out...although going from Kosovo/.../going with an atmosphere of victory – we are /.../still here, we are not dead, we are not destroyed, it was a powerful message which helped the regime maintain its power for quite a long time. Because before we saw that, we believed that the regime would be weaker than it was/.../*¹⁷²

Det kan tyckas svårt att förstå hur man lyckades övertyga den serbiska befolkningen om att Jugoslavien hade gått segrande ur en militär konflikt med NATO. Men med tanke på

det som sagts om det serbiska medieinnehållet under bombningarna och det faktum att NATO inte lyckades förstöra huvudparten av den jugoslaviska arméns material blir det mindre förunderlig. Dessutom kunde man med rätta hävda att Jugoslavien lyckades behålla Kosovo.

Jugoslaviens PSYOPS

En stor del av det jugoslaviska nyhetsutbudet under kriget handlade alltså om det serbiska folkets motstånd mot angriparen. Men var dessa aktiviteter spontana eller organiserade av regeringen? De som intervjuats är eniga i sina svar angående dessa manifestationer. Den första rockkonserter var välbesökt och uppenbarligen spontant organiserad av ett känt rockband, men därefter tog Belgrads kommunstyrelse över och organiserade konserter på gator och torg. De aktiviteterna lockade mycket mindre folk. Belgrads kommunstyrelse kontrollerades av Vuc Drascovics parti, Serbien Renewal Party, som ingick i regeringskoalitionen under Kosovokonflikten. Den allmänna uppfattningen hos de intervjuade var att dessa manifestationer var "regeringspropaganda". Det som filmades som spontana gatu-manifestationer i Belgrad och som kablades ut till omvärlden var alltså organiserade av politiska partier som ingick i regeringen.

Psykologiska operationer beskrevs inledningsvis som "planned psychological activities in peace and war directed to enemy, friendly and neutral audiences in order to influence attitudes and behavior to affect the achievement of political and military objectives".¹⁷³ I en globaliserad värld är det vanskligt att dra en tydlig gräns mellan aktiviteter riktad mot det egna folket och aktiviteter avsedda för utländska målgrupper. I det här fallet finns det anledning att tro att aktiviteterna i Belgrad och i andra städer tjänade flera syften: att styrka stridsmoralen hos serberna, att dra fördel

av oenigheten inom NATO om bombmål och att utnyttja den allmänna opinionens aversion mot civila offer.

I det här sammanhanget kan man skilja mellan av regeringen initierade och styrda aktiviteter som rapporterades i massmedierna, och den slags medieinnehåll som vinklade händelser, innehöll vilsledande uppgifter och spred rykten, d.v.s. hur händelser utnyttjades i propagandasyfte.¹⁷⁴ De senare har behandlats i föregående avsnitt, medan de förra – iscensatta aktiviteter organiserade för inhemska och utländska journalister, beslutsfattare och tv-publiken – kan benämnas som psykologiska operationer. Man behöver inte anta att dessa aktiviteter gav en felaktig bild av stämmningsläget i Serbien. På ett plan var de inte heller direkt lögnaktiga – samtidigt var manifestationerna avsiktliga och planerade, med syftet att konsolidera motståndet mot NATO och visa upp för omvärlden att NATOs budskap om att inte straffa den serbiska civilbefolkningen inte gick hem. Ett av dessa aktiviteter handlade om att den civila befolkningen skulle agera mänskliga sköldar för att skydda de serbiska broarna från NATO-anfall. Kampanjen som kallades "the defence of bridges" bestod, enligt ett flertal intervjuade, av människor som tvångsrekryterades från statligt ägda företag och bland partimedlemmar. Enligt uppgift fick människor turas om på broarna medan tv-kamerorna filmade, bara för att lämna scenen innan bombplanen närmade sig. Regeringen försökte få det att framstå som ett tecken på civilkurage att ställa sig på broarna, men flera av de intervjuade nämnde att människor var aldrig i fara eftersom broförsvararna lämnade broarna innan bombplanens anfall.¹⁷⁵ Syftet med kampanjen i likhet med gatumanifestationerna var för att tv-kameror skulle filma befolkningens motståndsvilja.

En framgångsrik symbol i form av en mål-

tavla var vida spridd såväl på serbiska Internetsidor, som i samband med gatumanifestationerna. Det är inte klart vem det var som skapat denna symbol, men de intervjuade var samstämmiga över "att regeringen tog över den" och använde den som en del i sin propaganda. Måltavlan ansågs vara ett skickligt drag eftersom de flesta serber kände att de själva var i fara. Samma resonemang fördes också om den stora Zastava-fabriken i Kragujevac som enligt uppgift också blev en samlingsplats för "mänskliga sköldar". Det finns inga säkra uppgifter om huruvida människor samlades i fabriken frivilligt eller inte, men eftersom den var stadens största arbetsgivare kan självbevarelsedriften varit en motivation för människor att försöka försvara byggnaden.¹⁷⁶ Det var med andra ord inte svårt för regeringen att dra propagandapoäng i ett läge då de flesta serber kände sig som just som "måltavlor". NATOs budskap om att detta inte var ett krig "mot det serbiska folket" utan mot Milosevic och hans politik, hade i den meningen mindre effekt.

Av de intervjuade anser de med militär bakgrund att NATO var välinformerat i fråga om militära mål och att bombningarna till en början var lika "kirurgiska" som NATO har hävdad.¹⁷⁷ Men när NATO utvidgade sina attacker till infrastrukturella mål kunde de serbiska medierna dra nytta av den fara som NATO utsatte civilbefolkningen för. I Jugoslavien fanns t.ex. fabriker och installationer som användes för både civila och militära ändamål. Vidare lagrade armén krigsmateriel i närheten av civila byggnader. När bombningarna började kräva civila offer var de serbiska medierna inte sena att rapportera om detta. De militära användningsområdena nämndes inte i rapporteringen, utan serbiska medier vidhöll att NATO inte längre brydde sig om ifall det var civila mål man träffade. Denna uppfattning verkade logisk i serbiska öron

eftersom första fasen i konflikten inte drabbade civila i samma utsträckning som senare.

Reaktioner på NATOs informationskrigföring

Som nämndes i föregående kapitel var flygblad ett led i NATOs psykologiska krigföring. De intervjuade bekräftar att språket på dessa flygblad var stelt och verklighetsfrämmande varför människor inte tog budskapen på allvar. Dessutom cirkulerade ihärdiga rykten, förmodligen iscensatta från officiellt håll, om att flygbladen var giftiga eller hade preparerats med bakteriologiska stridsmedel varför människor uppmanades att inte ta i dem.¹⁷⁸ Bland dem som intervjuats för denna studie, var det inga som kände till NATOs sändningar från flygplanet Commando Solo, antagligen för att dessa aldrig nådde Belgrad.

I föregående kapitel beskrevs att bombningarna av det jugoslaviska elsystemet kom igång i en senare fas av kriget. Detta har vissa tolkat som ett sätt att ge ett intryck av att NATO satt med fingret på "knappen".¹⁷⁹ Enligt några av de intervjuade hade attacker mot elsystemet den starkaste psykologiska effekten på befolkningen. Eftersom moderna samhällen inte kan fungera utan elektricitet var det påfrestande att leva utan el i flera dagar upprepade gånger. Under dessa perioder utestängdes man från de flesta medier, men elsystemet var även kopplat till t.ex. vattenreningsverk. Därmed uppfattades elattackerna som ett slag mot serberna i gemen, samtidigt som de verkade demoraliserande på befolkningen. På så sätt fanns det en utbredd uppfattning bland de intervjuade att grafitbombningar och andra attacker mot elsystemet var de "effektivaste" av alla NATOs bombraider.

Som antytts i föregående avsnitt använde sig den jugoslaviska armén av maskeringar

och skenanläggningar, vilket bl.a. gjorde att träffsäkerheten vad gäller rörliga mål var besvärlig att fastställa.

*En betydande del av de stridsvagnar och artilleripjäser, som NATO rapporterade som träffade, var skenmål. Broar doldes med lövruskor, medan falska mål byggdes upp vid sidan. Falska vägar markerades med stråk i svart plast. En stor del av de dyra kryssningsmissilerna och laserstyrda bomberna förbrukades på tomma byggnader, som serberna i god tid låtit utrymma/...*¹⁸⁰

Jugoslavien undvek stora koncentrationer av trupper och krigsmaterial. Istället spreds de ut och doldes i grottor, i skogen och i städerna nära civila byggnader. De använde s.k. "heat-reflecting camouflage paint to the real ones so as to throw off the target acquisition radars. Pilots would strike what they thought was a tank and watch an inflatable rubber decoy deflate like a pricked balloon".¹⁸¹ Ett annat sätt att gäcka NATOs spaningsflygplan på var att stänga av luftförsvarsradarna så att anläggningarna inte kunde slås ut. På så sätt verkar vilseledning har varit Jugoslaviens främsta försvarsmetod. Flera av de serbiska tillfrågade kände till arméns användning av skenmål och vilseledning under bombningarna. Några uppgav att de hade fått uppgifterna i de serbiska medierna, vilket tyder på att man spred framgångar om olika vilseledningsmanövrar i syfte att stärka den inhemska kampviljan.

Vad gäller underrättelseaktiviteter har det nämnts att det fanns observatörer som sympatiserade med Jugoslavien utanför NATOs Avianobas i Italien. Dessutom fann ett effektivt nätverk som bestod av serbiska radioamatörer som opererade över hela Jugoslavien.¹⁸² Det har också cirkulerat ihärdiga rykten – både i pressen och i litteraturen – om att serberna kände till vilka bombmål NATO hade

valt ut. Bland annat kunde NATO-piloter se att bombmål som rekognoserats under dagen var utrymda samma kväll.¹⁸³

Sammanfattningsvis verkar det som om de jugoslaviska psykologiska operationerna var framgångsrika, kanske särskilt när det gällde att påverka den inhemska opinionen. Framförallt slog budskapet *We are all victims* an en sträng hos befolkningen som befann sig under stark psykologisk stress. Däremot var inte de "mänskliga sköldarna" särskilt framgångsrika. De intervjuade menade att dessa lätt genomskådades som statlig propaganda. De regeringsstyrda medierna lyckades behålla sin dominans under hela konflikten trots omfattande bombningar av etermediestationer, repeater och antenner och de oberoende medierna skrämdes till tystnad. NATOs försök att påverka den civila serbiska befolkningen verkar inte haft avsedd effekt.

Utländska medier i Belgrad

Trots att de regeringstroga medierna hade informationsmonopol hade befolkningen ett starkt informationsbehov. Man ville bl.a. veta vilka mål NATO tänkte bomba, vilka mål som träffats under kvällens raid, situationen i Kosovo, NATOs framtida planer och vilka förhandlingar som fördes. Den typen av information kunde man dock inte få från serbiska nyhetsmedier varför en hel del människor i Belgrad vände sig till utländska medier. Detta trots att det sedan tidigare fanns en starkt utbredd misstänksamhet mot utländska medier eftersom de ansågs anti-serbiska.¹⁸⁴ De serbiska medierna odlade medvetet dessa stämningar bl.a. genom att beskriva utländska medier som en "ring" runt Serbien med syftet att "begrava oss med propaganda".

Bland de som sökte information från internationella medier var *Radio Free Europe* (RFE) den överlägset mest populära alternativa källan. Det intressanta i det här sammanhanget

är att det inte är allmänt känt i Serbien att RFE ägs av amerikanska intressenter.¹⁸⁵ Innan Kosovokonflikten bestod RFEs s.k. South Slavic Programming av värenommerade serbiska journalister, och trots att hela teamet sade upp sig i protest mot bombanfallen lyckades stationen anställa andra journalister och fortsatte att sända under bombkampanjen. De införde även ett populärt program som sändes nattetid. Andra utländska radiokällor som nämns av de intervjuade var *BBC World Service*, *Voice of America*, *France Internationale* och *Deutsche Welle*.

I Jugoslavien är det ovanligt med satellit- och kabel-tv utanför storstäderna. De i Belgrad som, så som den överväldigande majoriteten av befolkningen, inte hade tillgång till utländska tv-kanaler hörde sig för hos grannar och bekanta om vad som sades i utländska sändningar. Det lär inte heller ha varit ovanligt att människor samlades hemma hos den som hade tillgång till satellit- eller kabel-tv för att titta på sändningarna. De vanligaste utländska tv-kanalerna var *Sky News*, *BBC World*, *CNN*, *Deutsche Welle* och italienska *RAI*.

Internet verkar också ha varit en vanlig källa till information bland kosmopolitiska Belgradbor, inte minst för att de hade tillgång till Internet på sina arbetsplatser, medan den yngre generationen utnyttjade de många Internetcaféerna i staden. Som populära Internetkällor uppges bl.a. de ovannämnda amerikanska och brittiska mediernas webbplatser, utländska NGO-webbplatser och serbiska oberoende medier på nätet. Följande mediekkanaler nämns av de intervjuade: *Reuters*, *Beta* och *AP* (bland de som själva var journalister), *Sky News*, *BBC World*, *CNN*, och *Centre for War and Peace Reporting*. En del oberoende serbiska medier inrättade hemsidor med hjälp av bidrag från NATO-länder. Bland de mest välbesökta var den oberoende mediestationen *b92* som stängdes av myndigheterna när

bombningarna inleddes, men fortsatte sändningarna från Amsterdam. En ny webbplats öppnades av studenter från den oberoende studentkåren Student Union of Serbia – *www.freeserbia.org* som etablerades snabbt bland dem som sökte alternativa källor till information.

När anfallen började aviserade den serbiska republikens informationsminister Aleksander Vucic att alla journalister från NATO-länder skulle tvingas lämna landet.¹⁸⁶ Dessa journalisters upplevelser skiljer sig åt beroende på vilka militära enheter som hade hand om dem. Några eskorterades till gränsen, andra blev misshandlade, arresterade, hotade till livet eller fick sin utrustning förstörd eller stulen. De allra flesta lämnade Belgrad i tron att de ändå skulle bli utvisade. Någon dag senare gick emellertid de federala myndigheterna ut, med primärminister Vuc Draskovic i spetsen, och förklarade att journalisterna var välkomna att stanna i Jugoslavien. Konflikten mellan de serbiska och federala myndigheterna hade sin grund i olika politiska grupperingar som utgjorde den dåtida koalitionsregeringen, med å ena sidan extremnationalisterna och det forna oppositionspartiet *Serbien Renewal Party*, med en betydligt mildare syn på utläningar, å den andra. De första veckorna under kampanjen fanns det således ganska få utländska journalister i Belgrad, men efter några veckor återvände de som kunde få visum. För dessa gällde nästan samma regler som för jugoslaviska journalister, dock var censuren för utländska journalister betydligt mindre omfattande än för inhemska kollegor. Exempelvis fanns det inget sätt att kontrollera direktsändningar via satellittelefon med annat än att man drog ut telefonjacket under sändningen. Journalisternas brist på rörelsefrihet var dock det som upplevdes som det största problemet.¹⁸⁷

Vilken uppfattning hade man om väster-

ländska mediers rapportering om kriget? I synnerhet det som ansågs vara propaganda eller uppgifter man visste var felaktiga? De intervjuade hävdar att NATO-alesmannen Jamie Shea var "den mest hatade" personen under bombningarna, förutom den amerikanska utrikesministern Madeleine Albright. En av de intervjuade trodde att avogheten berodde på att man retade sig på Sheas arbetarklassframtoning och på hans avväpnande, familjära stil. Shea ansågs alltså inte vara någon trovärdig källa ens bland de demokratiska krafterna i Jugoslavien eller bland oberoende journalister. Bland de intervjuades exempel på vad som uppfattades vara propaganda i västerländsk rapportering var det vanligast förekommande svaret att NATO presenterade överdrivna siffror på döda och saknade kosovoalbaner:

NATO propaganda was rather clumsy, especially when they were trying to enlarge the number of Albanians fleeing out of Kosovo.../It was believable at the beginning when they started to add numbers from lets say from 7,000, 15,000, then 30,000, then 70,000/.../They were rounding up too quickly/.../maybe they thought that the numbers were not large enough and then/.../I mean, I would say, come on, yesterday it was 500,000 and now it is already 800,000. How come?¹⁸⁸

Efter att ha bombat den kosovoalbanska flyktingkonvojen den 14 april betraktades NATOs försök att misstänkliggöra den jugoslaviska armén som en uppenbar "ploj" för att vilseleda opinionen. En av de intervjuade sa att de jugoslaviska källor som användes på brittisk satellit-tv var Milosevicanhängare utan förankring hos en bredare serbisk allmänhet. Den serbiska oppositionen syntes å andra sidan aldrig kommentera kriget.¹⁸⁹ Vidare tyckte man att journalister inte vågade

ifrågasätta NATOs val av infrastrukturella mål.¹⁹⁰ En av de intervjuade menar att NATO skänkte den serbiska regeringen ett "mäktigt propagandavapen" eftersom det inte gavs några förklaringar till bombmål utan synbart militärt användningsområde. Varför valde NATO exempelvis att bomba broarna i Novi Sad eller liknande mål som verkade sakna militärt värde?

*You have to have a clear message, that was their propaganda failing. My students told me that it took three weeks for them to hit a factory in which a majority share was owned by the politicians in the regime. So it will hurt them/.../You have to be very careful about what targets you are hitting because that is the only way of communication apparent to so many people, since you don't have a normal line of communication. If you have combination which is not clear to understand, then you are sending a confusing signal and you are lacking credibility.*¹⁹¹

NATOs budskap om att man inte var ute efter att bestraffa den serbiska befolkningen ansågs rimma illa med de utvalda bombmålen. Bristen på förklaringar gjorde att även de som var beredda att lyssna på den "andra sidan" började tvivla på om NATO verkligen brydde sig om att skydda civila liv.

Som tidigare nämnts resulterade NATOs bombning av etermediesändare och "repeaters" i bristande tillgång till vanliga tv-kanaler i övriga delar av landet, medan regeringen lyckades fortsätta sända officiella RTS-nyheter genom att ta över oberoende mediestationer. Det innebar att när NATO bombade RTS-huset den 23 April 1999, med 16 döda som följd, var man tillbaka i etern 5 timmar senare. Den serbiska regeringen utnyttjade bombningarna av radio- och tv-stationerna i sin egen propaganda genom att hävda att NATO bombat dessa för att man "sade sanningen".

Användningen av Internet

Enligt samstämmiga uppgifter var Internet en viktig källa till information under konflikten eftersom man där upplevde sig ha tillgång till "ofiltrerad" information. På webben fanns information om vilka områden som hade bombats och vidden av skadorna, uppgifter om när bombplanen var på väg, och uppgifter om NATOs version av händelserna. Det är helt visst att Internetanvändningen ökade kraftigt under bombningarna. Antalet betalande användare hos Internetleverantörer ökade från 80 000 till 105 000 under bombperioden.¹⁹² Antagligen finns det ett stort mörkertal eftersom varken de som hade tillgång till nätverk via sina jobb eller universitet, eller de som använde Internetcaféer räknas hit. Internet blev också en plats för serber att utbyta information med sina forna landsmän i Slovenien och Bosnien. Bl.a. kunde de informera om när flygplanen passerade över deras territorium i real tid.¹⁹³

Att den jugoslaviska regeringen var medveten om betydelsen av att finnas med i cyberrymden framgick av den stora mängd officiella och halvofficiella serbiska webbplatser vars innehåll liknade andra serbiska mediers. Däremot är det litet som talar för att regeringen använt sig av informationskrigföring på webben som en medveten strategi. ANEM bekräftar de intervjuades svar härvidlag:

*Since Internet is still a rather new media, there was no organised action by the Serbian or Yugoslav government to fight the "virtual information war". However, public opinion created by vicious state propaganda and the fact that every citizen of Yugoslavia felt threatened by Nato missiles, triggered a spontaneous reaction by many hackers in Yugoslavia – a country which produces very capable and talented computer experts.*¹⁹⁴

Enligt ANEM hyllade serbiska medier till att börja med de okända hackers som lyckats tränga in och vandalisera NATOs webbplats. Men även om den serbiska regeringen och serbiska medier glorifierade hackers var deras verksamhet med all sannolikhet inte organiserade av regeringen. Och efter det att också det serbiska informationsministeriets webbplats utsatts för en liknande behandling från pro-NATO-hackers slutade den officiella uppmuntran av Internetkriget.¹⁹⁵

En artikel i *US News and World Report* beskriver hur unga studenter, vars högskolor och universitet hade stängts under konflikten, organiserades av Dragan Vasiljkovic, mer känd som "Kapten Dragan", en krigsherre från tidigare Balkankrig. Kapten Dragan upprättade en datorcentral i Belgrad med hjälp av ett dussintal äldre datorer som modifierats med ny hårdvara. Organisationen var länkad till ca 1 000 frivilliga dataanvändare i sex olika centra i Belgrad. Huvuduppgifterna var att debattera i chatrooms, översätta engelska artiklar, uppdatera de egna Internetsidorna, skapa nätverk med NATO-motståndare runt om i världen, uppmuntra utlandsserber till att bli politiskt aktiva samt att genomföra cyberattacker mot USA och NATO.¹⁹⁶

Ett par av de intervjuade nämner en betydligt farligare ultranationalistisk sammanslutning av hackers som kallade sig *The Black Hand*. Dorothy Denning citerar den Bosnien-serbiska nyhetsbyrån *SRNA* som rapporterade att *The Black Hand* lyckats radera information på en dator tillhörande den amerikanska flottan och att hackers försökt göra intrång på NATOs datorer. *The Black Hand* tog också på sig skulden för sabotaget av en kosovoalbansk webbplats.¹⁹⁷ Några av de intervjuade pekade även ut nationalistiska serbiska exilgrupper bosatta i USA och andra europeiska länder som grupper som var engagerade på

nätet under kriget. Dessa grupper hade ofta sofistikerade webbplatser, datorkunskap och agiterade mot kriget på olika sätt. Det är alltså inte uteslutet att *spamming* och andra typer av attacker på NATO-relaterade webbplatser härstammade från dessa exilgrupper.

De jugoslaviska webbaktivisternas attacker på NATO-vänliga webbplatser och massiva e-postutskick fick till sist sådana proportioner att den äldsta och största jugoslaviska Internetleverantören, *Eunet.yu*, skickade ut instruktioner till sina abonnenter där man påminde användarna om att det är förbjudet att spamma och sprida virus, vad som anses vara opassande språk på nätet och vilka legitima sätt det finns för att uttrycka åsikter. Enligt ANEM var Eunets agerande direkt orsakat av uppgifter om att president Clinton övervägde att stänga av Jugoslavien från top-level domänen, och därmed utestänga alla webbservrar i Jugoslavien från Internet (vilket var teoretiskt möjligt eftersom Jugoslaviens dåvarande satellitlänklleverantör Loral Orion låg i USA).¹⁹⁸

Kosovokonflikten påverkade även Internetanvändningen på så sätt att bristen på el ibland gjorde det omöjligt att logga in på nätet. Dessa perioder varierade mellan två dagar i början på kriget och en vecka närmare slutet då elinstallationerna var svårare att reparera på grund av tidigare skador. När NATO bombade den andra bron i staden Novi Sad slogs en fiberoptisk kabel ut vilket medförde att Internettrafiken till och från Belgrad gick ned.¹⁹⁹

Kort efter krigets början organiserade ett femtiotal icke-statliga organisationer och oberoende fackföreningar ett nätverk som hette *Yugoslav Action Group*. Syftet med detta nätverk var att skydda de bräckliga demokratiska organisationerna i Jugoslavien mot regeringen.²⁰⁰ Inom nätverket var telefoner och Internet av stor betydelse för att skaffa och vidare-

befordra information och för att sprida information till och från omvärlden. Nätverket publicerade upprop via Internet där man fördömde både den serbiska offensiven i Kosovo och NATO-bombningarna. E-post var över huvud taget avgörande som kontaktlänk mellan oppositionella och oberoende medier och icke-statliga organisationer under Kosovo-konflikten. En regimkritisk lärare vid Belgrads universitet startade en e-postlista om cirka 150 namn. Syftet var att informera andra om diskussionen i omvärlden – främst genom att vidarebefordra artiklar hämtade från nätet. Det var exempelvis genom Internet som många upptäckte att det fanns stöd för bombningarna hos den europeiska allmänheten och om situationen i Kosovo. I det här sammanhanget kan det nämnas att regeringen redan innan Kosovokonflikten hade försökt kontrollera Internet genom att införa licenstvång för Internetleverantörer men lagstiftningen var föråldrad och man lyckades inte med detta. Ett par bland de intervjuade menade att regeringen och underrättelsetjänsten ändå lyckades avlyssna e-post trafik genom de stora serbiska Internetleverantörerna.²⁰¹

Sammanfattning

De serbiska nyhetsmedierna användes för att befästa befolkningens stöd för Milosevic-regeringen och för att påverka den allmänna opinionen i NATO-länderna och därmed försöka splittra alliansen. NATO lyckades aldrig slå ut de serbiska etermedierna helt och hållet. Dessa medier ägnade sig också i stor utsträckning åt konsoliderande propaganda, där folkets vrede och omvärldens "motstånd" mot NATO-bombningarna lyftes fram. Vidare utnyttjade man felriktade bombanfall och bombningar mot infrastrukturen som exempel på hur hela befolkningen straffades och på att NATO inte brydde sig ifall anfallen skör-

dade civila offer. NATOs psykologiska operationer var tämligen verkningslösa under sådana omständigheter.

Även de som var skeptiska mot serbiska etermedier fann dessa användbara vad gäller fakta och information om vilka mål som träffats av bomberna. Det kan ha sin förklaring i att de lokala myndigheterna i oppositionskontrollerade städer (e.g. Belgrad, Nis, Novi Sad) försökte tillgodose befolkningens behov av information vad gällde vilka mål som träffades trots tryck uppifrån att hemlighålla vissa bombmål eller garnera uttalanden med patriotiska fraser.²⁰² På så sätt blev de serbiska medierna viktiga även för NATOs presskontor för att få information om bomningarnas eventuella civila offer och därmed tips om journalisternas kommande frågor.

De flesta serber, inklusive oppositionella, demokratiska krafter och oberoende journalister, var emot bombningarna. Ville man ändå kritisera regeringen för dess hantering av situationen fanns det en mängd hinder, allt från krigslagar, censur, trakasserier, till hot om livet, vilket gjorde det i stort sett omöjligt att publicera åsikter som avvek från den officiella linjen. Däremot kunde man kommunicera med varandra och med omvärlden via Internet och telefon.

Enskilda serber och grupper, både ultranationalistiska och demokratiska, tog initiativet till att utnyttja Internet för aktivism och hacktivism. Regeringen uppmuntrade dessa initiativ men organiserade dem sannolikt inte. De koncentrerade sig istället på att kontrollera pressen och etermedierna. Även om cyberattacker inte resulterade i några allvarliga skador på NATO-nätverk skapade det uppmärksamhet; världen fick upp ögonen för hur människor upplevde sin situation i Jugoslavien. Och NATO fick inte minst upp ögonen för sin egen sårbarhet i förhållande till Internet

som asymmetriskt vapen. En av Jugoslaviens främsta försvarstaktiker var alltså perceptionsmässiga – vilseledning, kontroll över medierna och psykologiska operationer mot den egna befolkningen. Enligt det brittiska parlamentets utredning var serbisk underrättelse också av betydelse:

Serbian forces were fairly effective in analysing and predicting NATO air operations and in

*responding appropriately. This appears to have been due to good analysis on the Serb side, helped by integration of a wide range of sources including open source intelligence, communications intercepts and spotters around airbases in Italy.*²⁰³

Den jugoslaviska regeringen riktade helt sonika in sig på alliansens akilleshäla: oenigheten mellan medlemsländerna och demokratins behov av att ha folkopinionen med sig.

Fotnoter 150–203

-
- 150) För att få så mycket information som möjligt utlovades de intervjuade anonymitet. Därför anges endast datum för intervjun och de organisationer den intervjuade arbetade för. När informationen bekräfts av tryckta källor har den tryckta källan angetts som källa.
- 151) Diskussionen berör endast Serbien. För uppgifter om situationen i Kosovo eller Montenegro, se Goff (1999).
- 152) Malešić (1997: 53).
- 153) Matic (1999).
- 154) Association of Independent Electronic Media (ANEM), (1999: 306). Författarens klamrar.
- 155) ANEM (1999: 308).
- 156) ANEM (1999: 320).
- 157) ANEM (1999: 316).
- 158) Författarens intervju, representant för en oberoende tidning, 16 juli 2001.
- 159) ANEM (1999: 312).
- 160) Författarens intervju, representant för en oberoende tidning, 16 juli 2001. Informationsministern Aleksander Vucic tillhörde den radikala nationalistiska partiet.
- 161) Ternblad & Wulff (2002: 12-13).
- 162) ANEM (1999: 318-319) Dessa uppgifter har också bekräfts i författarens intervjuer.
- 163) Författarens intervju, representant för en oberoende tidning, 16 juli 2001.
- 164) ANEM (1999: 318-324).
- 165) Dr. Vesna Pevic är citerad i *The First Victim*, en dokumentärfilm regisserad av Vladan Radosavljevic som producerats av den av EU-finansierade Media Centre Belgrade.
- 166) ANEM (1999: 323-333).
- 167) Matic (1999). Matic noterar att ägarna till *TV Politika och Studio B* ansågs vara regeringstroga. Den senare kanalen drevs av dåvarande federala premiärministern Vuc Drascovic.
- 168) Matic (1999: 1).
- 169) Se Malešić (1997: 2000) "Hate Speech" och mycket av det serbiska medieinnehåll som beskrivs här känns igen från serbisk rapportering under det serbisk-kroatiska kriget och Bosnienkriget.
- 170) Matic (1999: 3).
- 171) Milivojevic, m.fl. (2000: 4-6).
- 172) Författarens intervju med ordföranden för en icke-statlig organisation, 28 juni 2001.
- 173) Se kapitel 1.
- 174) Stenström (1997); Malešić (1997 och 2000).
- 175) Författarens intervju med oberoende tidning, 16 juli 2001; med representant för protestgrupp och icke-statlig organisation, 25 respektive 27 juni 2001.
- 176) Författarens intervju med representant för protestgrupp, 27 juni 2001.
- 177) Författarens intervju, representant för icke-statlig organisation tillsammans med en anställd på det jugoslaviska försvarsdepartementet, 26 juni 2001.
- 178) Friedman (1999). Författarens intervju med en representant för protestgrupp, 25 juni 2001.

- 179) Se Wulff (2002: 12).
- 180) Tubin (1999); Ignatieff (2000).
- 181) Ignatieff (2000: 105).
- 182) Ternblad & Wulff (2002).
- 183) Ignatieff (2000: 97).
- 184) Se Malešič (1997).
- 185) Författarens intervju med medieforskaren Jovanka Matic, 25 juni 2001.
- 186) Grekiska journalister utgjorde här ett undantag på grund av gamla vänskapsband mellan länderna.
- 187) Se Riegert (2002), kapitel 5.
- 188) Författarens intervju med akademiker, 27 juni 2001.
- 189) Författarens intervju med representant för icke-statlig organisation, 28 juni 2001.
- 190) Ibid.
- 191) Författarens intervju med akademiker, 27 juni 2001.
- 192) Författarens intervju med journalist, 30 juni 2001. Se också ANEM (1999: 332) som ger något lägre siffror för krigets början.
- 193) Författarens intervju med aktivist, numera anställd på oberoende fackförening, 16 juli 2001.
- 194) ANEM (1999: 332).
- 195) ANEM (1999: 333).
- 196) Satchell (1999).
- 197) Författarens intervju med aktivist, numera anställd på oberoende fackförening, 16 juli 2001. Efter kriget ställdes *The Black Hand* inför rätta för cyberattacker på den serbiska motståndsrörelsen Otpurs webbplats.
- 198) ANEM (1999: 334)
- 199) Lovink (1999). Uppgiften bekräftades av Helsingforskommitténs tekniker i Belgrad.
- 200) Författarens intervju med representant för icke-statlig organisation, 28 juni 2001
- 201) Författarens intervju med akademiker, 27 juni 2001.
- 202) Ternblad & Wulff (2002).
- 203) House of Commons (2000) III. Conduct of the Campaign, §236. Detta har att göra med vad det amerikanska försvarsdepartementets utredning har kallat NATOs "poor understanding of operations security".

SVENSKA MEDIER OCH SVENSK OPINION

Det här kapitlet tar upp studier om den svenska nyhetsrapporteringen under Kosovokonflikten, opinionsundersökningar under och efter konflikten samt resultaten från en undersökning om hur olika grupper (s.k. fokusgrupper) uppfattade kriget och mediernas roll i detta. Det är naturligtvis omöjligt att med säkerhet fastställa ett kausalt samband mellan svenskarnas inställning till NATO och medierapporteringen, men det kan ändå finnas skäl att redovisa svenska studier om nyhetsrapporteringen vid tiden för konflikten. Nyheterna ger bl.a. en fingervisning om vilket kunskapsläge som rådde då allmänheten tog ställning till konflikten. Forskningen visar också att nyhetsrapporteringen har en "dagordningseffekt" på publiken. Effekten består i att de ämnen och händelser som får nyhetsrubriker också blir de ämnen och händelser människor anser vara viktiga.²⁰⁴ Det har också betydelse för hur mycket tid eller utrymme medierna ägnar åt ett ämne. Teorin om en s.k. "priming effect" säger att om en politiker prioriterar vissa frågor i medierna, kommer opinionen att döma denne utifrån hur han eller hon agerar i just dessa frågor. Hur en fråga är "inramad", d.v.s. hur medierna tematiserar en konflikt, påverkar alltså hur publiken som följer mediedebatten resonerar runt vilka alternativ som finns.²⁰⁵

NATO-källor dominerar

Resultaten från svenska mediestudier bekräftar i stort sett resultaten från ett antal interna-

tionella mediestudier om Kosovokonflikten. Samtliga visar att de stora nyhetsorganisationerna okritiskt återgav NATOs version av konflikten, medan avvikande åsikter om de moraliska eller legala konsekvenserna av NATOs nya roll i Europa marginaliserades.²⁰⁶ Med undantag för grekiska medier präglades rapporteringen av en demonisering av president Milosevic som framställdes som ensam ansvarig för konflikten. Rapporteringen fokuserade vidare på kosovoalbanska flyktingläger medan Rambouilletförhandlingarna och UCK-gerillans roll i konflikten fick mindre utrymme. Det fanns dock skillnader i rapporteringen mellan medier och mellan länder.²⁰⁷ Graden av kritik mot NATO varierade med mediet och landet. Landets engagemang i konflikten och den utrikespolitiska traditionen hade här viss betydelse. NATO-utsagor förekom exempelvis i högre grad i svenska nyheter än i till exempel norska och brittiska nyheter.²⁰⁸

De studier som gäller svensk nyhetsrapportering kring Kosovokonflikten som redovisas nedan täcker inte alla de 78 dagar som bombkampanjen pågick. Flertalet svarar mot inledningsperioden, vilket innebär att det finns en viss slagsida mot perioden innan och efter det att Rambouilletförhandlingarna brutit samman (19 mars 1999) och några dagar efter det att flygkampanjen inleddes (24 mars). Vissa studier har gjort punktnedslag d.v.s. man har studerat nyhetsrapporteringen några dagar kring särskilda händelser över hela bombperioden.

Blom och Lidells studie jämför rapporteringen i den engelska tidningen *The Times* med *Svenska Dagbladet* (SvD) under början och slutet av bombkampanjen. Deras slutsats är att Sveriges position som icke-deltagande nation i NATO-interventionen betydde att de svenska medierna överlag tillmätte konflikten mindre nyhetsvärde, samt att valet av tema och bilder skilde sig tidningarna emellan.

*De båda tidningarnas olika behandling av interventionsfrågan visade också att ländernas nationella ideologier i form av utrikespolitiska intressen och andra historiska traditioner påverkat nyhetsrapporteringen.*²⁰⁹

I jämförelse med debatten i *The Times* om interventionens för- och nackdelar och dess positiva hållning gentemot densamma förde *Svenska Dagbladet* ett mer neutralt och distanserat resonemang kring interventionen. *Svenska Dagbladets* rapportering avspeglar i stort den officiella svenska hållningen till Kosovokonflikten. Exempelvis så var diplomati ett huvudtema i tidningens rapportering i slutskedet av konflikten medan de diplomatiska aspekterna inte hade särskilt högt nyhetsvärde i den engelska tidningen. En annan skillnad mellan tidningarna märktes i de bilder som användes i konfliktens inledningsfas:

*Att SvD förmedlade ett bildmaterial med större balans mellan militärstyrka och osäkerhet/oron kan troligen härledas till att de inte var en deltagande part och därför ville visa att den militära styrkan hade en baksida, en motpart, nämligen just osäkerheten och oron som följer utav ett militärt hot.*²¹⁰

Trots FNs betydelse som en hörnsten i svensk utrikespolitik var de folkrättsliga aspekterna av interventionen inte ett huvudnummer för

SvD. *The Times* däremot lade större vikt vid interventionens för- och motargument ur folkrättslig synpunkt. Båda tidningarna redogjorde dock för konkreta händelser som:

*/.../ har klara kopplingar till vad som sägs i Genèvekonventionerna vad gäller distinktion, proportionalitet, militär nödvändighet samt humanitet. Tidningarna valde emellertid att inte lägga in folkrättsliga resonemang i anslutning till dessa redogörelser.*²¹¹

Granskaren lät studera ett antal medier och nyhetsredaktioner med tyngdpunkt på källanvändning mellan den 25 mars och 6 april, d.v.s. Kosovokonfliktens tretton första dygn.²¹² En brist i studien har att göra med den grova metodologin som framtvingades av att tio svenska medier studerades, där såväl etermedier som storstadstidningar, landsortstidningar och kvällstidningar finns med. Trots skillnader mellan medierna hade de, enligt redaktören Jutterström, en sak gemensamt nämligen, att deras källor till övervägande del var från väst och i första hand NATO-källor.²¹³ Den svenska rapporteringen använde sig främst av följande källor: de dagliga briefingarna vid NATO-högkvarteret i Bryssel, flyktingar vid Kosovos gränser (Albanien, Montenegro och Makedonien) samt redaktionernas egna utsända medarbetare. Enligt Jutterström var det ett problem att flera redaktioner okritiskt återgav NATO-påståenden samt att uppgifter från exempelvis UCK-gerillan granskades lite, om alls. De nyhetskällor som användes i ringa utsträckning var de jugoslaviska medierna, den jugoslaviska regeringen, ryska medier samt andra tredjepartsmedier.

Av studien framgår också att många svenska nyhetsredaktioner nästan uteslutande använde sig av engelskspråkiga källor. Det innebar,

enligt Jutterström, att: "Den intensiva debatten om kriget i till exempel Tyskland och Italien har oftast lyst med sin frånvaro i svenska medier".²¹⁴ Trots att det fanns svenska, grekiska och franska journalister på plats i Belgrad, och tidvis också i Kosovo, så utnyttjades dessa inte av svenska redaktioner i någon större utsträckning. Antingen för att man inte ansåg sig ha råd med översättningar eller helt enkelt därför att man inte känt till vilka andra redaktioner som haft svenska journalister på plats. Internet uppgavs vara flitigt utnyttjat som nyhetskälla – främst för att kunna bevaka viktiga utländska tidningar och tv-program. Av de tio undersökta redaktionerna uppgav åtta att de använde Internet i medelstor eller stor utsträckning under Kosovokonflikten. Huruvida man utnyttjade Internet för att få tillgång till jugoslaviska källor, exempelvis de oberoende jugoslaviska medierna eller oppositionskällor, framgår inte av studien.

Medlidande och mediernas logik

Den svenska studien inom det multinationella projektet *Kosovokonflikten, medierna och medlidandet* granskade parternas propaganda och dess genomslag i framförallt tre svenska medier: morgontidningen *Dagens Nyheter*, tabloiden *Aftonbladet* och Sveriges Television största nyhetsprogram *Rapport*.²¹⁵ Resultaten – som bygger på ett antal tidsnedslag före, under, och efter konflikten – visar att två centrala aspekter av NATO-propagandan sammanföll med den dominerande diskursen i svenska medier: (1) att den jugoslaviska propagandan nästan inte alls förekom i svenska medier, (2) att NATO dominerade rapporteringen, i alla fall när det gäller karakteriseringen av de två av huvudkombattanterna i konflikten – "de goda" och "de onda" – d.v.s. den kosovoalbanska civilbefolkningen och den jugoslaviska presidenten Slobodan Milosevic. Ett "kritiskt" resonemang nyanserar så små-

ningom bilden av Kosovokonflikten allt eftersom striderna fortlöpte. Diskussioner förekom framförallt när det gällde NATOs aktioner: hur bombningarna genomfördes, faran för civilbefolkningen, och i mindre utsträckning huruvida bombningarna var en lämplig konfliktlösningstrategi.

Nohrstedt m.fl. menar att demoniseringen av Slobodan Milosevic var ett tema som genomgående fanns i de studerade svenska, norska och brittiska medierna under hela Kosovokonflikten. Fiendebilden etablerades förmodligen redan innan förhandlingarnas sammanbrott eftersom demoniseringen fanns färdig redan vid konfliktens början. Milosevic rapporteras vara ensam ansvarig för Rambouilletförhandlingarnas sammanbrott, den väpnade kampen i Kosovo, NATO-bombningarna och den etniska rensningen av kosovoalbanerna.²¹⁶ Här handlar det om att västliga ledare som president Clinton och premiärminister Blair lyckades etablera ett "tolkningsparadigm" som jämställde Milosevic med diktatorer som Adolf Hitler och Saddam Hussein.²¹⁷ Med ett sådant tolkningsparadigm behövde medierna bara fylla på med detaljer: såsom att beskriva Milosevic som det enda hindret för fred, "hjärnan bakom kriget på Balkan". Medierna anammade även NATO-ledares uttryck som "hans armé", "hans stridsvagnar" och liknande i sin rapportering.

*Det är således ingen tvekan om att NATO-propagandan är framgångsrik vad gäller att demonisera och personifiera motståndaren för att därigenom få opinionens stöd för bombningarna som medel att förhindra den etniska rensningen i Kosovo.*²¹⁸

En annan framgångsrik aspekt av NATO-propagandan i de svenska medierna utgörs av den s.k. "medlidande diskursen" – d.v.s. ett sammanhang där kosovoalbanerna framstår

som den enda etniska gruppen i konflikten som är "värdiga offer".²¹⁹ Den svenska rapporteringen under de första veckorna av konflikten dominerades exempelvis av ingående reportage om flyktinglägren i Albanien och Makedonien. Man kan "rent av tala om en mediekampanj i kosovoalbanernas favör", menar man i studien. Tabloiden *Aftonbladet* framstår som ett undantag bland svenska medier, då den redan i inledningsfasen av konflikten uttrycker farhågor om hur serbiska civila skulle kunna drabbas av NATOs bombningar och huruvida konflikten kunde sprida sig i regionen. För övrigt karakteriseras de svenska medierna av "medlidande" reportage som framställer krigets "mänskliga ansikte" i form av kosovoalbanska flyktingar. Här kan det vara på sin plats att påminna om att NATO själv ansåg att rapporteringen från flyktinglägren var god reklam eftersom den visade alliansens roll i de humanitära hjälpsatserna.

Studien bekräftar också NATOs uppfattning om att en förändring skedde i rapporteringen efter bombattacker mot de två kosovoalbanska flyktingkonvojerna i mitten av april 1999. Medierna i flera länder började nu ifrågasätta NATO-uppgifter och anta ett mer kritisk förhållningssätt till bombstrategin. Man undrade ifall bombningar verkligen var ett effektivt sätt att bekämpa etnisk rensning, ifall det skulle kunna få Milosevic att ge upp och vilka konsekvenser bombningarna egentligen hade för civilbefolkningen. Detta skedde med hjälp av rapporter om hur kriget drabbade den serbiska civilbefolkningen från korrespondenter på plats i Belgrad. Det serbiska informationsministeriet hade då börjat erbjuda västerländska journalister bussresor till bombade platser runt om i landet. Det faktum att korrespondenter kunde rapportera om bombade sjukhus, broar och annan förstörd infrastruktur bidrog till att det humanitära engagemanget breddades till att omfatta även serbiska civila.²²⁰

Inledningsvis försökte NATO framställa bombningarna som ett "kirurgiskt krig" utan civila offer. Under konfliktens gång förlorade emellertid budskapet "om de enorma ansträngningar för att undvika civila offer" trovärdighet genom återkommande rapporter om civila offer både i Kosovo och Serbien. Mediabilden av kriget förändrades – från en ensidig offerbild där endast kosovoalbanerna led till att omfatta även civila serber och kosovoserber – allt eftersom konflikten framskred. Detta gällde i synnerhet efter vapenstillståndet när kosovoserber flydde provinsen i tusentals på grund av våldshandlingar som riktades emot dem. Det är vid den här tiden UCK-gerillan började beskrivas i mindre positiva termer. Det talades till och med om en "omvänd etnisk rensning". Nohrstedt m.fl. förklarar nyhetsrapporteringen som ett resultat av mediernas logik (vilket bl. a. innebär att kriget behöver "ett mänskligt ansikte") kombinerat med NATOs informationsmässiga misstag vilket gjorde att den ensidiga fokuseringen på kosovoalbanska offer breddades till en "allmänt medlidande diskurs".

I jämförelser mellan svenska och andra länders nyhetsmedier framgår att delar av den svenska utrikespolitiska traditionen färgade av sig på mediernas rapportering, framförallt i konfliktens inledning och slutfas. Detta märktes bl.a. genom att det ryska deltagandet rapporterades med lättnad i svenska medier, och inte i de norska och brittiska nyheternas kalla-kriget-perspektiv. Dock syntes NATO-bilden av konflikten genomgående i de svenska medierna eftersom man varken ifrågasatte NATOs motiv för bombningarna, NATOs version av Rambouilletförhandlingarnas sammanbrott eller den polariserade bilden av vem som var "god" och vem som var "ond" i konflikten. NATO blev inte heller kritiserat på grundval av folkrättsliga argument, såsom t.ex. att bombningarna var ett brott mot FNs

stadgar. De svenska medierna rapporterade överhuvudtaget lite om den kontroversiella bombningarna av tv-huset i Belgrad, vilket kan tyckas märkligt eftersom bombattacken fördömdes av flera mänskliga rättighetsorganisationer som ett brott mot Genèvekonventionen.²²¹

Den svenska opinionen

När NATO inledde bombkampanjen mot Jugoslavien gjorde Sifo på uppdrag av *Aftonbladet* två opinionsmätningar: 25 mars och 31 mars 1999. Samma fråga ställdes bägge gångarna: "Tycker du det är rätt eller fel av NATO att bomba i Jugoslavien?"²²² Andelen svenskar som ansåg att bombningarna var "fel" översteg andelen som tyckte att bombningarna var "rätt" i bägge mätningarna; andelen osäkra var 27 respektive 26 procent. I den första studien svarade 41 procent att det var "fel" medan 39 procent svarade detta i den andra studien.

Enligt en annan opinionsundersökning genomförd i september 1999 av Styrelsen för psykologiskt försvar ansåg 62 procent av svenskarna att det var "rätt" av NATO att "ingripa med militärt våld i den uppkomna situationen i Kosovo", 22 procent var av den motsatta uppfattningen medan 16 procent inte kunde ta ställning.²²³ Dessa undersökningar visar på en negativ eller kluven uppfattning om riktigheten i NATOs intervention hos svenskarna i den första fasen av konflikten som förbyttes till en positiv inställning vid konfliktens slut. Det skall dock noteras att frå-

gorna skiljer sig i Sifos och psykförsvarets studier.

Vad gäller svenskarnas inställning till medlemskap i NATO visar longitudinella studier att "en viss, om än svag, tendens till ökad entusiasm för ett medlemskap" bromsades av Kosovokonflikten. I en Sifo-undersökning genomförd då NATOs flygkrig gick in på sin tredje vecka, minskade andelen svenskar som var för ett NATO-medlemskap från 32 procent några månader tidigare till 26 procent – en minskning med 6 procentenheter. Ett halvt år senare hade andelen som var för ett NATO-medlemskap åter ökat till 35 procent.²²⁴ Förändringarna i folkopinionen är i regel små men under Kosovokonflikten verkar ändå andelen svenskar som inte vill att Sverige ska ansluta sig till NATO ha ökat.

Förskjutningar i opinionsläget var heller inget speciellt för Sverige. Opinionsundersökningar visar att det fanns en negativ eller kluven inställning till bombningarna i såväl NATOs nya östeuropeiska medlemsländer som i NATO-länderna Italien och Grekland. Men även i de länder där NATO inledningsvis hade majoriteten av folket med sig, började opinionsstödet sjunka mot slutet av maj.²²⁵ Ignatieff menar att det var just det sjunkande opinionsstödet som satte press på NATO att skynda fram en lösning på konflikten.²²⁶

I projektet *Kosovokriget, medierna och medlidandet* redovisas en undersökning av svenska uppfattningar om Kosovokonflikten och mediernas rapportering av densamma. Bland totalt åtta fokusgrupper med svensk bak-

	25 mars 1999	31 mars 1999	september 1999
Rätt	33	34	62
Fel	41	39	22
Vet ej/Tveksam	26	27	16

Källor: Sifo Research & Consulting och Stütz (1999).

Tabell 1. Åsikter om NATOs intervention i Jugoslavien (procent).

grund som Olausson intervjuade (2002) var fem "ambivalent kritiska" eller kritiska till NATOs agerande i det forna Jugoslavien. Den gruppen som var tydligast positiv till bombningarna var pensionärsgruppen följt av en studerandegrupp som karakteriserades som "ambivalent Nato-positiva".²²⁷ Den grupp som uttryckte den mest kritiska inställningen mot NATO var kvinnor inom vårdsektorn:

*De kritiska kommentarerna både i dessa och de andra grupperna med svensk bakgrund handlar främst om bombningarnas destruktivitet och att FN inte hade sanktionerat Natos intervention.*²²⁸

Flera deltagare berättade om att man i början av kriget hade en klar föreställning om att Milosevic och serberna var skyldiga till allt ont och att NATOs bombningar var enda sättet att få stopp på den etniska rensningen i Kosovo. Senare hade man istället börjat tvivla, främst på ifall bombningarna var rätt metod att hantera konflikten. Denna svängning förklaras mycket av mediernas förändrade bild av kriget. Däremot var fiendebilden av president Milosevic som den onde och kosovoalbaner som konfliktens "värdiga offer" förhärskande i alla grupper förutom den med serbisk bakgrund, vilket inte heller förändrades över tid. Detta gällde både för medierapporteringen och intervjupersonernas tolkningsramar. Enligt Nohrstedts analys innebar detta att NATO-propagandan var framgångsrik på åtminstone de här två punkterna.²²⁹

Resultaten från fokusgruppsundersökningarna i Norge och Sverige skiljer sig såtillvida att de norska grupperna i större utsträckning än de svenska anslöt sig till ett NATO-perspektiv på konflikten.²³⁰ När det gäller Sveriges roll i konflikten ansåg grupperna att militärt engagemang från svensk sida var otänkbart eftersom svensk militär endast kan delta under FN-flagg. Däremot nämndes de

svenska humanitära insatserna: att Sverige tog emot flyktingar från Kosovo, understödde Röda Korsets verksamhet och skänkte bistånd till flyktingarna. I flera fall kopplar man samman denna inställning med svensk neutralitetspolitik.

I grupperna med svensk eller serbisk bakgrund var det en utbredd uppfattning att nyhetsmedierna vinklade rapporteringen till NATOs och kosovoalbanernas fördel. Några grupper resonerade om huruvida en medveten mediestrategi låg bakom rapporteringen i syfte att skapa emotionellt engagemang och medlidande. Särskilt en grupp bestående av manliga tekniker ifrågasätter de kommersiella motiven bakom fokuseringen på krigets offer. Flera grupper önskade sig mer bakgrundsinformation och uppföljningar av hur det gått för de flyktingar som förekommit i reportagen under kriget.²³¹ Grupperna med kosovoalbansk och serbisk bakgrund var överens om en sak: att de svenska medierna var "alltför osjälvständiga gentemot de amerikanska och brittiska medierna".²³²

Sammanfattning

Om man jämför medierapporteringen med de indikationer som här ges om svenska folkets mening om konflikten, är det intressant att notera att medierapporteringen framstår som NATO-positivare än opinionen. Exempelvis tog nyhetsrapporteringen knappt upp interventionens folkrättsliga grund medan opinionen ifrågasatte både den svenska neutralitetspolitiken och att NATO-bombningarna inte hade sanktionerats av FN. Flera fokusgrupper var tillika kritiska till de svenska mediernas osjälvständighet i rapporteringen om Kosovokonflikten. Tendensen från en stödjande hållning mot en allt mer kritisk inställning till bombningarnas effektivitet återfinns i både fokusgrupperna och medierna. Intressant här är att fokusgruppernas kritik

delvis stämmer överens med de serbiska intervjuade – man tvivlade på om bombningarna var rätt metod att lösa konflikten. De svenska mediernas fiendebild av president Milosevic och av kosovoalbanerna som ”världiga offer, delas också av fokusgrupperna.

Hur bör man tolka skillnaden mellan mediernas NATO-positiva rapportering och den svenska publikens mer kritiska inställning till NATOs roll i konflikten? Som nämnts inledningsvis är det synnerligen vanskligt att dra kausala samband mellan nyhetsrapportering och opinionsundersökningar. Skillnaden bör därför tjäna som en varning till beslutsfattare om problemen med att sätta likhets-tecken mellan dessa. Dagens informationsålder kännetecknas av en stark koncentration

av medieindustrier inom ett fåtal transnationella mediekonglomerat, en allt snabbare konvergens mellan press, etermedier och digital kommunikation, samt en ökad fragmentering av mediepubliker.²³³ Att de traditionella nyhetsmedierna alltmer betraktas som makteliter framgår bl.a. av informationsteknikens betydelse för nya globala rörelser, självständighetskampar, lobbying grupper, aktivister, terroristgrupper och andra kritiska röster som inte anser sig ha ett forum för sina åsikter inom det existerande politiska systemet.²³⁴ Mediepublikens fragmentering är en av de faktorer som kännetecknar dagens kommunikativa rum och som gör det svårare att förut-säga hur människor kommer att ställa sig till internationella frågor.

Fotnoter 204–234

204) Iyengar & Kinder (1987).

205) Iyengar & Simon (1994).

206) Taylor (2000).

207) Se till exempel Grundmann, m.fl. (2000).

208) De grekiska medierna var starkt anti-NATO trots landets medlemskap i alliansen. Norge och Storbritannien är NATO-medlemmar och deltog i konflikten. Se Nohrstedt, m.fl. (2000).

209) Blom & Lidell (1999).

210) Blom & Lidell (1999: 49).

211) Blom & Lidell (1999: 52).

212) *Granskaren* är utgiven av (JMG) Journalistik och Masskommunikation vid Göteborgs Universitet.

213) Jutterström (1999: 32).

214) Jutterström (1999: 33).

215) Nohrstedt, m.fl. (2002).

216) Ottosen (2002) för en redogörelse av hur serberna ställdes inför ett ultimatum under Rambouilletförhandlingarna.

217) Nohrstedt, m.fl. (2002).

218) Ibid.

219) Ibid.

220) Nohrstedt, m.fl. (2002: 10-11).

221) Human Rights Watch (2000).

222) Sifo Research & Consulting. Snabbmätning för Aftonbladet, telefonintervjuer 25 mars 1999 respektive 31 mars 1999. <http://www.opinion.sifo.se/html/publicerade/1999/3295350.html>.

223) Stütz (1999: 9).

224) Stütz (1999: 11).

225) I både Tyskland och USA sjönk opinionsstödet. Wyatt (1999). *BBC News Online* (1999), The Pew Research Center (1999).

226) Ignatieff (2000: 193).

227) Olaussons studie är citerad i Nohrstedt, m.fl. (2002).

228) Nohrstedt, m.fl. (2002:17); Olausson (2002).

229) Ibid.

230) Ibid: 22. Se Höijer (2000).

231) Ibid: 18.

232) Ibid: 19.

233) Dahlgren & Sparks (1991); Thompson (1995).

234) Castells (1996).

LÄRDOMAR FRÅN KOSOVOKONFLIKTEN

Denna studie fokuserar på begreppen *informationsoperationer* och *informationskrigföring* genom att ta fasta på den övergripande principen inom dessa, nämligen syftet av påverka mänskligt beslutsfattande. Med Kosovokonflikten 1999 som fall har studien försökt kartlägga huruvida de krigförande parterna genomförde informationskrigföring i syfte att påverka attityder och agerande hos varandra, hos respektive civilbefolkning och omvärlden.

Informationsoperationer består inte främst av nya påverkanstekniker utan är främst ett strategiskt tankesätt som går ut på att *samordna* olika militära aktiviteter till en övergripande strategi som drar nytta av dagens IT-utveckling. Att själv ha ett informationsövertag samtidigt som man på olika sätt manipulerar motståndarens och omvärldens tillgång till korrekt information är vägledande för denna strategi i krig. Mollema beskriver ett sådant förfarande:

Offensive Info Ops is primarily aimed at influencing the decision-making, belief, mind and will of the opponent, in order to reduce his will and ability to decide and fight, and to disturb the decision-making process so incorrect decisions are made. To influence the adversary's information flow, means for instance deception, disturbance and/or delay of information flows, information overload, increased uncertainty (e.g. by affecting integrity) and Psychological Operations (Psy Ops) can be used. The Info Ops targeting can be directly aimed at the politico/military decision-making unit and/or indirectly to the

*public opinion (the 'society') behind the decision-making unit.*²³⁵

I inledningskapitlet betonades att begreppen informationsoperationer och informationskrigföring ska ses mot bakgrund av två utvecklingar, dels de alltmer sammanflätade militära och civila informationssystemen, dels svårigheten att avgränsa det militära slagfältet från det civila samhället. Man kan se både positivt och negativt på informationsrevolutionen. Klart är dock att utvecklingen ger konsekvenser för såväl nationell och internationell lagstiftning (bl.a. folkrätten och krigslagar), för vad som betraktas som nationella hot, som för graden av samarbete mellan militära och civila organisationer.²³⁶ Ett av problemen som aktualiserades under Kosovokonflikten 1999 är exempelvis var gränsen går mellan civila och militära mål. Hur mycket av den civila infrastrukturen kunde t.ex. anses som legitima militära mål? Det faktum att olika länder inom NATO delvis hade olika syn på vad som var legitima mål i Kosovokonflikten tyder på att olika tolkningar av folkrätten kan orsaka problem i framtida koalitionsbildningar.²³⁷ Det är viktigt inte minst med tanke på att framtida motståndare kan komma att utnyttja nyhetsmedierna och demokratiska förhållningsregler som spjutspetsar för att slå in kilar mellan beslutsfattare och opinionen i olika länder.

Huvudparten av studien fokuserar på de delar av informationskrigföringen som har betydelse för mediekonsumenternas och be-

slutsfattarens bild av Kosovokonflikten. Dessa aktiviteter inordnades under begreppet *perceptionsstyrning*. Perceptionsstyrning handlar om att påverka "känslor, avsikter och verklighetsbild" hos olika aktörer bl.a. genom att välja ut och föra fram viss information och hindra annan information. Med utgångspunkt i Dearths perceptionsstyrningsbegrepp har följande aspekter av parternas informationskrigföringsinsatser under Kosovokonflikten diskuterats: mediehantering, psykologiska operationer, Internetanvändning och avsiktlig vilseledning.

Framgångar och bakläxor

I det andra kapitlet undersöktes hur informationsoperationer kom till användning under Kosovokonflikten. NATOs krig mot Jugoslavien våren 1999 var den första konflikten där flera länder hade begreppet informationsoperationer i sina militära doktriner. IO-doktrinen var vid konfliktens inledning i princip en pappersprodukt hos NATO, USA och Storbritannien men sades vara ett revolutionerande strategiskt sätt att tänka. Varken USA, NATO eller Storbritannien hade hunnit integrera ett IO-tänkande i sina existerande militära och politiska strukturer, varför det inte heller blev någon reell del av planläggningen inför Kosovokonflikten. En del informationskrigföringsinsatser genomfördes under Kosovokonflikten men dessa ledsagades inte av en övergripande strategi utan var att betrakta som *ad hoc* lösningar.

De generella problem som aktualiserades i samband med alliansens första offensiva militära aktion hade av uppenbara skäl även påverkat NATOs möjlighet att föra informationskrigföring. Bland dessa pekar NATO-länders egna utredningar på inkompatibla militärkommunikationssystem länderna emellan, problem mellan de militära och politiska grannarna av NATO, de krångliga beslutkedjorna,

NATOs brist på egen underrättelseverksamhet samt oklarheter och meningsmotsättningar vad gäller bombkampanjens genomförande.

När det gäller den faktiskt genomförda informationskrigföringen ansågs ledningskrigföringen ha varit den mest framgångsrika. NATO hävdar att de förstörde sambandet mellan ledning och stridande förband, och inriktade sina attacker på att oskadliggöra det serbiska luftförsvaret. De mest framgångsrika fysiska attackerna var de omfattande bombningarna av kommunikations- och elsystemen. De s.k. grafitbombningarna av jugoslaviska elinstallationer ansågs särskilt lyckade eftersom de dessutom hade en psykologisk påverkan. Ett mindre lyckat försök att kombinera fysisk informationskrigföring med psykologisk påverkan var däremot NATOs attack på den serbiska (RTS) TV-stationen i Belgrad. Avsikten var att visa NATOs makt över den serbiska regeringen genom att slå ut "det serbiska propagandamaskineriet". 16 civila dödades i attacken och NATO anklagades för brott mot Genèvekonventionen. Dessutom vände den jugoslaviska regeringen nederlaget till något positivt genom att se till att RTS var tillbaka i eteren bara fem timmar efter attacken.

Trots att militära kommunikationssystem slogs ut lämnades många tele-, mobil-, dator- och Internetsystem relativt intakta. Officiella NATO-förklaringar till att hålla Internet öppet var dels oron för att åtgärderna skulle vara ett brott mot internationell lag, dels att det serbiska folket, via Internet, skulle få en sann bild av krigsförbrytelseerna i Kosovo. Andra förklaringar som förekommit är att NATO behövde den tekniska infrastrukturen för att utföra nätverksattacker eller för kommunikationsavtappning i underrättelsesyfte. Senare under konflikten hotade USA dock Jugoslavien med två åtgärder på Internetområdet: dels att helt utestänga Jugoslavien från Internet och dels ekonomisk krigföring

genom att slå till mot utvalda regeringsmedlemmars utländska bankkonton. Det förra motiverade Jugoslaviens främsta Internetleverantör Eunet.yu att kräva en skärpning av de s.k. "Netiquette-reglerna" i landet, medan det senare ansågs utgöra ett alltför farligt prejudikat vars legala konsekvenser var svåra att förutspå.

Vad kan man lära av NATOs mediehantering?

Utifrån NATOs perspektiv anses hanteringen av nyhetsmedierna ha varit en av de mindre lyckade aspekterna av informationskrigföringen under Kosovokonflikten. Det främsta skälet är att NATO inte hade prioriterat medierna i sina förberedelser. Detta resulterade bl.a. i att presskontoret var oförberett på den typ av medieoperation som krävdes när den samlade journalistkåren ansatte Brysselhögkvarteret. Efter ett missriktat bombanfall mot två kosovoalbanska flyktingkonvojer omkring tre veckor in i konflikten komprometterades NATOs trovärdighet allvarligt inför medierna. Presskontoret hade redan tidigare haft svårigheter med att få fram snabb och korrekt information i lägen då jugoslaviska civila drabbades av bombningar. Problemen blottade brister i den interna kommunikationen mellan de civila och militära grenarna inom NATO och mellan USA och NATO-högkvarteret. Dessutom var presskontoret starkt underbemannat, vilket fick till följd att en "snabbinsatsstyrka" av amerikanska och brittiska politiska kampanjledare ryckte in och förstärkte NATOs "media operations".

En av presskontorets huvudsakliga mediestrategier var att *ockupera etern* med egna budskap, vare sig det handlade om nya händelser eller om enklare bakgrundsinformation. I bägge fallen håller man journalister upptagna vilket ökar möjligheten att sätta dagordningen med egna teman, budskap eller intervju-

tillfällen samtidigt som man utnyttjar mediernas svaghet för "det senaste" genom att alltid erbjuda "något". Innan personalförstärkningen hade man vare sig haft möjlighet att bevakade de serbiska medierna, eller de debatter som pågick i medierna i medlemsländerna där opinionen var negativ mot NATO. Presskontoret såg dessa två brister som allvarliga eftersom de serbiska medierna var viktiga informationskällor. De tjänade dels som "tidiga varningssignaler" om att civila hade skadats av NATO-bomber, dels fick NATO inblick i hur den jugoslaviska regeringen använde medierna till sin fördel, d.v.s. "hur Milosevic tänkte". NATOs presskontor ansåg att bristen på kunskap om motståndaren var en allvarlig spricka i förberedelserna för att bemöta den jugoslaviska propagandan. En annan brist som delvis åtgärdades efter personalförstärkningen var bevakningen av vad som diskuterades i vissa av medlemsländernas massmedier. Eftersom detta var ett "allianskrig" var det inte bara nödvändigt att anpassa sitt budskap efter nationella förutsättningar (och bemöta olika typer av mediekritik), utan det var också viktigt att kontrollera mediernas bild av alliansen, så att den inte skulle inge hopp för motståndaren.

Utvisningen av den kosovoalbanska befolkningen till grannländerna ansågs vara något av en "guldgruva" för NATOs mediehanteringsstrategi. Omfattningen av flyktingkatastrofen och NATOs humanitära insatser framhölls i ett försök att återupprätta NATOs rykte som "den goda". Den mänskliga sidan av kriget appellerade till mediernas inneboende logik och nyhetsvärderingar. Flyktingarna ansågs vara de enda alternativa källorna till NATOs presskonferenser för att få reda på vad som hände inne i Kosovo. Samtidigt upplevde NATO att presskontoret – på grund av den sena starten och de tidiga misstagen – oftast befann sig på defensiven i konflikten.

Detta berodde till stor del på att Jugoslavien utnyttjade tillgången till medierna vid varje missriktad bombattack. Idag finns det hos NATO en handlingsplan för presskontoret redan då en kris är under uppsegling. Mediehantering har även integrerats i NATOs krishanteringsövningar.

Uttalanden om att Kosovokonflikten var ett "cyberkrig" eller "det första nätkriget" är överdrivna. Även om aktivism och hacktivism förekom i ganska stor utsträckning under konflikten var dessa inte regisserade eller samordnade från officiellt håll, varken hos Jugoslavien eller hos NATO. Hacktivisterna bidrog dock till att öka rädslan för, och uppmärksamheten kring, intrång i känsliga datorsystem. Hacktivisternas attacker riktades mot officiella webbplatser (hos båda krigförande parter). Deras "vapen" var förvanskning av innehåll, datorvirus, DOS-attacker, överbelastningsattacker, samt utslagning genom "pinging", d.v.s. få en dator att automatiskt ringa upp andra datorer.

NATOs presskontor ansvarar för alliansens webbplats, men den generella inställningen där är att Internet hade liten betydelse när det gällde att sprida NATOs budskap jämfört med de traditionella medierna. Det tyder på att NATO inte tagit lärdom av Internets betydelse för att organisera motstånd, släppa fram kritiska röster och påverka andra medier. Trots att Internet ännu inte är lika utbrett som exempelvis televisionen, är det mycket som tyder på att såväl den demokratiska oppositionen inom Jugoslavien som västerländska NATO-kritiker i stor utsträckning använde sig av Internet. Visserligen bestod dessa användare av en ekonomisk och utbildningsmässig elit, men enligt medieforskaren Philip Taylor är det just till en sådan elit man behöver rikta in sina budskap:

It [Internet] consisted of opinion-makers, people who were in a position to influence much larger numbers of people, and the very type of people who would want to get the story behind the story, for which the Internet is an invaluable tool. As such, this was a significant target audience for anyone battling for access to hearts and minds about the rights and wrongs or any given issue. The Serbs realized this, but not NATO.²³⁸

Det NATO försummade var att de nätverk som uppstår på Internet i sin tur kan påverka mediedebatten i andra länder. I Jugoslavien visade det sig att det var just de oppositionella krafterna (bl.a. Otpur) som var aktiva på Internet vilket hade stor betydelse när det gällde att få bort Slobodan Milosevic från makten hösten 2000. Om NATO hade som mål att försvaga president Milosevics ställning borde man vänt sig direkt till de krafter som kunde tänkas motarbeta hans politik. Internet hade med fördel kunnat utnyttjats i sådana kampanjer.

Vad kan man lära av NATOs PSYOPS?

I likhet med hanteringen av medierna verkar NATO ha kommit igång sent med både PSYOPS och vilseledningsoperationer. Traditionella psykologiska operationer leddes av amerikanska PSYOPS-styrkor och genomfördes i relativt stor omfattning några veckor in i bombkampanjen. Strategisk vilseledning lär knappast ha förekommit. Däremot utnyttjades operationell och taktisk vilseledning, t.ex. i form av att NATO tog sig in i serbiska luftförsvarsdatasystem med vilseledande uppgifter.

De PSYOPS-metoder som kom till användning under Kosovokonflikten var spridning av flygblad över jugoslavisk territorium, och etermediesändningar från flygplanet EC-130E

”Commando Solo”. Enligt PSYOPS-doktrinen är det viktigt att aktiviteter skraddarsys för varje enskild operation. Det är även avgörande för framgången att man identifierar utmärkande egenskaper för olika målgrupper och att man utformar teman och förpackar och sprider budskapet på rätt sätt. Defense Science Board Task Force underkänner NATOs PSYOPS-insatser på en rad punkter: tv-sändningar nådde inte de avsedda målgrupperna med tillräckligt bra kvalitet, de utsända programmen och produkterna var undermåliga, PSYOPS-styrkornas kontakt med underrättelseorganisationerna måste bli bättre liksom förståelsen för medierna och medieproduktion.²³⁹ I ett tidigare avsnitt poängterades det att budskapen i PSYOPS-flygbladen var påfallande lika budskapen riktade till de internationella medierna från presskontoret i Bryssel, vilket tyder på bristande kunskap om den serbiska kulturen.

Vad kan man lära av Jugoslavien?

Enligt samstämmiga uppgifter hade NATOs budskap ringa effekt på den serbiska befolkningen som stod enade mot bombningarna. Detta berodde på flera faktorer: förutom de bristfälliga distributionsvägarna och de amatörmässiga produkterna, koordinerade man inte budskapen med övriga delar av den militära operationen. D.v.s. att bombkampanjen inte var utformad så att den förstärkte NATOs budskap utan ibland upplevdes de motsäga varandra.

Ett annat skäl till det kompakta NATO-motståndet var att Jugoslavien tillämpade en sträng censur vilket hindrade oppositionella och oberoende medier från att arbeta. NATO bekämpade även de regeringskontrollerade medierna genom att bomba jugoslaviska antenmaster och byggnader (radio- och tv-sta-

tioner). Men när de regeringsstyrda medierna slogs ut tog man helt enkelt över de oberoende mediernas resurser. Den jugoslaviska regeringen lyckades alltså kringgå NATOs försök att slå ut serbisk mediedominans.

De serbiska medierna lyckades även med att vända uppmärksamheten från den serbiska militära och polisiära krigföringen i Kosovo och istället fokusera på ”det civila motståndet” i form av protestaktioner både i Serbien och i omvärlden, rockkonserter, och mänskliga sköldar på broar och fabriker. Genom att fokusera på befolkningens taperhet och bilden av sig själv som offer (*We are all targets*) samt på en välbehållen serbisk armé, lyckades man ena ett i grunden splittrat samhälle. Det här måste dock betraktas i ljuset av tio års serbisk medie-rapportering vars inriktning varit att framställa omvärldens inblandning i Balkankonflikterna som i grunden anti-serbisk.

NATOs försök att nå den serbiska befolkningen med sina budskap kom igång först veckor efter det att bombningarna inleddes. Enligt de serbiska journalister, akademiker och NGO-representanter som intervjuades inom ramen för denna studie framstod budskapen som motsägelsefulla. Samtidigt som man hävdade att det endast var den serbiska regeringen som skulle bestraffas, ökade anfällen mot den serbiska infrastrukturen. Kritiker ifrågasatte NATOs val av bombmål eftersom flera ansågs sakna militärt värde. Vidare ansåg de intervjuade att NATO jämväl ”kunde föra propaganda”. Det fanns, enligt dem, rena felaktigheter i NATOs nyhetsrapportering, t.ex. de uppgifter som dryftades om antalet döda och flyende kosovoalbanser, information om infrastrukturbombningarna som i själva verket gick stick i stäv mot löftet om att undvika civila offer, det ensidiga kosovoalbanska perspektivet m.m. Den jugoslaviska regeringens försvarstaktik var främst percep-

tionsmässig – vilseledning, psykologiska operationer och mediehantering. Man utnyttjade NATOs ömma punkt – oenigheten mellan medlemsländerna – genom att försöka påverka den internationella opinionen via nyhetsmedierna.

Sverige på åskådarplats

Vad gäller de svenska nyhetsmedierna speglade dessa i huvudsak NATOs bild av konflikten. Dock inte i samma utsträckning som medier i NATO-medlemsländerna Norge och Storbritannien. Olikheterna länderna emellan avgörs nästan helt och hållet av hur kritiska medierna i ett visst land var mot NATOs aktioner och inte så mycket vad man ansåg om Jugoslavien. Svenska medier använde sig i hög grad av NATO-källor, och framförallt engelskspråkiga källor. Vare sig NATOs version av Rambouilletförhandlingarnas sammanbrott, de skäl man anförde för att bomba Jugoslavien eller NATOs humanitära motiv till interventionen ifrågasattes av de svenska medierna. Interventionens överensstämmelse med folkrätten och bristen på FN-mandat togs inte heller upp i nämnvärd utsträckning.

I likhet med internationella medier återgav de svenska nyhetsförmedlarna NATOs mediehanteringsmisstag och rapporteringen blev successivt mer kritisk. Det berodde delvis på att den sista fasen i bombningarna, där man riktade sig mot infrastrukturella mål, sammanföll med fler rapporter av missriktade bombattacker med civila offer. Detta bidrog till att förstärka uppfattningen i Sverige om att bombningarna var till mer skada än nytta. Nohrstedt m.fl. visar att mediekritiken innebar en utvidgning av det de kallar "medlidandedis kursen" från att enbart omfatta kosovoalbaner till att också omfatta de serber som drabbades av kriget. Mediernas förkärlek för det känslomässiga och dramatiska i mänsk-

ligt lidande kombinerat med NATOs informationsmässiga misstag och Belgrads iver att visa upp civila offer, bidrog till en ökande kritik mot NATOs militära strategi.²⁴⁰

För att kunna säga något om den svenska allmänhetens inställning till Kosovokonflikten användes några indikatorer. Dessa måste dock tolkas försiktigt eftersom det i ena fallet handlar om "snabbmätningar" och i andra fallet om en fokusgruppsstudie med ett begränsat urval. Båda indikatorerna visar på en kluven eller ambivalent negativ inställning till NATO-bombningarna (förutom i den kosovoalbanska gruppen). I den mån de svenska fokusgrupperna tyckte att Milosevic bar skulden till den uppkomna situationen, att något måste göras och att NATOs beslut att intervensera inledningsvis var rätt, började man tvivla allt eftersom konflikten fortskred. Nohrstedt, et. al. förklarar detta med mediernas fokusering på det mänskliga lidandet, de missriktade bombattacker som drabbade civila, samt bombkrigets långvarighet. Kritiken mot NATO hade att göra med den förstörelse bombningarna orsakade, tvivel på att det var rätt sätt att lösa konflikten samt att interventionen inte sanktionerades av FN. Dock säger Nohrstedt, m.fl.: "Det ska också noteras att de centrala elementen i propagandan från Natos sida, d.v.s. fiendebilden av Milosevic och att kosovoalbanerna var det "värdiga offret" konflikten, knappast förändrades över tid".²⁴¹

Slutsatsen är att den svenska nyhetsrapporteringen hade betydelse för hur dessa människor ställde sig till Kosovokonflikten, dock är inte heller dessa helt samstämmiga. Fokusgruppernas svar tyder på att svensk humanitärhjälp, den traditionella svenska utrikespolitiken och alliansfriheten i högre grad uppmärksammades av publiken än i medierna. Det är anmärkningsvärt att de folkrättsliga

aspekterna av kriget och svensk alliansfrihet förekommer hos publiken men inte i lika hög grad hos medierna. Man bör med andra ord vara försiktig med att härleda opinionen ur medierapporteringen.

Sammanfattningsvis kan man konstatera att de aspekter av NATOs informationskrigföring som hade att göra med bilden av kriget – perceptionsstyrningsaspekterna – inte var lika framgångsrika som den fysiska informationskrigföringen. Jugoslaviens försvar bestod i att sprida och gömma sina vapen, militär vilseledning och att belysa NATO-bombningarnas skadliga konsekvenser. Detta gjorde att Kosovokonflikten väckte blandade känslor hos tv-publiker på åskådarläktaren. Strategin om att överväldiga med fysiska metoder istället för att försöka påverka motståndarens "känslor, avsikter och verklighetsbild" – tillsammans med de politiska, ekonomiska, kulturella och mediala processerna i det omgi-

vande kommunikativa rummet – tycks inte ha fått fotfäste hos NATOs beslutsfattare.

Om NATOs presskontor dragit lärdom av nödvändigheten av att utveckla skilda budskap till olika publiker är det lite som tyder på att den amerikanska regeringen dragit samma lärdom. I kriget mot Afghanistan (oktober – december 2001) verkar inställningen ha varit att hålla fast vid de egna budskapen istället för att försöka bemöta kritikernas argument. Kosovokonflikten visade att allianskrig kräver att hänsyn tas till flera medier och publiker än de egna. För svenska beslutsfattare är det viktigt att notera dels att medieopinion och publikopinion skiljer sig åt på avgörande punkter. För även om medierna tenderar att koncentrerar sig på det spektakulära, särskilt med inriktning på mänskligt lidande, har publiken varken glömt bort de politiska ståndpunkterna eller folkrätten.

Fotnoter 235–241

235) Mollema (1999: 124).

236) Mollema (1999: 118-130).

237) Ignatieff (2000: 1999); Muuse (1999: 287-288).

238) Taylor (2000b: 40). Författarens klammer.

239) Defense Science Board Task Force (2000). Se också Arkin (1999); Kjell (2001).

240) Nohrstedt, m.fl. (2002).

241) Nohrstedt, m.fl. (2002:23).

THE STRUGGLE OVER THE INFORMATION SPACE IN NATO'S WAR FOR KOSOVO

By Kristina Riegert*

Summary

In this increasingly globalised world of instant financial transactions, where state sovereignty is increasingly undermined and where a plethora of media channels opens new communication possibilities for civic activists, lobbying groups, international organisations – as well as for terrorist groups – the Information Age brings new challenges. *Information Operations* is a concept that has only been incorporated into the military doctrines of the US and NATO in the late 1990s. While the activities gathered under the concept of Information Operations are not new, the attempt to co-ordinate and integrate them into an overall strategy that utilises the rapid advances in information and communications technology is part of what is often referred to as a “revolution” in military affairs.

The *US Joint Publication 3-13* defines Information Operations broadly as, “actions taken to affect adversary information and information systems while defending one’s own information and information systems”. The type of information systems referred to here include everything from computer-based systems, electronic information systems to human deci-

sion-making processes. *JP 3-13* also stresses that there are “no fixed boundaries in the information environment. Open and interconnected systems are coalescing into a rapidly expanding global information infrastructure”. The existence of a global information infrastructure²⁴² means that there is not one battlefield, but many, and these include civilian and commercial sectors of societies. The issues that IO doctrine raises are thus not only the interdependence between military and civilian sectors of societies (and the need for increased co-operation), but the intertwining of national and international information environments (and the legal issues this entails). It is strange, then, that the ultimate target of information warfare, namely human decision-making processes, should get such short shrift in US and NATO Information Operations doctrines. Little is said, for example, about the role of public information systems, although the media can be a decisive factor for whether political objectives are obtained.²⁴³

The purpose of this report is to present and analyse the perceptual aspects of Information Operations/Information Warfare through the

* Kristina Riegert has a PhD in Political Science and is Lecturer at the Department of Media and Communication at Södertörn University in Stockholm, Sweden.

prism of its ultimate goal – human decision-making processes. Using the NATO bombing of Yugoslavia in March-June 1999 – here called the “Kosovo conflict” – as a case study, the report maps the extent to which the parties to the conflict invoked the perceptual aspects of Information Warfare in their struggle to influence one another’s attitudes and behaviour, as well as the media and public opinion in different countries. The report concludes with a discussion of the lessons learned and not learned from the Kosovo conflict.

The report operationalises the perceptual aspects of IO/IW by gathering such activities under Dearth’s (2000) conceptualisation of *Perception Management*, which includes the military disciplines of Public Affairs, Public Diplomacy, Psychological Operations, Deception and Covert Action. Perception management concerns using or withholding information that will influence leaders’ and “foreign” audiences’ emotions, motives and objective reasoning.²⁴⁴ The ultimate goal of IO, says Dearth, is to shape the “Information Space” to one’s own advantage. This report was written under the assumption that one of the main “shapers” of the Information Space is the international and national news media. Since one of the weapons of asymmetric warfare has been to use the news media and morally defined rules of engagement as spearheads in an attempt to drive a wedge between democratic decision-makers and public opinion, the Kosovo conflict provides an interesting case study.

Perceptual Aspects of NATO’s Information Warfare in the Kosovo Conflict

NATO’s military strikes on Yugoslav territory began 24 March 1999 and lasted for 78 days, ending officially on 10 June. Prior to the campaign, only the US had a developed IO doctrine.²⁴⁵ NATO’s Military Committee presented a framework policy (MC-422) for Information

Operations that was approved by the North Atlantic Council just three months before the strikes began in 1999.²⁴⁶ Thus, when the Kosovo conflict began, neither the member states nor NATO itself had integrated IO strategy into their military structures or operational environments. Furthermore, as the Defence Committee of the House of Commons noted:

*An effective information operations campaign by NATO would have required an integrated political-military effort. At all levels from grand strategy, through doctrine, training and resourcing to intelligence support information operations were not adequately incorporated into national or Alliance planning.*²⁴⁷

To be sure, NATO used IO weapons during the Kosovo conflict – among them, Command-and-Control Warfare (C2W), electronic warfare, psychological operations, public information and public diplomacy. These were not, however, planned and co-ordinated at the strategic level as envisioned by IO doctrine, but implemented *ad hoc*, as the situation arose. According to British government reports and parliamentary inquiries, there were a number of successful IO-related attacks on Yugoslavia’s air defence systems, communication lines, and mass media systems.²⁴⁸ The electromagnetic (graphite) bombings of power plants and transformer stations were considered by observers and military analysts to be among the more successful attacks. The periodic blackouts caused by bombing became more and more frequent and made repairs increasingly difficult. The attacks were effective from both a physical and a psychological point of view – they not only blocked computers (including military systems), but also greatly inconvenienced the civilian population, which put pressure on the Yugoslav government.²⁴⁹ Yet, as Hubbard points out, “IO and IW target

the cognitive processes of the adversary's decision-makers to shape their behavior to conform to the security interests and desires of the US and its allies".²⁵⁰ The extent to which the Yugoslav leadership was affected by these attacks has been difficult to evaluate.

The term *media management* used in this report encompasses what military doctrine calls Public Affairs/Information and Public Diplomacy. That is, the strategies, activities and routines used by the political and military leaderships to convey information internally and externally, i.e. to the media and the public, so that the preferred message is received. The focus in this study is on the civilian-dominated NATO Information Office and its media operations, not on NATO's military Public Information Officers, since the focus of media coverage during the Kosovo conflict emanated from the former rather than the latter.²⁵¹

NATO's media management during the Kosovo conflict is often considered one of the less successful aspects of this Information War. In fairness, this was largely due to the fact that this was the first war of its kind – 19 member states, 19 national media and 19 spheres for public opinion constitute a mammoth task for which NATO had no preparedness. The NATO media operation was very much trial *by* error; it became more adept as the conflict progressed. NATO's main problem was that its credibility was compromised in mid-conflict – a significant problem since the success of media managing "depends significantly on the ability to maintain absolute credibility."²⁵²

NATO's credibility was questioned after some 70 Albanians were killed in the bombing of two refugee convoys near Djakovica on 14 April 1999. Following days of accusations, evasions, and conflicting information, NATO finally admitted responsibility. A team headed by Prime Minister Blair's Press Secretary Alas-

tair Campbell and President Clinton's speech-writer Jonathan Prince, was brought in to reorganise and reinforce the Information Office. Former NATO spokesman Jamie Shea likened the new organisation to a political campaign with seasoned professionals monitoring the media around-the-clock.²⁵³ The team increased the number of personnel, improved co-ordination between the military and political arms of NATO, and between the NATO capitals, so that the Allies would be seen to be speaking "with one voice".²⁵⁴ Shea summarised the functions of the newly renamed Media Operations Centre as follows:

- Occupying the space: being on the air constantly with briefings, interviews, speeches;
- Planning events for the media: press conferences, interviews, trips to refugee camps;
- Coordinating external activities and deconflicting;
- Media Monitoring: in the Allied countries and in Yugoslavia;
- Rebuttals and replies;
- SHAPE liaison: information to and from the military arm of NATO; and
- Writing and placing debate articles, research, and analysis.²⁵⁵

The strategy of occupying the media space with one's own message appears to be one of the lessons learned from the Gulf War, one major element of which was "feeding the media". Occupying the space increased NATO's chance of setting the agenda with its own stories and themes since it kept journalists busy, giving them less time to dig up other stories, and played to the weaknesses of 24-hour television news by exploiting the thirst for the latest "twist" in the story.

Prior to the convoy incident, NATO had no possibility of monitoring the Serb media, no resources to monitor the media in member

countries, or to fully co-ordinate the media message among national governments. Due to the continuing problems of getting information from the military, and the international media's access to events on the ground in Serbia, Serb media monitoring became an "early warning indication" that civilians were involved in a NATO attack. Secondly, the lack of Serb media monitoring meant that it was difficult to quickly respond to Serb claims with rebuttals and disclaimers, which gave the adversary the advantage of time.

The Media Operations Centre was meant to improve information delays between the political and military arms of NATO, and between NATO headquarters and the Pentagon, but the MOC continued to have difficulty obtaining correct and timely information from the military, in particular due to US restrictions on the release of information.²⁵⁶ More successful was the co-ordination between the national governments, which consisted of a number of daily conference calls and the simultaneous release of the same material and message. One of the lessons learned by NATO was, thus, that deployment of a crisis management team, including a dramatic increase in personnel, was required at the first sign of a crisis and that the media needed to be integrated into NATO exercises.²⁵⁷

The Internet and the Battle for Public Opinion

In order to win a "media war" three types of opinion are important: domestic opinion, adversary opinion and allied opinion/world opinion. NATO considered allied opinion problematic since opinion was predominantly negative in Italy and Greece as well as in some of Yugoslavia's neighbouring countries. One of the tasks of the office was to contribute debates to the press by sending in Op-Ed. pieces and letters to the editor, but these informa-

tion efforts were focussed on the larger alliance partners such as the US, the UK, France and Germany. One of the lessons learned by the spokesman's office was, thus, that public opinion had to be mobilised differently in different countries due to historical, political and cultural factors, and that specific media campaigns had to be devised in specific national settings.²⁵⁸

Adversary opinion – that of the Yugoslav government, its soldiers and civilians – was important for a number of reasons, not least of which was the prospect of undermining support for the government, thereby shortening the conflict. In this respect, the NATO Information Office the overwhelming show of force and destruction, which aired nightly on satellite channels such as CNN, BBC World and Sky News, would convince the Yugoslav leadership that there was no hope of winning. This was under girded by messages that the Alliance would remain firm, and would see the campaign through until its demands were met. However, due to early news reports of divisions between NATO governments and to negative public opinion in some NATO countries, there is little evidence that this had any influence. President Milosevic's strategy was to enlist Russian aid, while waiting and hoping that the images of the war would turn public opinion, and the "wobbly" Alliance members, against the war.

NATO used traditional PSYOPS tactics, such as EC-130E "Commando Solo" radio and television broadcasts, and leaflets in an effort to influence civilians and soldiers throughout Yugoslavia. These had little effect on the Serb population, due to technical problems as well as content factors.²⁵⁹ According to Collins, the leaflets "betrayed an astonishingly shallow knowledge of the political and cultural dynamics of the region."²⁶⁰ For their part, the NATO Media Operations Centre considered it 'im-

possible" to influence Serb opinion since it could not gain access to the Serb media to present its case. Television and radio were considered the best media for reaching the international "masses". The Internet was never considered a viable tool for influencing Serb or international opinion, because one's message does not 'get out' there.²⁶¹ This was claimed despite the fact that NATO spent considerable time refuting rumours spread on the Internet, for example that it was planning to use bacteriological warfare against Yugoslavia.

This casual attitude toward the Internet is interesting in light of the rush to call the Kosovo conflict the first Internet war. Although the Internet was not especially widespread in Europe, and even less so in Yugoslavia, those who did use it for information-gathering, debating and criticising the war comprised an economic, educated and influential elite. Academics, radical Western critics as well as anti-Milosevic opposition voices formulated a critical discourse on aspects of the war, not found in the mainstream media. They questioned NATO's motives, its military strategy, the legality of the intervention, and the regional and environmental consequences of the conflict. Taylor says of the Internet, "this was a significant target audience for anyone battling for access to hearts and minds about the rights and wrongs or any given issue. The Serbs realized this, but not NATO".²⁶² If one of NATO's goals was to weaken President Milosevic's power position, then it was negligent not to attempt to address this audience.

The extradition of hundreds of thousands of Kosovo Albanians to neighbouring countries at the start of the Kosovo conflict was a gift dropped into the lap of NATO's Information Office. Fortunately, NATO's civil-military co-operation (CIMIC) efforts to convince Yugo-

slavia's neighbours to at least passively support Operation Allied Force succeeded, and NATO literally took over the co-ordination of aid and relief efforts, its soldiers building the roads and facilities for the refugee camps. The NATO Information Office used this to revive its image as the "good guy" – the strategy being to shift the focus from NATO's military tactics to the humanitarian crisis.²⁶³ From here the media could demonstrate NATO's humanitarian efforts, and the evil of the Serb "military machine" as well as justify the bombings in one fell swoop.

The View from Yugoslavia

NATO failed to persuade the Yugoslav population of the righteousness of its cause. From a Serb perspective, this failure was not only due to the unconvincing form and content of the messages aimed at the population, but also to a lack of co-ordination between the messages and the development of the bombing campaign. The campaign was not designed in such a way as to strengthen these messages, but instead appeared to contradict them. Secondly, there was very little attempt to create identification between NATO and the civilian population in Yugoslavia.

NATO's main messages were that every precaution was being taken to avoid civilian casualties, and that NATO had no quarrel with the Serb people. Yet, as the campaign dragged on, infrastructure targets were hit with increasing frequency, incurring major environmental damage and recurrent electrical blackouts that threatened the water supply. No attempt was made to justify the targets chosen, such as the heavy attacks on Novi Sad in Vojvodina, and the bridges in the northern part of the country.²⁶⁴ Furthermore, NATO waited until mid-April to bomb targets associated with the

Milosevic regime and its political and business allies, although the campaign was said to be directed primarily at the government.

Independent Serb journalists, academics and civil rights organisers monitored international news organisations on a regular basis, either by satellite television, radio or the Internet. One of the most trusted sources of information was *Radio Free Europe's South Slavic Programming*.²⁶⁵ The international media, such as CNN, *Sky News* and BBC, were considered trustworthy, but biased toward NATO for the following reasons: personal animosity towards Jamie Shea, misleading and false information, exaggerated statistics on missing and dead Kosovo Albanians, and the feeling that the media saw only the Kosovo Albanians as victims in the conflict. The Serb perspective in Western media outlets was represented solely by those repeating the government line, excluding other Yugoslav views that presented other types of arguments against the bombing.

Key to understanding the Yugoslavian information environment is the media landscape and the coverage during the conflict. In October 1998, the Yugoslav government imposed a Draconian Law on Public Information, which effectively muzzled the independent media. This preceded a crackdown on media organisations in the months leading up to the conflict. When the bombing began in March 1999, the Serbian Information Minister Aleksander Vucic introduced war censorship. This included detailed instructions on close daily contact with the Information Ministry, and on what aspects of the war were to be highlighted or played down.²⁶⁶ When NATO tried to eliminate the government-controlled Yugoslav media system, it lost propaganda points in the process. Broadcasting repeaters, transmitters and communication facilities were frequent targets, but when these were bombed the

government simply took over those belonging to the independent media. Thus government-controlled *Radio and Television Serbia (RTS)* was back on the air within hours of the NATO bombing of its main Belgrade building.

What did the Yugoslav media report? One of the narratives dominating RTS news coverage was the infrastructure targets hit, especially when these were schools, factories, hospitals and bridges. While RTS was the main media source for target reports, much of this information was supplied by spontaneously and independently organised radio amateurs and civil defence centres.²⁶⁷ A content analysis of the main evening news programme on RTS, *Dnevnik 2*, revealed that 40% of the coverage during the 78-day campaign consisted of civilian or government "resistance to NATO".²⁶⁸ These news items dealt with activities such as protest marches, the "We are all targets" slogan and accompanying bulls eye, the "defence of the bridges" campaign, rock concerts, interviews with refugees from Kosovo, activities in the bunkers and the ways in which the government was aiding the population. Incidentally, the bulls eye slogan, the rock concerts, the protest activities and "human shields" on the bridges were either organised or usurped by the government or the local authorities, and filmed for television. These may thus be called Serb psychological operations.²⁶⁹

One-quarter of the news coverage on *Dnevnik 2* dealt with negative reactions world-wide – protests against the bombing in other countries and statements against the war by international celebrities or politicians. There was little coverage of the military activities in Kosovo and, needless to say, little concerning the humanitarian situation in the province. Those fleeing from the province, when shown, were said to be fleeing from NATO's bombs.

Thus, the focus of government-controlled media was on the infrastructural targets, the resistance of Yugoslavia, and the support of “the entire world” against NATO.²⁷⁰

The Yugoslav media exploited the opportunities provided by NATO misinformation and collateral damage episodes: for example, when NATO said that Kosovo Albanians were being rounded up in a stadium in Pristina, Serb television went live to the empty stadium. When Kosovo Albanian leader Rugova was reported missing, Serb television showed footage of Rugova being interviewed by international journalists. Against the background of ten years of government-controlled news coverage depicting external involvement in the Balkans as fundamentally anti-Serb, where counter-propaganda in the form of explicit rebuttals of claims in the international media were common, this type of coverage was not exceptional in Yugoslavia.²⁷¹

The use of the Internet rose drastically, from 80,000 till 105,000 users during the bombing campaign. The Internet was considered a lifeline by the NGO sector, independent journalists and academics. Here they could access unfiltered information, share information with each other, debate among themselves, and make their voices heard abroad. Although the Yugoslav government evinced little savvy in its use of the Internet, it did encourage Serbia’s computer experts and hackers to use their talents. The “war in cyberspace” was thus the result of different spontaneous efforts – nationalistic exile groups, Serb hackers, the opposition, students organised by moneyed individuals – whose intent was to make their views known, to influence international opinion or to sabotage NATO and member countries’ computer systems. The most common methods used by these different groups were: setting up home pages, sending petitions of protest, voting in Internet opinion surveys, parti-

cipating in news groups, spamming, ping-pong, sending viruses or sabotage of official government or NATO’s home pages.²⁷²

The Yugoslav defence against NATO remained essentially within the realm of perceptions – military deception, psychological operations and media management. The Milosevic government exploited NATO’s Achilles’ heel by attempting to sway opinion through the media and thus provoke a split within the Alliance. Although this ultimately did not succeed, the Yugoslav media coverage of NATO’s targets turned attention from what was happening in Kosovo to what was happening in Serbia, and put the Alliance on the defensive against its own constituencies rather than on the offensive against Yugoslavia. Indeed, NATO’s media management methods were the subject of controversy long after the war was over. Reports questioning the claims about the damage inflicted on the Serb military and the extent of the atrocities caused a great deal of unease among British journalists as to whether they had been manipulated.²⁷³ A media war is not necessarily over, even when the actual war is won.

Kosovo Media Coverage and Opinion in Europe

What effect did the two protagonists have on international media coverage and public opinion? A number of media studies have demonstrated that the major news organisations in the member countries uncritically repeated the NATO version of the conflict. Dissent and debate about the legal and moral implications of NATO’s new role in Europe were marginalised.²⁷⁴ The media participated in the personification of the conflict, and the demonisation of President Milosevic, which was often generalised to the Serbs as a people. With the notable exception of Greece, the national media in NATO countries cast their spotlights on the

plight of the Kosovo Albanians in refugee camps on the borders of Yugoslavia. The KLA's role in the conflict received little attention and the reasons for the onset of the campaign – the collapse of the Rambouillet talks – remained obscure. The results of these media studies demonstrate that criticism of NATO was a function of the media's assessment of NATO's actions, rather than those of Yugoslavia. This means that the conflict was depicted in positive or less positive terms depending on the medium's interpretation of NATO's goals, tactics and the consequences of the war.

Media studies of previous conflicts have shown that the alignment between national media coverage and foreign policy is related to the political, economic or cultural proximity of the country to the conflict.²⁷⁵ While the press generally has a more nuanced picture of conflicts than does television, different studies on this particular conflict demonstrate that the national media reflected the mood in that specific country. Thus, the British and the US media were among the most supportive of the NATO intervention, despite reservations about the effectiveness of an air campaign without a ground offensive. The German and French elite press were more sceptical, and even the mainstream media of two countries as similar as NATO ally Norway and non-aligned Sweden evinced differences in criticism towards the war.²⁷⁶ Although the Swedish media, like the media of NATO member countries, were heavily influenced by Anglo-American sources, there was clearer critical edge in the specific Swedish focus on the possible consequences of the conflict and the sufferings of the civilian population – both Kosovo Albanians and Serbs. This critical coverage increased after the aforementioned 'convoy incident', which caused NATO's credibility to be questioned, and the intensification of infrastructural bombing. Nohrstedt et al concludes

that this "discourse of empathy" in the news coverage resulted from a combination of media logic (i.e., the need for a war with a human face) and NATO's media and collateral damage mistakes.²⁷⁷

The European media could, thus, hardly be accused of adopting the Yugoslav media version of events. This notwithstanding, public opinion in a number of European countries (Sweden, Hungary, the Czech Republic, Slovenia, Italy and Greece) was predominantly negative or split at the outset of the campaign.²⁷⁸ The ability of international journalists to observe and record the damage inflicted on the Serb infrastructure and population contributed to criticism of a campaign that appeared to drag on with little result. Polls indicated a waning of public support in a number of NATO countries, with Britain being the only exception. Opinion in Germany and the US, never strongly supportive, grew weaker as the campaign dragged on.²⁷⁹ For countries such as France, Germany, and Italy, with governing coalitions including Socialist or Green Parties, any changes in NATO strategy were particularly vulnerable to criticism.

The differences between a predominantly supportive European media and a divided public opinion are significant insofar as politicians and the military tend to assume casual relations between the mainstream media and public opinion. This cannot be taken for granted, especially in an era of increasing globalisation. As scholars have observed, declining identification, legitimisation and participation in existing political party systems is augmented by globalisation's erosion of national sovereignty. As the convergence of print, television and digital communication media continues, so does the concentration of media industry ownership and the fragmentation of audiences.²⁸⁰ The mainstream media have increasingly come to be seen by audiences, civic

groups, lobbies and government *as a power elite in their own right*. Digital communication and the Internet have provided alternative fora for networking and organising new global social movements, potentially dangerous disaffected groups and the medium of choice for critical voices for whom the political system offers no alternative.²⁸¹ I do not suggest that public opinion on the Kosovo conflict was shaped by the Internet, but that there should be an awareness of the declining credibility of mainstream media and the fragmentation of media audiences as forces shaping the Information Space.

The lessons of Kosovo as regards shaping the Information Space were, thus, the need for improved military-civilian co-operation, and to address and prepare for the key role of the media in warfaring. This means planning for a media crisis centre to facilitate the flow of information at the first sign of a crisis, to closely monitor the media of allies, adversaries and geographically important nations, to quickly react to negative or untrue allegations and to understand the importance of the Internet as a

factor in shaping the Information Space. Finally, and most importantly, it is essential to gain an understanding of the cultural and political terrain of the adversary.

In this age of global media convergence, domestic media and opinion are no longer the only target audiences. Different national media interpret events according to historical, political and cultural contingencies. The same messages will not be interpreted similarly in different cultural contexts. This means that an *understanding* of the political and cultural background of the relevant international actors is essential. Shaping the Information Space implies recognising the need for intimate civilian and military co-operation, as well as for integrating the media into *preparations* for crisis situations. It means understanding the consequences of visual images of the conflict, and preparing to deal with the backlash in a non-dogmatic way. Shaping the Information Space means monitoring the foreign media, including the Internet. Know your enemy; know your allies.

Footnotes 242–281

242) Joint Chiefs of Staff (1998) Chapter I, I-13.

243) It is mentioned as an afterthought, "Other activities that may contribute to offensive IO include, but are not limited to, PA [public affairs] and CA [civil affairs]". Author's parenthesis. Ibid. Chapter II: 1-6, 2-6.

244) Dearth (2000: 153-58). Dearth uses the US military definition of Perception Management but includes different disciplines than those found in JP 3-13.

245) Joint Publication 3-13, op.cit.

246) Gardeta (1999: 105-111).

247) House of Commons (2000) Chapter III. Conduct of the Campaign. §230.

248) Ministry of Defence (2000).

249) Church (undated); Levian (1999). The psychological impact of the graphite bombings on the Serb population was a recurring theme in-depth interviews conducted by the author with Serb respondents between 25 June-14 July 2001.

250) Hubbard (1999).

251) Shea (2001).

253) Shea (2001).

254) BBC 2 Correspondent, "How the War Was Spun", 16 October 1999.

255) Shea (1999).

256) Shea (1999). See also Pounder (2000: 68).

257) Shea (2001).

258) Shea (1999: 15).

259) Collins (2000); Friedman (1999).

- 260) Collins (2000: 197).
- 261) Shea (2001).
- 262) Taylor (2000a: 40).
- 263) The Information Office set up visits for journalists to the refugee camps and organised visits by NATO dignitaries to the camps.
- 264) Eight in-depth interviews were conducted in conjunction with the study. Respondents included Serb academics, representatives of NGOs, and independent journalists from the press and the Internet.
- 265) This was because the average Serb is not aware that the station is associated with the US, and because the journalists working there were considered respected professionals. Interview with media researcher, Jovanka Matic, Institute of Social Sciences, Belgrade. 25 June 2001. Matic cited the results of a study she conducted on RFE.
- 266) ANEM (1999: 312-319). This was also described in detail in the author's interviews.
- 267) Wulff (2002).
- 268) Milivojevic, et.al. (2000: 4-6).
- 269) I.e., the NATO definition is: "Planned psychological activities in peace, crisis and war directed to enemy, friendly and neutral audiences in order to influence attitudes and behaviour and achievement of political and military objectives". (MC402).
- 270) Milivojevic, et.al., op.cit.
- 271) Malešič, (ed.) (1997). See also Malešič (2000).
- 272) ANEM (1999: 332-333). See Satchell (1999). See also Denning (Undated.)
- 273) Riegert (2002).
- 274) Taylor (2000b: 293-297).
- 275) Riegert (1998). See also Carruthers (2000: 197).
- 276) Grundmann et.al. (2000: 299-320); Nohrstedt, et.al. (2000).
- 277) Nohrstedt, et.al. (2002).
- 278) Swedish public opinion was from the outset predominantly negative or uncertain as to whether the NATO bomb attacks on Yugoslavia were "right" or "wrong" (41% against, 33% for, and 26% undecided). See Olausson's (2002) focus group study corroborating these findings.
- 279) Se Wyatt (1999); Pew Research Center (1999); BBC News Online (1999).
- 280) Thompson (1995). Dahlgren & Sparks (1991).
- 281) Castells (1996).

KÄLLOR

- Arkin, William M., "NATO's Info Strategy Bombs", *The Washington Post*, April 26 1999.
- Association of Independent Electronic Media (ANEM), "Serbia", i Goff, Peter (ed.) (1999) *The Kosovo News & Propaganda War*. Vienna: International Press Institute.
- Bass, Col. Carla D., "Building Castles on Sand: Underestimating the Tide of Information Operations", *Aerospace Power Journal*, Vol. XIII, No. 2 (Summer 1999): 27-45
- BBC News Online, "Two in three support strikes", April 23, 1999. http://news6.thdo.bbc.co.uk/hi/english/world/europe/newsid_326000/326481.stm.
- BBC 2 Special, *Correspondent*, "How the War Was Spun", October 16, 1999.
- Bennett, W.L. & Paletz, D. (1994) (eds.) *Taken By Storm: The Media, Public Opinion and U.S. Foreign Policy in the Gulf War*. Chicago: University of Chicago Press.
- Berg, Mattias, "Framtidens tecken: Mannen som gav oss bilden av kriget", *Dagens Nyheter*, 19 March 2000. Presstext. <http://www.presstext.se>.
- Berkowitz, Bruce, "War Logs On: Girding America for Computer Combat", *Foreign Affairs*, Vol. 79. No.3. May/June 2000.
- Blom, Linda & Lidell, Anna-Kajsa (1999) "De bakomliggande faktorerna: En ideologiteoretisk studie med utgångspunkt i *The Times* och *Svenska Dagbladets* rapportering kring NATOs intervention i Jugoslavien våren 1999", Institutionen för journalistik och masskommunikation: Göteborgs universitet. C-uppsats.
- Borger, Julian. "Pentagon kept the lid on cyberwar in Kosovo", *The Guardian*, November 9, 1999. <http://www.guardian.co.uk/Archive/Article/0,4273,3927764,00.html>.
- Brewin, Bob, (1999a) "Kosovo ushered in cyberwar", *Federal Computer Week*, September 27, 1999.
- Brewin, Bob, (1999b) "Cyberattacks Against NATO Traced to China", *Federal Computer Week*, September 2, 1999. www.cnn.com/TECH/computing/9909/02/chinahack.idg/index.html.
- Campbell, Duncan, "US buys up all war images", *The Guardian Unlimited*, Special Reports October 17, 2001. <http://www.guardian.co.uk/Archive/Article/0,4273,4278871,00.html>
- Carruthers, Susan (2000) *The Media at War*. Houndmills: MacMillan.
- Castells, Manuel (1996) *The Rise of the Network Society*. Vol.1. Oxford: Blackwell.
- Church, William (odaterad) "Kosovo and the Future of Information Operations", *Infowar.com*, Ltd. Centre for Infrastructural Warfare Studies. http://www.infowar.com/info_ops/treatystudyio.shtml

- Collins, Steven (2000) "Perception Conflict in the 'Modern' Balkan Wars" in Campen, A.D. & Dearth, D. (2000) (eds.) *Cyberwar 3.0: human factors in information operations and future conflict*. Fairfax, VA: AFCEA. International Press.
- Cook, Nick (1999) "War of extremes", *Jane's Defence Weekly*, 7 July 1999. http://www.janes.co.uk/defence/news/kosovo/jdw990707_01_n.shtml
- Cordesman, Anthony H. (1999) *The Lessons and Non-Lessons of the Air and Missile War in Kosovo*. Washington, D.C.: Center for Strategic and International Studies, Revised July 20, 1999. Executive Summary.
- "Cyber-Plan Against Milosevic", IWAR, 1999-05-25 www.shmoo.com/mail/cypherpunks/may99/msg00296.html
- Dahlgren, Peter & Sparks, Colin (1991) *Communication and Citizenship: Journalism and the Public Sphere in the New Media Age*. London: Routledge.
- De bony, Elisabeth, "NATO reinforces against Net attack from Serbs" *InfoWorld Electric*, IDG News Service. April 2, 1999. <http://archive.infoworld.com/cgi-bin/displayStory.pl?99042.einato.htm>.
- Dearth, Douglas, "Shaping the 'Information Space'" in Campen, A.D. & Dearth, D. (2000) (eds.) *Cyberwar 3.0: human factors in information operations and future conflict*. Fairfax, VA: AFCEA International Press.
- Defense Science Board Task Force, *The Creation and Dissemination of All Forms of Information in Support of Psychological Operations (PSYOP) in Time of Military Conflict*. Office of the Under Secretary of Defense For Acquisition, Technology and Logistics. Washington, D.C. May 2000.
- Denning, Dorothy E. (odaterad) "Activism, Hactivism, and Cyberterrorism: The Internet as a Tool for Influencing Foreign Policy", Georgetown University. Conference paper. www.nautilus.org/info-policy/workshop/papers/denning.html
- Driscoll, Susan (2000) "Mediation, Interpretation & Meaning: The Psychology of Perception Management" in Campen, A.D. & Dearth, D. (eds.) *Cyberwar 3.0: human factors in information operations and future conflict*. Fairfax, VA: AFCEA International Press.
- Eriksson, E. Anders (2000) "Kosovo-konflikten: Informationsoperationer och IT-relaterade säkerhetsfrågor" i Ljung, m fl. *Aspekter på Kosovo-operationen mars-juni 1999*. Försvarets Forskningsanstalt. Användarrapport. FOA-R-0001488-170-SE.
- Ehlers, Vernon J. (1999) "Information Warfare and International Security" NATO Parliamentary Assembly Report. Science and Technology Committee. Draft General Report. 6 October 1999. <http://www.naa.be/publications/comrep/1999/as285stc-e.html>
- Friedman, Herbert A. (1999) "Kosovo and Serbia" *The Falling Leaf On-line*. <http://www.btinternet.com/~rrnotes/psywarsoc/fleaf/kosovo.htm>. This is an updated version of an article that appeared The Falling Leaf Magazine. Summer, Volume XLII, No. 2.
- Fulghum, David A. "Telecom Links Provide Cyber-Attack Route", November 20, 1999. http://www.infowar.com/MIL_C4I/99/mil_c4i_112099b_j.shtml
- Furustig Hans, Ljunggren Boris, & Unge Wilhelm (2000) *Skydd mot strategisk vilseledning - Del 1: Definitioner, metoder, diskussioner*. Stockholm: FOI, (FOI-R--0294-SE) (Användarrapport/User report).

- Gardeta, Jose, Maj. Gen. "Information Operations, The Nato Perspective" i Bosche, J.M.J., Luijff, H.A.M & Mollema, A.R. (eds.) (1999) *Information Operations*. NLARMS: Netherlands Annual Review of Military Studies: Alblasserdam.
- Goff, Peter (ed.) (1999) *The Kosovo News & Propaganda War*. Vienna: International Press Institute.
- Government Observations on the Fourteenth Report from the Committee, session 1999-2000. *Second Special Report, Defence Committee*, House of Commons. London: Stationery Office Limited. 24 January 2001.
- Grantham, Robin F. Maj. USAFR. "Air War over Serbia: It is Important to Win the Information War." A research report submitted in Partial Fulfillment of the Graduation Requirements. Air Command and Staff College, Air University, Alabama, April 2000.
- Grundmann, R. Smith, D. & Wright, S. (2000) "National Elites and Transnational Discourses in the Balkan War" *European Journal of Communication*. 15 (3). 299-320.
- Gullbrandsson, Sara & Ternblad, Sten (2002) *Jugoslavienkriget 1999. Hur man angriper ett land från luften*. Stockholm, FOI-R-0461-SE, april.
- Hammond, Dr. Grant T. "Myths of the Air War over Serbia: Some "Lessons" Not to Learn," *Aerospace Power Journal*. Vol. XIV, No. 4, Winter 2000. 78-86.
- House of Commons, Select Committee on Defence, Fourteenth Report (2000) *Lessons of Kosovo*. London: The Stationary Office. www.parliament.the-stationary-office.co.uk/pa/cm199900/cmselect/c...34707.ht
- Hubbard, Zachary, LTC. "Information Warfare in Kosovo" *Journal of Electronic Defense*, November 1999. <http://www.jedonline.com>.
- Human Rights Watch (2000) *Civilian Deaths in the NATO Air Campaign*. Volume 12, Nr. 1 (D), February. <http://www.hrw.org/reports/2000/nato/index.htm>
- Höijer, Birgitta (2002) *'Det är ikke bare svart og hvitt'*. *Norska medborgare om Kosovokonflikten*. Studier i kommunikation och medier. Örebro: Örebro Universitet.
- Ignatieff, M. (2000) *Virtual War*. NY: Metropolitan Books.
- Iyengar, Shanto & Kinder, Donald (1987) *News that Matters: Television and American Opinion*. Chicago: University of Chicago Press.
- Iyengar, Shanto & Simon, Adam (1994) "News Coverage of the Gulf Crisis and Public Opinion: A Study of Agenda-Setting, Priming and Framing" in Bennett, W.L. & Paletz, D. (eds.) *Taken By Storm: The Media, Public Opinion and U.S. Foreign Policy in the Gulf War*. Chicago: University of Chicago Press.
- Joint Chiefs of Staff (1998) *Joint Publication 3-13: Joint Doctrine for Information Operations*, http://www.dtic.mil/doctrine/jel/new_pubs/jp3_13.pdf
- Joint Chiefs of Staff (1996) *Joint Pub 3-53: Joint Doctrine for Joint Psychological Operations*. 10 July 1996.
- Kekki, V., Ternblad, S., Wulff, P. med Andersson, H. (2002) "Jugoslavienkriget 1999: Infrastrukturen i skottlinjen." Totalförsvarets Forsknings Institut (FOI). Utkast för seminariediskussion 02-06-14.

- Kjell, Arvid (2001) "Informationsoperationer under Kosovokonflikten", Försvarshögskolan/IKK.
- Knowlton, Brian, "IHT INSIGHT: How the World Sees The U.S. and Sept. 11. *International Herald Tribune*, December 19, 2001. <http://www.iht.com/articles/42410.htm>.
- Konnander, Fredrik, Referat av den amerikanska rapporten "The Creation and Dissemination of All Forms of Information in Support of Psychological Operations (PSYOP) in Time of Military Conflict" Försvarshögskolan, 2001-08-14, FHS beteckning 17 455:61223.
- Jutterström, Christina (1999) "Gjorde redaktionerna tillräckligt?" i *JMG Granskare*, Nr. 2 -99.
- Levian Fredric H., "Kosovo: An IW Report Card", *Journal of Electronic Defense*, August 1999. <http://www.jedonline.com>
- Libicki, Martin (1995) *What is Information Warfare?* Washington, D.C.; National Defense University.
- Lovink, Geert, "War in the Age of Internet: Some thoughts and reports, spring 1999". <http://www.crac.org/contextmapp/geert.htm>.
- Malešič, Marjan (2000) *Peace Support Operations, Massmedia and the Public in Former Yugoslavia*. Stockholm: Styrelsen för psykologiskt försvar. (National Board for Psychological Defence) Meddelande 157.
- Malešič, Marjan, (ed.) (1997) *Propaganda in War*. Stockholm: Styrelsen för psykologiskt försvar. (National Board for Psychological Defence) Rapport 174.
- Matic, Jovanka, (1999) "YU: NATO=117:0". Institute of Social Sciences, Belgrade. Unpublished paper.
- MC402, *NATO Psychological Operations Policy*. Military Committee, 16 September 1997. (Final Decision) NATO unclassified.
- Messmer, Ellen, "Now Chinese hackers target U.S. sites, government says" *Network World Fusion*, May 12, 1999. <http://www.nwfusion.com/news/1999/0512kosovo.html>.
- "Informationskriget" *Mikrodatorn*, 6 /2001.
- Milivojevic, S., Solovic, A., Stateltovic, V., & Atlagic, S. (2000) "Attribution of Guilt: TV Coverage of Serbs, Albanians and International Actors during NATO's Military Intervention in Yugoslavia", Belgrade: Center for Media Studies. Unpublished report.
- Ministry of Defence (2000) *Kosovo: Lessons from the Crisis*. London: Stationary Office. www.mod.uk/news/kosovo/lessons/index.html.
- Mollema, Albert. R. Lt. Col. (1999) "The German-Netherlands Study on Information Warfare" i *Information Operations*. NLARMS: Netherlands Annual Review of Military Studies: Alblasserdam.
- MUST, "Internationell krishantering efter Kosovo och Tjejenien", Extraorientering. Exo 6/00, 2000-03-24, 10 433:62601.
- Muuse, Karl F. (1999) "International Legal Aspects of Information Operations" i *Information Operations NLARMS: Netherlands Annual Review of Military Studies*: Alblasserdam.
- NATO Handbok (2001). www.nato.int/struktur/struc-cos.htm
- NomenFM 1999. "Nomenklatur för Försvarsmakten – Nomen FM – Remiss". Försvarsmakten, 1999-09-20, HKV beteckning 09 911: 66532.

- Nohrstedt, S. A., Höijer, B. & Ottosen, R. (2002) *Kosovokonflikten, medierna och medlidandet*. Stockholm: Styrelsen för psykologiskt försvar.
- Nohrstedt, S.A., Kaitatzi-Whitlock, S., Ottosen, R. & Riegert, K (2000) "From the Persian Gulf to Kosovo – War Journalism and Propaganda". *European Journal of Communication*. Vol 15 (3): 383-404.
- Norton-Taylor, Richard, "Nato picked Belgrade targets for propaganda targets." *Guardian Unlimited*. Friday, July 21, 2000.
- Olausson, Ulrika, (2002) *Sanningen har ju alltid två sidor*. Örebro: Örebro Universitet. Studier i kommunikation och medier.
- Ottosen, Rune (2002) *Patriotiske virveltrømmer eller kritisk krigsjournalistik? Norske nyhetsmediers dekning av Kosovo-krigen i 1999*. Rapport til Rådet for anvendt medieforskning.
- Parry, Richard Lloyd, "A village is destroyed. And America says nothing happened" *Independent Digital*. December 4, 2001. <http://www.independent.co.uk/story.jsp?story=108209>.
- Pew Research Center for The People and The Press & The International Herald Tribune. Global Opinion Leader Survey. Nov.12-Dec.13, 2001. Questionnaire can be accessed on <http://www.people-press.org/reports/display.php3?ReportID=145>.
- Pew Research Center, "Americans Disengaging From Kosovo". May 18, 1999. <http://www.peple-press.org/reports/display.php3?ReportID=62>.
- Pounder, Gary USAF, "Opportunity Lost: Public Affairs, Information Operations, and the Air War against Serbia" *Aerospace Power Journal*. Summer 2000, Vol. XIV. No.2, 56-77.
- Rayner, Jay "Pressing Matters", *The Mail & Guardian*, October 19, 2001.
- Regeringens proposition 1999/2000: 86, *Ett informationssamhälle för alla*.
- Rich, Frank "A different kind of TV war" *The Guardian*, October 15, 2001.
- Riegert, Kristina (1998) 'Nationalising' Foreign Conflict: Foreign Policy Orientation as a Factor in Television News Reporting. Edsvik: Akademitryck.
- Riegert, Kristina (2002) *The Image War: NATO's battle for Kosovo in the British Media*. Örebro: Örebro Universitet. Studier i kommunikation och medier.
- Sachs, Susan "U.S. Appears to Be Losing Public Relations War So Far". *New York Times, International*. October 28, 2001.
- Satchell, Michael, "Captain Dragan's Serbian cybercorps" *U.S. News and World Report*, May 10, 1999.
- Schechter, Danny "Warning: Media Management Now in Effect" *mediachannel.org.*, November 14, 2001. www.mediachannel.org/views/dissector/war.shtml.
- Schimanski, Folke, "Det första nätkriget" *Computer Sweden*, Nr. 46, 1999-05-03.
- The First Victim*, en dokumentärfilm regisserad av Vladan Radosavljevic of producera-de av den av EU-finansierade Media Centre Belgrade.
- Schlesinger, P. (1991) *Media, State and Nation: Political Violence and Collective Identities*. London: Sage.
- Seigel, Greg (1999) "Alliance plays the psychological game into Yugoslav airspace" *Jane's Defence Weekly*, April 29, 1999. http://www.janes.co.uk/defence/news/kosovo/jdw990429_01_n.shtml.
- Shea, Jamie, telefonintervju med författaren (telephone interview with the author), 29 November 2001.

- Shea, Jamie. "The Kosovo Crisis and the Media: Reflections of a NATO Spokesman", Transcript of an Address to the Summer Forum on Kosovo organised by the Atlantic Council of the UK and Trades Union Committee for European and Transatlantic Understanding, Reform Club, London, 15 July 1999. Transcript of speech.
- Sifo Research and Consulting, Opinion Survey, Snabbmätning för *Aftonbladet* 25 mars respektive 31 mars 1999. <http://www.opinion.sifo.se/html/publicerade/1999/3295350.html>.
- Stein, Dr. Willi (1999) "Information Warfare in the Context of Security-Related Issues: Where could we go from here?" *Information Operations*. NLARMS: Netherlands Annual Review of Military Studies: Alblasterdam.
- Stenström, Paula (1997) *Lönande lögner – Psykologisk krigföring som hot i fred, kris och krig*. FOA-rapport, FOA-R-9700483-240-SE.
- Stenström, Paula & Sjöstedt, Gunnar (2002) *Vilsedning på Internet – En analysansats*. Stockholm: Styrelsen för psykologiskt försvar.
- Stütz, Göran, (1999) *Opinion 99: Svenskarnas syn på samhället, säkerhetspolitiken och försvaret hösten 1999*. Stockholm: Styrelsen för psykologiskt försvar.
- Szafranski, Col. Richard (1995) "A Theory of Information Warfare: Preparing for 2020." *Air Power Journal*, Spring. <http://www.airpower.maxwell.af.mil/airchronicles/apj/spr95.html>
- Taylor, Philip M. (2000a) "Introduction", *European Journal of Communication*, 15 (3). 293-297.
- Taylor, Philip M. (2000b) "The World Wide Web Goes to War" *Merge*, nr. 7/8, Spring 2000.
- Taylor, Philip M. (2001) "'Spin Laden': Propaganda and Urban Myths" *The World Today*, 57 (12).
- Taylor, Philip M. (1997) *Global Communications, International Affairs and the Media since 1945*. London: Routledge.
- Ternblad, Sten & Wulff, Petter (2002) "Jugoslavienkriget 1999: Erfarenheter från olika delar av det civila försvaret", Totalförsvarets Forsknings Institut (FOI). Utkast för seminariediskussion 2002-06-14.
- Thomas, Timothy (2000) *Kosovo and the Current Myth of Information Superiority*. Foreign Military Studies Office, Fort Leavenworth, KS., April 13, 2000. Previously published in *Parameters*, Spring 2000, pp.13-29. http://www.infowar.com/mil_c4i/00/mil_c4i_041300a_j.shtml.
- Tubin, Eino "Ett osymmetriskt informationskrig". *Vårt försvar*, VF 3/99.
- Thompson, John B. (1995) *The Media and Modernity: A Social Theory of the Media*. Cambridge: Polity Press.
- Verton, Dan (2000) "Infosec poses allied communication challenge" *Federal Computer Week*, June 21, 2000. <http://fcw.com/fcw.articles/2000/0619/web-ops-06-21-00.asp>.
- Wik, Manuel W. (2000) "Revolution in Information Affairs", *Global Communications, Americas 2000*, London: Hanson Cooke Ltd.
- Wulff, Petter (2002) *Jugoslavienkriget 1999. Precisionsvapen mot civil infrastruktur*. Totalförsvarets Forskningsinstitut (FOI). Användarrapport. FOI-R-0371-SE.
- Wyatt, Caroline, "Germany faces Kosovo criticism" May 5, 1999. *BBC News Online*, http://news6.thdo.bbc.co.uk/hi/english/world/europe/newsid_336000/336150.stm.

BILAGA

Människor ur följande organisationer/företag intervjuades:

- University Committee for the Defense of Democracy (spontant uppkommen protestgrupp, verksam på webben)
- Civic Initiatives (icke-statlig organisation)
- B92 (oberoende radio och webbplats)
- European Movement in Serbia (icke-statlig organisation)
- Centre for Civil-Military Relations (icke-statlig organisation)
- Federal Ministry of Defence (statlig myndighet)
- Institute of Social Sciences, Belgrad (forskningsinstitution)
- Media Center Belgrade (organisation för oberoende journalister)
- Otpur (studentrörelse)
- Independent Association of Journalists (NUNS)
- www.freenserbia.org (nyhetstidning på webben)
- DANAS Daily (oberoende dagstidning)

SPFs SENASTE RAPPORTER

- 190 **Nohrstedt, Stig Arne, Höijer, Birgitta & Ottosen, Rune:** *Kosovokonflikten, medierna och medlidandet – Ett projekt om medierapporteringen, propagandan och allmänhetens reflektioner.* Stockholm 2002.
- 189 **Nydén, Michael:** *24-timmarshotet – Om förvaltningens förvandling och hotet mot den personliga integriteten.* Stockholm 2002.
- 188 **Larsson, Larsåke:** *11 september – Svenska myndigheters kommunikation vid terrorattentaten i USA 2001.* Stockholm 2002.
- 187 **Granström, Kjell (redaktör):** *Göteborgskravallerna – Identitetsskapande och attitydförändringar genom deltagande i fredliga demonstrationer och våldsamma upplopp.* Stockholm 2002.
- 186 **Nord, Lars & Strömbäck, Jesper:** *Tio dagar som skakade världen – En studie av mediernas beskrivningar av terrorattackerna i USA och kriget i Afghanistan hösten 2001.* Stockholm 2002.
- 185 **Leth, Göran & Thurén, Torsten:** *Revolutionen i Belgrad 2000 – Fakta och förklaringar i några svenska medier.* Stockholm 2002.
- 184 **Nordström, Gert Z:** *Terrorkriget i kvällspressen. En studie av hur Aftonbladet och Expressen presenterade Attentatet mot USA den 11 september 2001, Vedergällningen mot Afghanistan den 7 oktober, Jakten på Usama bin Ladin.* Stockholm 2002.
- 183 **Sjöstedt, Gunnar & Stenström, Paula:** *Vilsledning på Internet – En analysansats.* Stockholm 2002.
- 182 **Hedquist, Rolf:** *Trovärdighet – En förutsättning för förtroende.* Stockholm 2002.

SPFs SENASTE MEDDELANDEN

- 162 **Stütz, Göran:** *Opinion 2002. Den svenska allmänhetens syn på samhället, säkerhetspolitiken och försvaret hösten 2002.* Stockholm 2002. (www.psyccdef.se)
- 161 **Olausson, Ulrika:** *”Vi kommer bara ihåg våldsamheterna” – Medborgare om Göteborgskravallerna och medierapporteringen.* Stockholm 2002.
- 160 **Bennulf, Martin:** *Opinion 2001. Nya hot och risker. Den svenska allmänhetens syn på samhället, säkerhetspolitiken och försvaret.* Stockholm 2001.
- 159 **Palm, Lars & Nilsson, Anna:** *Föreställningen började innan publiken anlät: En analys av regeringens folkbildningsinsats om EMU.* Stockholm 2001.
- 158 **Norling, Anna:** *Olycksplats Borlänge bangård.* Stockholm 2001.
- 157 **Malešič, Marjan:** *Peace Support Operations, Mass Media, and the Public in Former Yugoslavia.* Stockholm 2000.

KAMPEN OM DET KOMMUNIKATIVA RUMMET

Genom att kartlägga och analysera hur parterna i Kosovokonflikten 1999 försökte påverka varandra, respektive civilbefolkning och omvärld är avsikten med studien att samla lärdomar från konflikten utifrån ett demokratiskt perspektiv.

I studien beskrivs dels NATOs syn på informationsoperationer och vilka informationskrigföringsinsatser som gjordes under konflikten, dels Jugoslaviens motåtgärder. Avsnittet om Jugoslaviens informationskrigföring bygger på intervjuer genomförda av författaren i Belgrad, rapporter från serbiska medieforskare samt journalisters redogörelser vad gäller nyhetsmediernas möjligheter att verka före och under konflikten. Särskild vikt läggs vid de strategier som användes i syfte att påverka mediernas bild av konflikten. I det sammanhanget studeras också utnyttjandet av Internet. En diskussion kring sambandet medierapportering och allmänhetens uppfattningar om konflikten ingår också i studien.

Kristina Riegert är fil dr i statsvetenskap och lektor i Medie- och kommunikationsvetenskap vid Södertörns högskola i Stockholm.